

Póczy Klára

A budai Várhegy

Európai kulturális központ a XV. században¹

A budai Várhegy kulturális fénykora kétségtelenül a XV. század. Zsigmond király, a Hunyadiak, Mátyás király egy teljes évszázadot felölelő uralma alatt egy európai nagyhatalom kulturális központjaként vált híressé. Sajnos ennek ismerete is hiányzik a köztudatból. Jó lenne, ha legalább az iskolai tankönyvekbe megfelelő súllyal kerülne be, segítve az új generációk öntudatát és ambícióit.

Rómában 1433. május 31-én IV. Jenő pápa Zsigmond magyar királyt a Német-Római Birodalom császárává koronázta. Zsigmond ekkor már viseli a cseh király, német király, Itália királya címeiket. Apjától, IV. Károly cseh királytól örökölte a cseh trónt, Aachenben koronázták német uralkodóvá, Milánóban a vas-koronával Lombardia királyává. Hosszú uralkodása alatt beutazta Európát, s e különböző államok uralkodójaként tevékenyen alakította a kontinens politikáját, formálta történelmét.

Franciaországban, Párizsban két ízben töltött el hosszabb időszakot és járt Avignonban, Perpignanban és másutt. Angliában, Londonban is hosszabban tartózkodott. Különböző alkalmakkal tevékenykedett Németországban: Nürnbergben, Brandenburgban, Ulmban, Freisingben. Spanyolországban Granadában maradtak fenn emlékek a magyar királyról. Krakóban és a cseh Prágában is több időt töltött (eredetileg itt nevelkedett IV. Károly király fiaként). Konstanz, Basel, Freising volt a helyszíne az általa létrehozott és évekig elhúzódó zsinatoknak, ahová ismételten tért vissza. A mai Itália területén Pisában, Aquilában, Sienában (itt egy teljes évet tartózkodott), Rómában maradtak fenn emlékei.

Zsigmond kivételes nyelvtelenség, nyelvtudása bámulatos, ami a felsorolt városokban mindig beszédtemává vált: beszélt latinul, csehül, magyarul, horvátul, németül, franciául, olaszul.

Legismertebb, már idős kori portréja Dürertől származik, de a kétségtelenül a legérdekesebb – és bizonyára a legértékesebb – róla készült művészeti ábrázolás Rómában, a Vatikánban látható, a Szent Péter-bazilika főbejáratának középső bronzkapuját díszíti. A kapu közepén, szemmagasságban végigfutó

¹ Magyarország 1985-ben csatlakozott a világörökség-egyezményhez, 1987-ben a világörökség része lett a budai Várhegy és a Várnegyed, valamint a budapesti Duna-parti panoráma. 2002 óta az Andrássy út a Hősök terével került fel a listára. Budapesten kívül Hollókő (1987), Pannonhalma (1996), az aggteleki cseppkőbarlang (1995 óta a szlovákiai résszel együtt), a Hortobágy (1999), Pécs ókeresztény sírkamrai (2000), a Fertő tó nemzeti parkja (2001, közös magyar-osztrák) és Tokaj-Hegyalja (2002) kerültek a védett objektumok, tájegységek közé. Ugyanakkor a várakozólistán előjegyeztek további tíz magyar építészeti, néprajzi kincset, többek között Visegrádot, Esztergomot és az egykori Római Birodalom határszakaszának magyarországi részét.

remekmű Antonio Averlino, vagyis Filarete alkotása. Filarete azt a jelenetet ábrázolta, amint a pápa az előtte térdre ereszkedő Zsigmond fejére illeszti a Német-Római Birodalom koronáját. A király mögött kísérői hada, lovon és gyalogosan, jól felismerhetőek a magyarok jellegzetesen díszes viseletben. Hogy ennek a Zsigmond koronázását rögzítő műalkotásnak a jelentőségét kellően értékelni tudjuk, megjegyezzük, hogy Filarete a 15. század harmincas éveiben Róma leghíresebb bronzművésének számított. Amikor néhány évvel korábban a Laterán magaslatán földmunkák során a felszínre került Marcus Aurelius római császár híressé vált lovas szobra, amely ma a Capitolium legfőbb dísze, akkor a pápai udvar Nardo Carbolesi és Leonardo Guidocci ötvösöket és Filarete bronzöntőművész szobrászt bízta meg a rossz állapotban lévő szobor restaurálásával, kiegészítésével, melyről akkor még azt hitték, hogy Nagy Konstantint ábrázolja. Filarete szobrászként márványtalapzatra emelte a remekművet, s évekig dolgozott a szobron. Zsigmond koronázásakor azonban felbontotta szerződését, kiszállt a további munkákból, és megalkotta a Szent Péter-bazilika főkapujának domborművét.

Korábban nagy vonalakban felsoroltuk Zsigmond külföldi útjait, amelyek között itáliai tartózkodásai is szerepelnek. Rómában azonban csak ekkor, 1433-ban járt első ízben. Úgy véljük, ebben az is közrejátszott, hogy első felesége, Anjou Nagy Lajos királynővé emelt lánya, Mária örökségeként szerepelt Dél-Itália birtoklása. Apósa, vagyis Nagy Lajos nápolyi és szicíliai, igen szerencsétlenül végződött trónutódlási kísérletére Zsigmond nem kívánt emlékeztetni.

Ugyanakkor Zsigmond már tíz évvel korábban, 1423-tól kezdve a magyar tulajdonú intézmények újjáépítésével tevékenyen részt kezdett venni Róma helyreállításában. Az általa kezdeményezett konstanzi zsinattal (1414–18) részben a huszitizmus terjedését próbálta meggátolni, részben a három, egyidejűleg uralkodó pápa gerjesztette schizmát kívánta megszüntetni. Rómát az egyházszakadás, a pápa avignoni fogsága teljes pusztulásra ítélte. A Szent Péter-bazilika tetete beomlott, a lateráni bazilikát istállóknak használták azok a zsoldoseregek, amelyek francia, német, spanyol szolgálatban harcoltak az Urbsban megbízóik nevében. A középkori „abitato” és „disabitato”, vagyis a város lakott és lakatlan részei között már jóformán nem volt különbség, minden romokban állt, az emberek a romok között laktak. Ez volt talán a mélypont, és ennél bámulatosabb eredmény, hogy ebből a romhalmazból a reneszánsz Rómát a világ vezető városává bontakoztatta ki. S ehhez a magyarok is hozzájárultak, amiről sohasem történik említés. Zsigmond ugyanis elrendelte az eredetileg Szent István király által Rómában alapított magyar intézmények feltámasztását, bőségesen támogatva a helyreállítás költségeit. Adakozásának az is célja volt, hogy országa és a világ előtt bizonyítsa, *Szent István művét* folytatja.

Itt újabb kitérőt szükséges tennünk, s emlékeztetnünk Rómában István alapításaira. Kevesen tudják, hogy mindmáig kivétel nélkül mindegyik működik, és bár némelyikük az eltelt ezer év alatt elkerült eredeti helyéről, de pápai bulváral igazoltan új helyükön is eredeti funkciójukat töltik be.

Vegyük hát számba a Szent István által 1000-ben alapított intézményeket:

1. Santo Stefano degli Ungheresi-templom (egykor a Szent Péter-bazilika nyugati oldalánál).

2. Káptalan tizenkét kanonok részére, vallás és diplomácia, valamint nyelv oktatására.

3. Zarándokház a Magyarországról Rómába érkezők részére, iroda és szálláshelyek az állandó követjárások miatt.

4. A gazdasági háttér megteremtésére a kanonokházak mögött kertek, gazdasági udvarok, valamint Róma határán kívüli birtokok szolgáltak, melyek egészen 1949-ig folyamatosan magyar tulajdonban voltak, és amelyek jövedelméből a felsorolt intézményhálózatot fenntartották.

A római bázis működtetésével céljának – Szent István király politikája folytatásának – a hangoztatása nem maradt hatástalanul. Flavius Blondus pápai titkár a szentszéki Kancelláriából folytatott levelezésében, a török veszedelem hangoztatásakor újra és újra leírja azt a meggyőződését, hogy Európa csak a magyarokkal szövetkezve védhető meg. Felsorolja a Balkán népeit, amelyekre keleti kapcsolataik, ortodox vallásuk és politikájuk miatt nem lehet számítani, illetve a különböző dél-európai népeket, amelyek viszont az egymással folytatott harcok miatt képtelenek egységes fellépésre az ellenséggel szemben. Egyedül a magyarok azok – ismétli Blondus, a pápa hivatalos diplomatája –, akik nem a németekhez, és nem is keleti szomszédaihoz, hanem a Szentatyához fordulnak a török veszély esetén, és a pápától várják a segítséget, illetve a pápával egységben szállnának harcba az ellenséggel.

Az egyetlen magyar egyházi rend, a *pálosok* 1250-ben kapták a Szentszék-től hivatalos engedélyüket működésükhöz. Egy teljes évszázadon át küzdöttek azért, hogy Rómában pápai hozzájárulással bázishoz jussanak. Először csak az Urbs falán kívül működhetek, majd már – feltehetően Zsigmond befolyására – 1404-ben Róma „belvárosában” a San Salvatore in Unda templomot és kolostort bízják rájuk. Itt kórházat is fenntartanak. A helyszín a Tevere partján, a ponte S. Sisto mellett van (a jelenlegi Accademia Ungherese – a Magyar Akadémia – szomszédságában, aminek az utcáját, a via Giuliát csak a 16. század elején nyitották meg), a palazzo Farnese közvetlen szomszédságában.

A pálosokat néhány évtizeddel később a Monte Celio magaslatára, a S. Stefano Rotondo templomba és kolostorába telepítik. Nagy előrelépés ez és komoly elismertség jele. Itt állítják fel, s máig a kolostorudvar közepén látható az a díszkút, amelyet Zsigmond címere és a pápa címere díszít. (Utóbbi később az eredetiről XIII. Gergely átfaragtatja.) A pálosok 1452-től itt működnek. (Most két magyar kulturális bázis működik Rómában, a Laterán mellett, amiképp a pápák székhelye is a Vatikánban van.)

Zsigmond király 1432-ben – német-római császárrá koronázása előtt – egy teljes évet Sienában töltött, s szervezte Európa legnagyobb hatalmú koronájának megszerzését. Onnan már 1414-ben kérte a világhírű, templommal kombinált kórház alaprajzát, hogy Budán is megépíttessen a működő, de jelentéktelen ispotályok mellett egy reprezentatív, gyógyításra alkalmas épületet. Óbudai egyetemén medikusokat is képeztek, méghozzá a legkorszerűbb színvonalon (Itálián kívül pl. 1405-től itt is boncoltak pápai engedéllyel). A feltevések szerint a johannitáknak a Gellért-hegy lábánál lévő ispotályát a Zsigmond által tervezett helyszínen emelték és működtették.

Zsigmond királynak sokan szemére vetették, hogy folyton úton van, nem tartózkodik az országban. Nagyvonalú vállalkozásokba kezd, mint pl. a „Friss

palota”, vagyis az új királyi rezidencia átépítése, de nem fejezi be. Sorolhatnánk tovább a vádakát, amelyek címén Magyarországon ellenfelei lázadásokat szítottak ellene, s érdekes módon ezek a rosszízű fanyalgások olyan tartósak voltak, hogy még ma sem hiányoznak az iskolai történelemkönyvekből.

Pedig, hogy a legutóbbi sienai kórház példájánál maradjunk – vagy ha visszalapozunk a Zsigmondot körülvevő külföldiek, az akkor ismert világ legnevesebb személyiségei, művészek, tudósok, politikusok során, akik a magyar uralkodót külföldi útjain, vagy éppen itthon, Budán körülvették –, egyértelmű a jelenség pozitív hozadéka. Magyarországon terjedni kezdett a reneszánsz szemlélete, az ország befogadta az akkor éppen rohamosan fejlődő európai kultúráramlatokat. A zsinati mozgalmak nélkül Magyarország nemcsak kimaradt volna az európai fejlődésből, de még csak nem is tudtak volna az ország létezéséről. Egyetemek és kórházak alapítása maradt volna el, melyek azután évszázadokon át szolgálták a lakosságot.

A felsoroltak mellett talán első helyen említendő az a meggyőző érv, miszerint az állandó török veszélyeztetés időszakában a Kárpát-medence Magyarország csak úgy remélhetett védelmet Európától, ha állandóan kapcsolatban marad az őt körülvevő országokkal, sőt helyzeténél fogva hatni tud rájuk. Ezért volt szükség a cseh királyi címre, a frank-német koronára, a lombard vaskoronára (ami itáliai királyságot jelentett) s a Német-Római Birodalom császára pozícióra. Hiszen ez volt az akkori világ csúcspontja. Mindez természetesen gyakori távollétet igényelt, hiszen Róma még mindig a világ ura.

Fentebb említettük már a vádakát, amelyekkel Zsigmond királyt illették ellenfelei: a legjelesebb-tehetségesebb magyarok külföldi egyetemekre jártak, maga a király külföldi hírességekkel vette körül magát, gyakori utazásai miatt nem tölt elég időt Budán, nagyhatalmi törekvései miatt más országok koronáját fogadja el, s az ottani problémák kötik le, azokban az országokban tartózkodik.

Pedig ez a Zsigmond kormányzási koncepciójának magját képező gyakorlat voltaképpen már a magyar Géza nagyfejedelem és fia, I. István idejében keletkezett, a később szentté avatott István tudatos céllal létesítette Rómában a magyar intézményeket. Diplomáciai kapcsolatok szerzése, nyelvtudás, Európa vezető köreinek személyes ismeretsége, jártasság a világpolitikában – már ifjúkorától nagy vonalakban ez a cél vezérelte Zsigmondot is, aki hosszú uralkodása alatt valódi nagyhatalommá varázsolta Magyarországot a 15. század közepére.

Húsz év elteltével, 1458-ban az ifjú Corvin Mátyás folytatta ezt a nagyvonalú koncepciót. Természetesen számos külső és belső támadás érte őt is az „idegenekkel” folytatott kapcsolata miatt. A nándorfehérvári győző, Hunyadi János fia ugyanakkor családi kapcsolata révén más közegekből érkezett, mint annak idején luxemburgi Zsigmond, aki a cseh király fia, számos európai uralkodó dinasztia rokona volt. Másrészt nem lehet figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy milyen alapvető változás ment végbe az említett alig két évtized alatt, Zsigmond halála óta, mind Európa politikai viszonyaiban, az egyes országok befolyásában, mind pedig a szédületes iramban felfejlődött, kiterébélyesedett

reneszánsz kultúrában, miközben kialakult egy új, összeurópai gondolkodás-mód. A Mátyás által kiharcolt Buda–Bécs tengely politikai ereje s Mátyás király mint nagy reneszánsz uralkodó, a fenti okok eredménye. Érdekes, hogy a közvélemény messze Zsigmond fölé emeli Mátyást.

Mi sem természetesebb, mint hogy a bécsi és a budai, az esztergomi könyvtárak létesítéséhez elsősorban könyvek kellettek. S az is érthető, hogy a klasszikus szellemiségből táplálkozó humanistáknak mindenekelőtt ókori auktorokra volt szükségük. Hiszen latinul már a közös nyelv miatt is mindannyian értettek a szláv, német, magyar diákok, s latin nyelvű volt a közigazgatás is. Másoltatták tehát – kisebb mértékben Rómában, nagyobb mennyiségben Firenzében – a kézirásos műveket. S versengtek e nem olcsó szenvedélynek áldozva a könyvek és papirusztekercsek minél nagyobb mennyiségéért.

Voltaképpen nincs olyan ismert ókori szerző, akinek a műveit Mátyás király és Vitéz János részére itáliai megbízottjaik nem hajtották volna fel. Juhász László csupán a bécsi könyvtár részére begyűjtött műveket ismertette, Vergilius, Hieronymus, Appianus, Marcellinus, Lucretius Carus, Chrysostotomus, Cyrillus, Aquinói Tamás, Platón, Trapezuntius, Ptolemaiosz – a legváltozatosabb témák szerzőinek a művei vezették a bécsi listát. A Csapody házaspár a budai várban, illetve az esztergomi és visegrádi könyvtárban elhelyezett Corvinák feldolgozását végezte el. Még Mátyás halála után is érkeztek Budára a király megrendelésére másolt művek Itáliából, amelyeket a Mátyás által létesített budavári könyvkötőműhelyben fejeztek be, s látták el Mátyás címerével. (Négyet közülük már Ulászó címerével díszítettek.)

Mátyás első felesége, Podjebrád Katalin 1464-ben születendő gyermekével együtt meghal. Az uralkodó csak tizenkét év elteltével hoz újra királynét az udvarba, Aragóniai Beatrixet 1476 decemberében koronázzák meg. Hozományként Firenzéből könyvtárnyi másolattal gyarapítja a király gyűjteményét. További ókori klasszikus auktorok mellett az éppen divatos reneszánsz irodalom így terjed el az udvarban, majd további másolatokként az országban, főiskolákon, egyetemeken a főúri társaságok beszédtemájává válik, mint ahogy ez például az erdélyi arisztokrácia könyvtáraiból kitűnik. Buda török megszállása után ugyanis Erdély a menedék, ahol a reneszánsz remekei megőrződtek. A reformáció idején ez a Mátyás korában összegyűjtött alap lesz a tananyaga számos tudományágnak.

Beatrixsal természetesen nemcsak könyvek, klasszikusok művei érkeznek Itáliából. Nagyszámú kíséret a napi élet sok újdonságával örvendezteti meg Buda, Pozsony, Bécs lakosságát, az ünnepi szokásokról nem is szólva. Fennmaradt egy még 1470-ben rendezett bál számlája, valamint egy évekkel később, voltaképpen János herceg tiszteletére rendezett bál kiadásairól szóló jelentés Bécsből. A kettő között nincs lényeges eltérés, talán az a feltűnő, hogy az ételek, italok, dekoráció, zenészek, a négy nap alatt felhalmozott tűzifa a fűtéshez, a biztonsági korlátok felállítása stb. mellett, 1484-ben már nem szerepel a szomszéd házakban is elhelyezett rendőrség, s általában a kirendelt biztonsági óvintézkedések elenyészők. Mátyás királyt befogadta a világ és Európa. Ezt az apróságot csupán illusztrációként említjük. Hiszen a kiadások mindkét esetben

a város polgárságát terhelték, a sok háborúskodás, a kezdeti ellenkezés után a magyar király valóban Ausztria, Csehország, Bosznia, Horvátország, Észak-Itália ura. Csak a német-római császári koronát nem tudta soha megszerezni.

(...) Zsigmond korszakára tehető annak a folyamatnak a kezdete, amelyben a magyar nyelv, a magyar írásbeliség feltűnően gyorsan terjed a latin mellett, a külföldiek, az „idegen” írástudók jelenléte ellenére. A korai humanizmus idején a magyarul írott nyelvemlékek, kezdve az egyszerű imáktól a himnuszokig, jelzik, hogy a legszélesebb rétegek írás-olvasás értők. S jelzi azt is, hogy részt tudnak venni saját hivatalos ügyeikben, s a vallásosság területén érteni akarják kapcsolatukat az égiekkel is.

Zsigmond könyvtárában is megjelennek a magyarul írott szövegek. Könyveiről, könyvszeretetéről általában mindenki tudott. De talán kevésbé ismert, hogy a Vencel bátyjától örökölt gyűjtemény képezte könyvtára alapját. Ez túlnyomóan egyházi rendeltetésű, gyönyörűen illusztrált kódexekből állt. Korának valamennyi királyi udvarához hasonlóan a klasszikus auktorok sora sem hiányzott. A Zsigmondnak ajánlott, az udvarában megfordult külföldi tudósok gyarapították ezt az anyagot, amely majd Beatrix királynő, Mátyás király második felesége érkezéssel válik teljessé.

A királynővel feltűnően népes rangos kíséret érkezett. Egy részük még Nápolyból, az aragóniai házudvarból indult a koronázásra, más részük útközben csatlakozott hozzá. A firenzei reneszánsz dicsőséges bevonulása Budára ekkor teljeseedett ki; merthogy itt már évtizedek óta dolgoztak művészek és tudósok. Beatrix hozományaként érkezett az a kódexegyüttes, amely később a Corvina könyvtárnak közel egyharmadát képezte.

Ez már egy más összetételű udvartartás volt, mint annak idején, kereken ötven évvel korábban Zsigmondé. Fél évszázad alatt az új polgári réteg is szerephez jutott a tudományban és a művészetben. Az Anjou-, majd Zsigmond-kori udvarról az utolsó pillanatfelvétel talán az a különösen értékes szoboregyüttes, amelyet a budai királyi palotában tártak fel néhány évtizeddel ezelőtt. Mintegy harminc alakot ábrázolnak a kiváló minőségű alkotások: királyok, lovagok, dármák, valamint szentek, apostolok, püspökök alkotják. Máiig nem fejeződött be a vita az egyébként egységes csoport keletkezésének idejéről. Biztos és helytálló azonban a régész Zolnay László álláspontja: „Ha a szobrok alkotói után nyomozunk, elsősorban stílust és nem nemzetiséget kell keresnünk.” A kor francia, flamand, felsőnémet, ausztriai mesterei együttesen modernséget, rangot, a művészet magas fokát jelentették. A késő gótika, az Anjou-kor és a reneszánsz

levegőjét hozták magukkal a nagy vándorló szobrászműhelyek, amelyekben aztán helyet kaptak tehetséges magyar, helyi kőfaragók. Egy biztos, a mű helyben készült, hazai kőanyagból faragták ki. „A budai gótikus szoborleletünk a középkori Magyarország műveltségének egy olyan korszakát dokumentálja, amikor benne éltünk a világtörténelmi *jelen időben*, és nem évtizedes vagy évszázados lemaradással kullogtunk utána” – írja Zolnay.

Aragóniai Beatrix királynővé koronázása után alig másfél évtizedes korszak következett Mátyás haláláig. S ebből is az utolsó öt évet az uralkodó megszakítás nélkül, szinte kizárólag Bécsben töltötte. A budai vár és a bécsi Burg között ingázott udvartartása a reneszánsz stílusban kialakított hétköznapi és ünnepek között. A harmadik bázis Pozsony volt, ahol 1467-től az Accademia Istropolitana működött.

A háttérben folyamatosan beárnyékolta a továbbfejlődés lehetőségeit a török veszély, a török előrenyomulás, a török diplomácia szerteágazó szárainak átláthatatlan szövevénye. Mátyás ezért folyamatos levelezésben igyekszik a pápától anyagi és politikai támogatást kapni. Mint fennmaradt levélváltásukból kitérünk, jóformán teljesen sikertelenül.

Környezetével a király már sokkal eredményesebben jut egyezsége. A korábbi ellenfelek, a cseh és az ausztriai villongások, a szerb és havasalföldi belharcok megnyugtató kiegyezésekkel végződnek. Mátyás birodalma Európa közepén elismert nagyhatalom. Híres humanista tudósok törik magukat, hogy feladatukhoz jussanak az udvarában, elismertséget hoz, ha közülük valaki hosszabb vagy rövidebb ideig Mátyás szolgálatában áll. Szoros kapcsolatok alakultak ki az olasz, osztrák, cseh, német és lengyel tudósokkal, terjedt a tudományos szemlélet, melyhez Buda is méltóképp hozzájárult. A 15. század második felében évtizedeken át itt dolgozott a kiváló műszerkészítő, Hans Dorn szerzetes. 1570 körül készült az a bázeli múzeumban őrzött zsebóra, melyet fedelének felirata szerint („Egedius Ungarus fecit Budae”) Magyar Egyed készített Budán. Jellemző példaként említhetjük a kartográfia eredményeit is: Georg Peurbach, Vitéz János püspök pártfogoltja a 15. század közepén számításokkal megállapítja a Nagyváradon áthaladó meridián értékét, majd 1476-ban Johannes Regiomontanus, a pozsonyi egyetem tanára megméri az esztergomi, 1480-ban pedig a lengyel Byliczai Olkusz Márton a budai kezdő meridiánt, amely a térképkészítés alapmértéke. Francesco Roselli itáliai kartográfus 1478 és 1482 között tevékenykedik Mátyás udvarában, majd Firenzébe visszatérve igen jelentős térképészeti műhelyt nyit. Fennmaradt hagyatéki leltárában szerepel egy *Ungheria doppia d'un foglio reale*, azaz egy kettős királyi ívméretben (kb. 60 x 80 cm) készült Magyarország-térkép. A 16. századi térképek ennek alapján készülhettek itthon és külföldön, így pl. Raffaello híres térképe is az 1500-as években Rómában, a Vatikánban. A hatalmas falfestmény a pápai palota második emeleti loggiáján, a pápa lakosztályának ajtaja mellett látható.

Amikor Mátyás megrendelésére 1467-ben még kézzel másolják számára Firenzében, Simonianus híres műhelyében a kódexeket, a magyar király már tárgyal a Rómában működő Hess András nyomdásszal, akit végül sikerül Budára hívnia. Egy nyomda berendezése, technikai felszereltsége, működésének ipari feltételei

olyan vagyonba kerültek, hogy az kizárólag gazdag mecénások támogatásával valósulhatott meg. Magában Rómában is csak ekkor kezdődik az iparszerű könyvnyomtatás, két német barát a Massimo-palotában állítja fel az első nyomdát.

Hess András a budai Várhegyen, a mai Szentháromság tértől északra, a Tárnok utca és a Fortuna utca közötti térségben működtette nyomdáját, itt adta közre első magyarországi munkáját, a *Chronica Hungarorumot* 1473-ban.

Csupán öt országban, német, olasz, svájci, francia és holland városokban működött könyvsajtó 1473 előtt. „A budai Hess nyomdával tehát korán és eszmei-tipográfiai szempontból is színvonalasan kezdődött hazánkban a könyvkiadás.” (Berlász Jenő: *Ötszáz éves a magyar könyvnyomtatás*. 1973) Mindez azt jelenti, hogy a magyar könyvnyomtatás is a budai Várhegyről indult.

Itália különböző városállamokból áll a 15. század közepén, még nagyon távol van a félsziget egységesítésétől. De a folyamatos oszmán fenyegetettség hatására kialakul – öntudatlanul és nem hivatalos ideológiaként – az *európai egység* gondolata, az európai országok érdek-összefonódása. S ebben Róma feltétlenül hangsúlyozni kívánja, hogy változatlanul az Urbs a központ, a főváros.

Ismételten emlékeztetünk arra, hogy a humanisták az *antikvitást* mint az európai kultúra alapját tekintették. Ez az eszme vonul végig a humanista tudományosságban és művészetben. És ma, az Európai Unió korszakában is ez a szellemiség köti össze a közösséget, a részt vevő országokat.

A budai Várhegy szerepe a magyar történelem folyamán hétszáz éven keresztül (1247–1947) változatlan maradt. A királyi vár és a mellé telepített lakónegyed a XIII. századtól az ország kormányzati központjának funkcióját töltötte be. Itt volt a kormányzói hivatal, a kabinetiroda, a testórság palotája, a miniszterelnökség. S a Várnegyedben maradtak az egykori Osztrák–Magyar Monarchia úgynevezett közös ügyeinek minisztériumai (a Külügyminisztérium és a Honvédelmi Minisztérium), és itt működött a Pénzügyminisztérium is.

Gyökeresen megváltozott a helyzet a második világháború után. Részben a felsoroltak miatt teljesen lebombázták és szétlőtték a Várhegy épületállományát, amelyet évtizedekkel később, a hatvanas évekre állítottak csak helyre úgy-ahogy. Még ekkor is csak nehezen találtak gazdára az egykori nagy múltú paloták, melyek még helyreállíthatóak voltak, és elkerülték a teljes lebontást. A korábbi államigazgatási épületek országos múzeumokká vagy tudományos kutatóintézetekké váltak, együttesükben szinte valamennyi tudományos és művészeti ág helyet kapott. Így jött létre – észrevétlenül – a budai Várhegyen Magyarország új kulturális központja.

A helyreállított műemléki együttes olyan mérvű művészeti értéket képvisel mind művészeti, mind történelmi szempontból, ami miatt már 1987-ben elnyerte a világörökség rangot.

A két szerepkör, a *kulturális központ* és a *világörökség* együttes tényének ismerete hiányzik a köztudatból. Pedig mindkettőre külön-külön is büszke lehet az ország. Idegenvezetők sohasem említik, pedig a külföldi turista fokozottan értékeli azt a látványt, melynek hivatalosan nemzetközi rangja van.

Ez az együttes teljesen egyedi elbánást, anyagi ráfordítást, szabályozást és ügyintézését kíván a kerület vezetőségétől.

Jelenleg a Várhegyen tizenöt országos jelentőségű múzeum, tucatnyi kiállítóhely (rézmetszők, grafikusok, szobrászok időszakos kiállításai), tizenkét tudományos kutatóintézet (többségük a Magyar Tudományos Akadémia intézménye), valamint az Országos Levéltár, a Várszínház s a föld alatti, őskori labirintusrendszer tartozik védelem alá mint nemzetközi kulturális örökség.

Magyarország legnagyobb öröme 2005 novemberében a XV. századi Corvinák is felkerültek a világemlékezet még eléggé szórványosan benépesült katalógusába. Voltaképpen nincs pontos adat arról, hogy Mátyás könyvtára hány ezer kötetből állt eredetileg. Magyarországon ötvenhárom példányt őriznek, s ebből harmincöt kötet a Várhegyen levő Országos Széchényi Könyvtár gyűjteményébe tartozik (a többi az MTA könyvtárában, az Egyetemi Könyvtárban és a Győri Egyházmegyei Könyvtárban található). Egyúttal azok a Corvinák is védelmet kaptak, melyeket jelenleg Ausztria, Itália, Hollandia, az Egyesült Államok területén őriznek.

Bene Sándor

A történelem mint hasonlat

A nemzeti nagybeszélés műfajváltása

Emlékezet és felejtés. „A derű, a jó lelkiismeret, a vidám tett, az eljövendőbe vetett bizalom – mindez, az egyéné éppúgy, akár a népé, attól függ, van-e olyan határ, amely elválasztja az átláthatót és világosat a megvilágíthatatlantól és sötétől; hogy tudunk-e ugyanúgy kellő időben feledni, ahogyan kellő időben emlékezni? [...] A történeti és a történetietlen egyaránt szükséges valamely egyén, nép vagy kultúra egészségéhez.”

Friedrich Nietzsche tételét sajátos módon igazolja a magyarországi latin nyelvű történetírás, amely sok évszázadon át egyszerre volt a feledés és az emlékezés eszköze. Sőt, talán éppen ez az a lehetséges szempont, amelyből a nemzeti nyelvű történeti irodalommal szorosan összefüggő, attól kontextuálisan el nem választható latin historiográfia valóban önálló tényezőként vizsgálható, és önállóan is fontos szerepet játszik.

A latin nyelvű történeti és történetíráselméleti irodalomnak tehát kettős hozadéka van Magyarországon: a mitikus és a történelmi identitás metonimikus kapcsolatának lassú feloldása a feledés technikái révén, valamint egy új típusú, reflektált történeti em-

lékezésmód feltételeinek megteremtése. A történelem, a megtörtént és megörökített múltbeli események összessége értelmezendő, megfejtendő példává, *exemplummá* vált, a múlt és jelen viszonya a *similitudo*, a hasonlat logikai sémájába illeszkedett.

A jelen nem azonos a múlttal, a múlt nem a jelen metaforája; hasonló jelenségek halmazairól van szó, amely jelenségek között ha van is, oly távoli a leszármazási kapcsolat, hogy inkább analógiát érdemes keresni. Az viszont minden esetben kérdés, hogy milyen analógiát, vagyis: milyen céllal, milyen közvetett beszéd-, azaz szövegaktusként használja valaki a fél-történelem vagy mitikus előtörténelem felidézését. Mindez nem azt jelenti, hogy az *ars historica*-vita után ne lehetett volna azonosulni Attila hunjaival vagy apokaliptikus mátrixhoz alakítani a nemzeti történelem időfolyását. Egyszerűen arról van szó, hogy a 17. század elejétől megváltozik az ilyen és hasonló kísérletek kontextuális helye, ami hamarosan az őstörténeti tematika és a nemzeti történelmet bibliai (prófétikus, apokaliptikus, ószövetségi és újszövetségi) időkeretben értelmező szövegek műfajváltásához vezetett, a históriától az eposz, a prédikáció, a Szentírás-kommentár vagy -parafrázis, a hitvita és a politikai publicisztika felé.

Kevés jobb példa van erre a szét-tartó mozgásra, mint Inchofer Menyhért (1585–1648) nagy magyar egyháztörténeti munkájának (*Annales ecclesiastici regni Hungariae*, 1644) utóélete. Inchofert sokáig csak azért tartotta számon a modern szakirodalom, mert ő közölte először a magyar uralkodónak állítólag apostoli címét és jogkört biztosító Szilveszter-bulla szövegét. A bulláról már régen tudjuk, hogy hamisítvány, az újabb kutatások azt is feltárták, hogy a Habsburg uralkodók, a magyar püspöki kar és a Szentszék mellett felállított missziós szervezet, a Congregatio de propaganda fide közötti, a *jus patronatus*-szal kapcsolatos, főként a balkáni rekatolizáció során felszín-

re kerülő érdekellentétek erőterében született, és egy tehetséges horvát falszifikátor, Inchofer munkatársa, Rafael Levaković magánakciójának köszönhetően került az *Annales* lapjaira. Mindez azonban elterelte a figyelmet Inchofer összefoglalásának különlegesen fontos eszmetörténeti pozíciójáról. A diadalmas ellenreformáció historiográfiai csúcsteljesítménye, Cesare Baronio tizenkét kötetes munkája, az *Annales ecclesiastici a Christo nato ad annum 1198* által ihletett mű ugyanis a későbbi magyarországi tudományos egyháztörténetírás őse és mintája lett, s a magyar világi historiográfiát is befolyásolta a Baronius-iskola forráskritikai módszereinek közvetítésével. Ugyanakkor viszont nemcsak a tudomány, hanem a szépirodalmi műfajok felé is ágaztak belőle utak.

A magyar püspöki kar megbízásából, két egymást követő esztergomi érsek (Lósy Imre és Lippay György) támogatásával tevékenykedő Inchofer nemzeti szellemű egyháztörténetet írt. Nemzeti öntudat a Szentszékkel és Béccsel szemben egyszerre bontakozik ki munkájából. Egyrészt minden alkalmat megragad, hogy az önálló magyar államiságot a hagiogáfia eszközeivel legitimálja: isteni pártfogás jelét látja Szent István II. Konrád császár elleni győzelmében, az Árpád-házi uralkodóknak francia mintára szakrális gyógyító erőt tulajdonít, amellyel a császárok közismerten nem rendelkeztek, folyamatosan hangsúlyozza a magyar korona római eredetét. Másfelől, ha el is ismeri a magyar állam római kötődésének jelentőségét, nagyon nagy jelentőséget tulajdonít annak a ténynek, hogy a pogány magyarok megtérése a szokásosan feltételezettnél jóval ősbibb időre megy vissza, s a *pápaság beavatkozása nél-*

kül valósult meg a maga teljességében. Inchofer szerint ugyanis a magyarok a harmadik században (!) érkeztek Pannóniába, és fokozatosan terjedt köztük a kereszténység. A hunok már a magyarok második hullámát képviselték, s véletlenül pogányok voltak, de – mint hosszan bizonygatja – még Attilának is tiszta istenfogalommal kellett rendelkeznie, máskülönben nem nevezhette volna magát Isten ostorának. Inchofer vadul tiltakozik az olyan elméletek ellen, mint például Volterranóé, aki szerint nyelvünk illír dialektus – sőt, a magyarság dicséretének legfőbb motívumát a műveltség (!!!) mellett nyelvének romlatlan megőrzésében leli fel; a „magyar” szentekről, mint Szent Mártonról vagy Szent Jeromosról (akit a horvátok természetesen szintén maguknak vindikáltak) már nem is beszélve. Inchofer nem győzi kiemelni Mária magyar patróna voltának jelentőségét, illetve Szent István életének tárgyalása során megkülönböztetett figyelemmel kezeli az ország feljárlását Máriának, azaz összekapcsolja az ellenreformáció nemzetközi Mária-kultuszát a nemzeti szentnek, Istvánnak Pázmány által újjáélesztett és politikai tartalommal feltöltött kultuszával. Inchofer volt az első, aki Magyarországra a „regnum Marianum” kifejezést alkalmazta, s ezzel a Szent Szűz patronátusát nem csupán az „ország” fogalma alatt addig értődő nemességre, hanem az egész Magyar Királyságra mint területi és vallási-kulturális egységre vonatkoztatta.

A *regnum* fogalom kiterjesztésének és kétirányú (Mária és István felől is biztosított) megszentelésének pedig felmérhetetlen jelentősége lett nem csupán a szerző életében, hanem a mű megjelenését követő bő másfél század folyamán is. Inchofer egyháztörténe-

te nem véletlenül lett egyfelől az *ars historica*-irodalom tanúságaival is gazdagodott tudományos történetírás ihletőjévé és forrásává, másfelől a 18. század egyik legtöbbet forgatott, még iskolai színjátékok alapjaként is használatos, a katolikus egyházi oktatáson és prédikációs gyakorlaton keresztül a társadalom hajszalereibe szétáramló nagy narratívájává. Az *Annales ecclesiastici Regni Hungariae* a transzcendens távlatra is nyitott történeti legitimitációt teremtett a katolikus magyarság számára, azonban koncepciója alkalmas volt arra – éppen a hun-szittyia előtörténet beemelése révén –, hogy társítsa magához a protestáns történetteológia örökségét, a „választott nép” biblikus eredetű koncepcióját.

Az integrációnak ez a folyamata azonban már nem a történetírás, hanem főként az epika műfajaiban megy végbe. A 18. században, a függetlenségi harcok lezárulta után paradox módon éppen a korábban Habsburg-hűségükről nevezetes jezsuita rend költői lesznek azok, akik latin nyelvű huntörténeti és honfoglalási eposzaikban az eleinte vérvívó és emberevő, Rákóczi Ferencre maszkírozott Attilafigurát lassan átalakítják dicső honfoglalóvá, a „máriás” magyar szent királyok (és az Ausztriát is elfoglaló Mátyás) kegyes ősapjává. A legjelentősebb latin nyelvű hun eposz, Répszeli László *Hunniasa* (1731) mellett seregyeni, jól-rosszul sikerült költői próbálkozás veszi célba a hunok első, második (esetleg harmadik) bejövetelét, s vastagítja azt a humuszt, amelyből a 19. századi nemzeti megújulás immár magyar nyelvű honfoglalási epikája kinő majd. Vörösmarty Mihály óvatosan (feltételes módban) optimista, Attilát és leszármazottait megszentelő nemzeti eposzai (*Zalán futása*; *Délsziget*) éppúgy mélyen átgondolt, a magyar

nemzet küldetését az egyetemes emberi történelemben elhelyező vízióra épülnek majd, mint Arany János hun eposzának (*Buda halála*) pesszimista, az aranykormitosszal (csodaszarvas) szembeállított történelem tragikumát a hun testvérgyilkossággal hangsúlyozó koncepciója. Szinte szimbolikusnak tekinthető, hogy a magyar történelem mitikus előidejét mintegy a nemzeti felnőttkor határán ironikusan eltemető huszadik századi regény, Krúdy Gyula *Etel király kincse* című műve (1931) ismét egybekapcsolja a hun királyt és Magyarország Patronáját. Az Attila sírjában elrejtett hun kincsét kereső – és vele az örök magyar fizetésképtelenséget, valamint saját kocsmaadósságait szanálni akaró –, elszegényedett nyírségi dzsentritársaság reményeinek Szűz Mária vet véget, aki egy cigánylány szerelmi kísértésétől szabadulni vágyó kántor őszinte imájára felrobbantja a föld alatti járatokat, s ezzel „a rengeteg aranykincs [...] egyetlen lánggá lett, mintha az istennyila csapott volna bele a kincshegyekbe, fekete kődarabokká égtek egy szempillantás alatt Etel király pogány kincsei”. (Igaz, a történet hiteléhez fér némi kétség, hiszen mindössze „gróf Bercsényi”, a kincsásásra szakosodott cigányvajda unokaöccse elbeszéléséből értesülünk róla.)

Ekkorra azonban a „nemzeti narratíva” szerepét az epikától már réggen az irodalomtörténet-írás vette át, amely, ha hun irodalmi hagyományról nem is számolhat be, mind a mai napig bőségesen talál elbeszélni valót a hun tárgyú mondai és irodalmi hagyományban.

A „komoly”, az *ars historica*-irodalom tanúságait is hasznosító, lassan szaktudománnyá fejlődő történetírás látszólag külön úton jár; azonban alaposabban vizsgálva a kér-

dést, szembeötlő Inchofer művének ihlető hatása. A jezsuita hagiográfus, a magyar nemzeti szentek szimbolikus csarnokának (*Ungariae sanctitatis indicia*, 1692) felépítője, Hevenesi Gábor (1656–1715), Inchofer Menyhért kéziratot hagyatékának ismeretében, az *Annales ecclesiastici* által vetett alapokon adott távlatos programot a hazai egyháztörténetírásnak (*Modus materiae conquirendae, pro annalibus ecclesiasticis Hungariae* – mint a cím is mutatja, a cél Inchofer művének folytatása és befejezése lett volna). Hevenesi kis híján másfél száz kötetre terjedő kéziratot forrásgyűjteménye szolgált alapul a 18. század jezsuita történetíró iskolájának, Timón Sámuel, Kaprinay István, Katona István és Pray György munkásságának, a hatalmas iratkiadásoknak és feldolgozásoknak. Timón *Epitome chronologicája* (1736), Kaprinay *Hungaria diplomaticája* (1767–71), Katona *Historia criticája* (1779–1817), Pray *Annales regum Hungariae* (1763–1770) beépültek a pozitivisták történettudományba, s ma is nélkülözhetetlen segédeszközei a kutatásnak. Figyelemre méltó, hogy a Bocatiushoz megfigyelt gesztus, a vallási különbség alárendelése a történetírás szakmai szempontjainak, ekkorra érett be, a 18. században vált igazán termékennyé. A szintén jezsuita Sajnovics János finnugor–magyar rokonságelméletét vitató Pray György *Annales veteres Hunnorum, Avarorum et Hungarorum* (1761) és *Dissertationes historico-criticae* (1774) mögött ott van az evangélikus Bél Mátyás nagy vállalkozásának (*Notitia Hungariae novae historico-geographica*, 1735–42) ismeretanyaga, aki a maga részéről már teljesen elfogulatlanul használta az eredetileg kálvinista prédikátor, ké-

sőbb katolizált Otrokócsi Fóris Ferenc *Origines Hungaricae*jét (1693), s mint a *Notitiá*hoz készített tervezeteiből következtetni lehet rá (a három hullámban a Kárpát-medencébe érkező szittyá-hunok történetét kívánta feldolgozni a meg nem valósult teljes műben), Inchofer Menyhért távoli hatásával itt is számolnia kell a kutatásnak. Mármost ebben nem az – illetve nemcsak az – az érdekes, hogy az említett tudományos művekben, minden korszerű apparátus és metódus alkalmazása ellenére milyen sokáig fennmaradt a hun–magyar rokonítás eszméje (Otrokócsi, egyedülálló leleménnyel, még a héber–magyar nyelv-rokonság ideájával is ötvözni tudta azt, „tudományosan” átmentve a protestáns történetológia örökségét), hanem az, hogy az elfogadó vagy elutasító eredménytől függetlenül a mitikus múlt, a hun *introitus* és a magyar *reditus* kritikai reflexió tárgyává válik, az elméleteket cáfoló vagy alátámasztó források filológiai vizsgálatnak vettetnek alá, kritikai kiadásokban kerülnek a művelt közönség asztalára. Bél Mátyás, a *Notitia* segédkönyv-sorozatának szánt *Adparatus ad historiam Hungariae*ban (1735–46), majd tanítványa, Johann Georg Schwandtner ezt folytatva a *Scriptores rerum Hungaricarum* (1746–48) kötetekben egymás után publikálták a magyar (és a többi pannóniai nemzet, pl. a horvát) „szent iratait” – egymás mellett jelent meg a diokleai pap őshorvát krónikája és Anonymus *Gesta Ungarorum* –, s ezek az edíciók újabb és újabb ösztönzést adtak a költői feldolgozásoknak. A két terület, irodalom és historiográfia tehát szorosan összedolgozott, kollektív felejtés és kollektív emlékezés dinamikájában kölcsönösen befolyásolták egymást, s hogy ez a termékeny kölcsönviszony a

történeti mítoszokkal dolgozó nemzeti irodalom és a „mítoszkritika” munkáját végző nemzeti történelemkutatás között létrejöhetett, abban a latin nyelvű történetírás és történetelméleti irodalom legsajátabb teljesítményét kell látnunk.

Gyakran idézik a *Tragédia születésének pesszimista megállapítását*: „A mítoszok sorsa, hogy szép lassan állítólagos történelmi valósággá korszosuljanak, és hogy valamely későbbi korszak az egykori tényeknek kijáró történelmi igényekkel vizsgálgassa őket.” A nietzschei dialektikában azonban itt nem ér véget a folyamat: a tudomány lerombolja a mítoszokat, de egyszersmind megnyitja az utat az ironikus öntudat formálódásának, majd tovább, a mítoszok művészi újraalkotása, a történelem felejtése számára, a költői történetietlenség és a vallásos történetfelettség előtt. A történelem már nem élhető metonimiaként, nem mítosz, csak hasonlat – de mindig metaforává tehető. A metafora azután maga is ismét megírandó történelemmé válik. 1922 tavaszán egy Magyarországról frissen emigrált fiatalember rója Párizs utcáit, s Szent Lajos hídján éppen a szigetre igyekszik.

„A szigetről csak azt őriztem, már nem is a fejemben, hanem az idegen világ közepette oly érzékeny horzsolódott szívemben, de ott aztán édes magként, hogy Lutetia hajdani ostromakor Attila király erre a szigetre tereltette úti ménesét, itt ütötte fel hadiszállását, itt fogadta a kegyes Genovéva látogatását, a nemzeti legenda szerint egy estebédre, az ugyancsak nemzeti rosszmájúság szerint egy éjszakára is. Titokban őriztem szívem mélyén ezt a balzsamos adatot. A bennem akkor hajlíthatatlan keménységgel meredő forradalmár tekintete elől rejtegettem. Felvilágosult eszmé-

immel, tökéletes európaisággal, amely oly makulátlanul tisztán ragyogott, ahogyan csak egy tizenkilenc-húsz éves lélekben ragyoghat, semmiképpen sem tudtam összeegyeztetni azt a sunyi, barbár elégtételt, hogy Attila azért mégiscsak itt járt, s ha akarja, palacsintává lapíthatja ezt a nagy nyugati büszkélkedést.”

A *Hunok Párizsbant* író Illyés Gyula iróniája persze, akárcsak Krúdyé, már

maga is történelem. Az *Etel király* kincsének egyik dzsentrí szereplője hasonló hangnemben kommentálja a Szűz Mária kincsrobbantó akciójáról szóló elbeszélést: „Ezer esztendeje keresik Attila kincset, és kincsek helyett mindig csak mesemondókat találunk.” Ám az iróniában ott a remény: amíg találunk mesemondókat, addig mindig újraírható, sőt, újraírandó a történelem is.

Hankó Ildikó

A budavári új városháza

Város a hegyen. A Várhegy nem volt folyamatosan lakott hely. A rómaiak – úgy tűnik – nem népesítették be, bár villáik szinte körülölelik a hegyet. Az első igazi település egy XI. századi falucska volt, melynek lakói kihasználták a Várhegyet fedő mészkősapka alatt kialakult barlangrendszert. Nemcsak házaikhoz szolgált búvóhelyül és éléskamrául, de az alján összegyűlt tiszta rétegvizek a falu, majd a XIII. században alapított Buda városka vízellátását is biztosította; erre utalnak a már igen korán megjelenő kutak.

A tatárjárást követő években keserves tanulságok után érlelődött meg IV. Béla királyban (1235–1270), hogy csak a várfallal körülvett, jól megerősített város állhat ellen a betörő idegen hadaknak. Ezért a Várhegyen építtette föl – ahogy akkor nevezték – Új-Budát; itt lelt menedéket Óbuda és Pest megmaradt lakossága is. A fallal körülvett városban az első magyar telepések – iparosok és kereskedők – az északi részen, a mai Kapisztrán téren és a mai Bécsi kapu környékén építették föl házaikat. Egyházuk az 1240–1260 között épített, egyhajós Mária Magdolna-templom (1817-től „Helyőrségi-templom”) lett. A Várhegy északi oldaláról a Szombat kapun lehetett az új városba jutni. A kaposzék hatalmas boltozatai alatt kofák árulták portékáikat.

A Kapisztrán tér. A középkorban híres piactér alakult ki a Szombat kaputól egészen a Mindszent (Úri) utcáig; itt tartották a heti vásárokat, ezért a nagy teret a XIV. század első felétől Szombat piacnak vagy „Szombathelynek” (locus fori Sabbati) nevezték. A tér neve a XVI. századtól kezdve sorrendben Magdalene Platz (Magdolna tér), Olasz tér, Parade Platz (Dísz tér), majd a török foglalás után előbb Szombathely mahaleszi, később Toprak kuleszi mejdáni (Toprak kule – Fekete tér), majd Földbástya tér lett. A tér déli oldalán álló Mária Magdolna-templom a török időkben a Fethijje dzsámi („győzelmi mecset), majd a Szaát dzsámi (órás mecset) nevet viselte. A török idők alatt a hatalmassá átépített Esztergomi Rondellától – törökül: Toprak kuleszitől (Föld bástyától) – a

Becs kapuszuig (Bécsi kapuig) terjedő északi várfalat védelemre erősen kiépítették, mert ez volt a Vár legveszélyeztetettebb része. (Itt dőlt el az 1686-os Lotharingiai Károly és Michela d’Aste vezetésével vívott várostrom is a felmentő keresztény seregek győzelmével.) Később a teret, ahol a legnagyobb rombolás dűlt és a legvéresebb kézitusa tombolt, 1696-ban Kaiserliche Prechének (Császár résznek) nevezték el.

A XVII. században a templomtól északra, a várfalig elterülő teret ferenc-rendi szerzetesek foglalták el és hosszú időn keresztül kertként („Franciscaner Garten”) használták. Ugyancsak ferencesek vették gondozásukba a Mária Magdolna-templomot, ezért a tér neve Franciskaner Platz (Ferencesek tere) lett. Buda töröktől való visszafoglalása után, 1686–1696 között a nyugati részen fölépítették a Grenadier Casernét (Gránátos kaszárnyát), ekkor a teret előbb Joseph Platznak (József térnek), Garnisons Platznak (Helyőrségi térnek) nevezték. Az osztrák kaszárnyákat mintegy százéves használat után lebontották; az 1792-es évi koronázási helyszínrajzon a tér már szabad. A tér északi részére a XIX. század elején újra kaszárnyát építettek, amelyet az uralkodóról Ferdinands-Kasernének (Ferdinánd kaszárnyának) neveztek el, majd a tér 1835-ben az új királyról kapta a Ferdinands Platz (Ferdinánd tér) elnevezést. 1870-ben a kaszárnya mellé egy újabbat – a Nándor kaszárnyát – építettek, amelynek elkészülte a tér nevét újra megváltoztatta, Nándor térre. A Nándor kaszárnya azonos a mai Hadtörténeti Intézet és Múzeum épületével. 1850 után a tér közepén egészen 1923-ig a vasból öntött Habe-kút állott, amelyet 1969-ben a Mária Magdolna-templom megmaradt tornyától nyugatra lévő kis piazzettára került. 1922-ben a Nándor kaszárnya előtt felállították a **Damkó József** által készített, Hunyadi János oldalán küzdő Kapisztrán Szent János bronzszobrát; ettől kezdve a tér neve egészen napjainkig Kapisztrán tér lett.

A városháza. Az I. kerületi eredeti városháza a mai Szentháromság utca 2. szám alatt volt. A háromtornyos épületet 1692-ben **Venerio Ceresola** építette és 1698-1707 között **Hölbling János** kibővítette. A második világháború után a súlyosan megrongálódott épületet renoválták, de mivel a régi polgári élet szimbólumát látták benne, nem adták át kerületi tanácsházának; először a Magyar Tudományos Akadémia kezelésébe került, majd 1992-től a Budapest Kollégiumnak adott otthont. Tanácsházának (önkormányzatnak) a Missziós apácáktól elvett Krisztina körúti kolostorépületet jelölték ki. 1991-ben megállapodás jött létre az állam és az egyház között, amelynek értelmében a Krisztina körút 61/a számú épületet vissza kell adni a missziós nővéreknek idősek szeretetotthona céljára. Az így városháza nélkül maradt I. kerületi önkormányzat 1993–1994-ben megvásárolta a Kapisztrán téri Állami Nyomda épületét egy majdani városháza számára.

A Kapisztrán tér és az Országház utca sarkán álló, akkor még üres, erődítési területen lévő telket **Kimnach Lajos** építőmester és neje, **Bulland Zsuzsanna** két részletben, 1827-ben és 1834-ben vette meg a várostól. Az épület 1835-ben készült el Kimnach Lajos saját házának. Kimnach Lajos halála után örökösei 1855-ben az épületet eladták a kincstárnak. Az épületet **Amon József** tervei alapján 1876-ban kibővítették és átalakították az Állami Nyomda számára.

A BUDAVÁRI VÁROSHÁZA

A Magyar Királyi Állami Nyomda sokáig az ország legfontosabb nyomdája – „nyomdaintézete” – volt. Alapját a Temesvárott 1851-ben felállított nyomda képezte, amelyet az ottani várbeli dikataszteriális épületben helyeztek el és a bécsi államnyomda gépeivel rendeztek be. A nyomda építkezése során készült el az épület Országház utca mentén csatlakozó északi szárnya, az oldalhomlokzat meglévő architektúrájának folytatásával, az új középtengelyben elhelyezett második kapualjjal. Ugyanekkor a régi épület hátsó szárnyában, az északnyugati sarokban lévő ovális alaprajzú melléklépcsőt lebontva ennek helyére új, háromkarú, eklektikus lépcsőházat építettek. Az igényeknek megfelelően többször átalakították és kibővítették, majd 1890-ben a főépület hátsó udvari szárnyának belső falait és boltozatait kibontották, a nagy szedőtermetet az óriási terhelés miatt **Eiffel**-féle vasszerkezettel csarnokká alakították (e vasszerkezetek bennmaradtak a felújított épületben). 1931-ben a körülépített klasszicista udvar keleti felét beépítették, majd 1934-ben a Bástya sétány felőli oldalon modern géptermet építettek hozzá. A második világháború alatt az Állami Nyomda épülete is megsérült, a helyreállítást 1949-ben végezték el. (...)

A Budavári Önkormányzat a volt Állami Nyomda nagy épületének eredeti déli szárnyát az Országos Műemléki Hivatal irányelvei szerint alakította át városházává, meghagyva, sőt visszaépítve az eredeti épületszerkezetet. Az átalakítás megkezdése előtt a volt nyomdaépület pincéjét és falait a Budapesti Történeti Múzeum régészei kutatták át. Az átalakítás az Országos Műemléki Hivatal direktívái szerint zajlott, meghagyva, sőt visszaépítve az Eiffel-féle vasszerkezetet is. Az eredeti állapot hiteles visszaállítása következtében a nagy, a nyomda ide-

jén szétbontott részeket visszabontották és az udvart üvegtetővel fedték be. A földszinti részekben az eredeti festéseket az önkormányzat helyreállíttatta és rekonstruáltatta. A városháza szobáinak és terveinek kialakítása **Katona Tamás** polgármester, **Bérczi Antal**, **Kiszely István** és **Nagy Gábor Tamás** alpolgármesterek elgondolásai szerint készültek el. A műszaki átadás 1998. április 16-án, az ünnepi átadás 1998. április 23-án történt meg. (...)

Az épület díszítésére a Budavári Önkormányzat a Kiscelli Múzeumból, a Budapest Galériából és a Magyar Nemzeti Galériából szobrokat, domborműveket, mozaikot és olajképeket vett át tartós megőrzésre. Így a városháza egyfajta nemzeti „galériának” is tekinthető, amit érdemes meglátogatni. Az emeleti szobák egy részébe – elsősorban a polgármesteri fogadószobába – Sőtér István irodalomtörténész hagyatékából eredeti, XVII. századi bútorok kerültek.

(Budavár első polgármestere 1990-tól 1993-ig **Ligeti Imre** volt, őt ugyanennek a választási ciklusnak az utolsó évében **Vigh Béla** követte. 1994–1998-ig **Katona Tamás** vezette a kerületet, majd 1998-tól napjainkig **Nagy Gábor Tamás** a választott polgármester.)

Az aula szobrai. Áthaladva a kapualjon bejutunk az üveggel fedett aulába. A belső udvar eredetileg nyitott volt, a mostani építkezés során fedték be, így jobb a kihasználtsága. A nagy tér két hosszabb oldalát négy neoklasszicista szobor díszíti. Érdekes a hatalmas szobrok eredete.

Ezek a szobrok eredetileg a **Hild József** által tervezett pesti **Régi Városháza** 1842-ben kétemeletesre épített változatának oromattikájából valók; 1844 őszén vagy 1845 tavaszán kerültek oda, ahol az eredetileg tizenegy szoborból álló szobordísz a városi közigazgatás hivatalának igazságos szellemében való működését jelképezte. Az oromattikán a torony tövében, középső helyen külön állványon állott **Themisz**, az igazság istennője, őt jobbról **Pallasz Athéné** támogatta bölcsességével a tévedések ellen, balról pedig a phrygiai harcos kivont karddal védte a megfélemlítés ellen. A mellette álló két-két szobor különböző erényeket testesített meg; ezek kerültek a Budavári Önkormányzat városházába, majd két-két szobor allegorikusan foglalkozási ágakat személyesített meg. A Pallasz Athéné szobor mellett jobboldalt a Bauer Mihály készítette „becsületesség”, mellette az ugyancsak Bauer Mihály készítette „közbiztonság”, baloldalt a phrygiai harcos mellett az Uhrl Ferenc által készített „szeretet”, majd mellette az ugyancsak Uhrl Ferenc készítette „igazságosság” szobra áll.

Egy „kitérőt” még tettek a hatalmas szobrok. A Pesti Régi Városháza 1900-as lebontása után a középtől számított jobb harmadik és negyedik, valamint a bal harmadik és negyedik szobor 1901-ben a Központi Városháza északi, Kammermayer Károly utcai homlokzatának oromattikájára került, ahonnan az épület második világháború utáni restaurálása után a Központi Városháza egyéb szobraival együtt a Kiscelli Múzeum szoborparkjában vártak jobb napokra.

Az aula négy szobrának magassága talpazattal együtt 2 méter 85 centiméter. A bejáratnál szemben – jobboldalon – áll **Uhrl Ferenc** (1794–1862) olmtüzi mester *Szeretet* című lírai hangvételű mészkő szobra. A közjótékonytságot gyakorló felebaráti szeretet anyai alakja figyelemmel fordul egy árva gyermek felé, és térdére támasztott csészéből táplálja. A szobor 1844-ben készült **Hild József** tervei szerint, először 1884-ben restaurálták, napjainkban pedig **Módy**

Péter egészítette ki és restaurálta a monumentális alkotást. A szobor a Budavári Önkormányzat Nép-jóléti Közalapítványának szimbóluma. Az alkotás a Kiscelli Múzeum tulajdona, leltári száma K.M.86.3.

Az aula bejáratával szemben – baloldalt – a feltehetően bécsi **Bauer Mihály** szobrász (1789–1854) alkotása áll. A mészkőből készült nőalak az *Igazságszolgáltatást* (a *Törvényességet*) képviseli. Kesernyés melankóliával néz a messzeségbe, mindkét kezével oszlopra állított bírói fascest fog. Miután a szobrok eredetileg a magasban voltak, a földön állva bizonyos aránytalanságokat mutatnak. Legjobban látszik a Törvényesség-szobor női alakjának nyak- és a fejméretén. A szobor eredeti formájában 1844-ben (1845-ben?) készült a pesti Régi Városházára, majd 1884-ben restaurálták, mielőtt átvitték a Központi Városháza Kammermayer utcai homlokzatának oromattikájára. A második világháború után a Kiscelli Múzeum szoborparkjába került K.M.86.6. leltári számmal. Napjainkban **Konkoly György** pótolta a hiányzó részeket és restaurálta az alkotást. A szobor a Budavári Önkormányzat Vároltalmazó Közalapítványának szimbóluma.

Az aula bejáratától jobbra álló szobrot **Bauer Mihály** bécsi szobrász készítette. A *Közbiztonságot* jelképező női alak bátor, nyílt tekintetű. Baljával pajzsra támaszkodik, amelyen bűn nyomába száguldó lovas sziluettje látszik, jobbában bűnmegetrlő kardot tart, amit melléhez emel. A mészkőből készült *Közbiztonság-szobor* 1842–1844 között készült, 1884-ben restaurálták először, amikor átvitték a Központi Városházára. A szobor a Kiscelli Múzeum tulajdona (leltári száma: K.M.86.5.). Mielőtt a Budavári Önkormányzathoz került, 1998-ban **Konkoly György** szobrász restaurálta. A szobor a Budavári Önkormányzat Közbiztonsági Közalapítványának a szimbóluma.

A bejáratától balra a *becsületesség* szimbólumának megtestesítője áll. A vesztális szendeségű fiatal nő szemérmes óvatossággal egy lezárt perselyt – talán lelki tisztaságot jelképező törékeny edényt – tart az ölében a *becsületességet* allegorizálva. A lírai szobrot **Pollack Mihály** tervei szerint **Uhrf Ferenc** olmtüzi szobrász készítette 1844-ben. Először 1884-ben restaurálták. A szobor a Kiscelli Múzeum tulajdona (leltári száma: K.M.86.4.). Napjainkban **Varga Zoltán** restaurálta a *Becsületesség* (a *jóság*) szobrát. A Budavári Önkormányzatban a Márai Sándor Kulturális Közalapítvány szimbóluma.

„E négy allegóriaszobor zárt kontúrba fegyelmezett sziluettje, plasztikusan testhez simuló ráncba szedett ruházata és ezzel összehangozó összeszedett lelkiállapot-szerűsége a letűnő neoklasszicizmus jellemző sajátosságai” (*Schoen Arnold: A Budapesti Központi Városháza. 1930*). Uhrf Ferencnek ismert szobra még a pesti Ferenciek teréről a kőbányai Ligetbe áttelepített Najád-kút, Bauer

UHRF FERENC
BECSÜLETESSÉG

Mihálynak pedig többek között a Városháza II. számú udvarába került Szent Kristóf-szobra említhető meg.

Az aula freskói. Az aula két rövid oldalát monumentális festmények díszítik. A bejáratától jobb kéz felé **Iványi-Grünwald Bélának** (1867–1940) Münchenben, a millenáris kiállításra készített olajképe látható. Méretei: 364×600 centiméter. Az 1896-ban készült kép címe: *IV. Béla hazatér és vizitálja a muhi csata halottait*.

A honfoglalás ezeréves évfordulójának ünnepi előkészületei jó előre megindultak. A kormányzat a művészet minden területén jelentős megrendelésekkel igyekezett a millennium megünneplését emlékezetessé tenni. A művészek – a festők – a millennium idején történelmi témára kaptak megbízást. A nagy készülőds láza serkentette Iványi-Grünwald Bélát is. A művészek valamennyien küszködtek a témával, hiszen a hiteles történelmi levegő érzékeltetéséhez szükséges indíték és indulat 1896-ban, a millennium idején már hiányzott. A Műcsarnokban rendezett nagy seregszemlén kiállított történelmi képek leginkább régi sablonok szerint készültek. A kor igénye szerint előnyben részesítették azokat az alkotásokat, amelyek hatalmas méreteik mellett „blickfangos kompozíciót” és anyagszerű részleteket is felsorakoztattak. Utóbbiakból Grünwald képén keveset találunk, ő inkább a tájrészlet valóságghú megörökítésére figyelt. (...)

A IV. Béláról készült festmény a Magyar Nemzeti Galéria tulajdona, leltári száma 98.I.T. A festményt a Magyar Nemzeti Galériában őrizték *IV. Béla a tatárjárás után* címmel, mígnem Kiszely István megtalálta egy másik nagy képpel együtt begöngyölve. A képet 1998-ban **Pethő Károly** festő-restaurátor hozta rendbe. A kép joggal került a Budavári Önkormányzat városházába, mivel a budai Várat IV. Béla király 1241-ben alapította.

IVÁNYI-GRÜNWARD BÉLA

IV. BÉLA HAZATÉR ÉS VIZITÁLJA A MUHI CSATA HALOTTAIT

Az aula bejáratától balra **Vágó Pál** *Budavár ostroma 1849-ben* (Budavár bevétele 1849. május 21-én) című olajképe látható. Méretei: 371×600 cm.

A Budavár ostroma 1849-ben című képe a tömegjelenetek aprólékos kidolgozásával tűnik ki. A háttér ragyogó fényei éles ellentétben állnak a lóporfüstös csataterrel. Pontos eligazítást ad a csata időpontjára is, hiszen Budavár bevétele 1849. május 21-én volt, amire egy gyönyörű, virágzó orgonabokor utal. A kép jelenleg (FK 1252 leltári szám alatt) a Magyar Nemzeti Galéria tulajdona, a Budavári Önkormányzat tartós megőrzésre vette át. A restaurálást **Pethő Károly** festő 1998-ban végezte el.

Féldomborművek a Szentháromság-szoborról. Buda város tanácsa az 1691. évi pestisjárvány megszűnte alkalmából határozta el, hogy a mai Szentháromság téren fogadalmi Szentháromság-szoboregyüttest állít fel. A szobor elkészülte sokáig húzódott, úgyhogy alapkövetétele 1700. augusztus 5-én történt meg és leleplezésére csak 1706-ban került sor. Három évvel később – 1709-ben – újabb pestisjárvány tört ki, amelynek alkalmával a városi tanács határozatot hozott egy újabb, az elsónél nagyobb és díszesebb fogadalmi emlékek felállítására. A régi szobrot 1710-ben Óbudára szállították és a mai Zsigmond téren állították fel.

A későbbi évtizedekben többször felújították a fogadalmi oszlopot. A szoborcsoport 1953. évi restaurálásakor a talpazat három féldomborművét újrafaragták. A szépen tagolt eredeti darabok a Kiscelli Múzeum szoborparkjába kerültek és onnan kerültek át az új városháza épületébe. **Módy Péter** 1998-ban kiegészítette és restaurálta a féldomborúveket.

Ahogy bemegyünk a városháza kapuján, jobboldalt látható a 96×128 centiméteres homokkőből készült első dombormű. **A pestisjárvány borzalmait eleveníti meg.** A dombormű tetején felirat olvasható: **Quia Dominus dixit, sufficit** (Mert az Úr mondta... – mármint hogy megszűnt a pestis) szöveggel. Jobbra fenn Buda várának és a királyi palotának korabeli képe látható. A féldombormű Kiscelli Múzeum-i leltári száma: KM.86.8.

Az ügyfélszolgálati iroda bejáratával szemben lévő falán baloldalt **a Szentháromság-emlékmű építésének jelenete**; homokkőből készült reliefszerű látvány; méretei 97×128 centiméter. A jelenet az akkori budavári Szentháromság teret és az építésben résztvevő polgárokat örökíti meg, korabeli ruháikban. A relief felirata: **Communi studio exurgit** (A közös munka serkent), amely szöveg azt fejezi ki, hogy Budavár lakossága közös munkával építette fel a Szentháromság-emlékművet. Fölöttük négy angyal feliratos szalagot tart, a következő szövegekkel: **Sanctus fortis, Sanctus immortalis, Sanctus Deus, Miserere Budensium** (Szent Erő, Szent Halhatatlanság, Szent Isten könyörülj a budaiakon). A féldombormű Kiscelli Múzeum-i leltári száma: KM.86.6.

Az ügyfélszolgálati iroda bejáratával szembeni fal jobboldalán egy ugyancsak homokkőből készült 97×128 centiméter nagyságú relief **Dávid király könyörgését** ábrázolja, amint a pestisjárvány megszűnését kéri. A király előtt megjelenített angyal bűneinek bocsánatát és a döghalál elmúlását szimbolizálja. A relief felirata: **Propter paenitentiam**, azaz a bűnbánat miatt szüntette meg az Úr a pestisjárványt. A féldombormű Kiscelli Múzeum-i leltári száma: KM.86.7.

A városvédő. A polgármesteri iroda bejárata fölött az első emeleten korong alakú keret közepéből Pallasz Athéné páncélsisakos feje nyúlik ki. A terrakottából készült féldombormű a Corvin tér 5. számú házból való másolat. Pallasz Athéné görög istennő; nevét Athén városáról kapta, ahol mint a város védelmezőjét, a béke fegyveres őrét tisztelték. A város alapításának és a hozzá kapcsolódó államiságnak a szimbóluma. Személye a rómaiaknál Minerva néven jelenik meg. A monda szerint Zeusz főisten fejéből anya nélkül pattant ki, teljes fegyverzetben. Ő tanította meg a férfiakat hajóépítésre, földművelésre és szántásra, az asszonyokat hasznos kézimunkára, elsősorban szövésre. Az ősi görögök a tudomány és a művészet védasszonyát is Pallasz Athénében tisztelték. Az istennőt általában nyugodt testtartásban állva, fegyveresen, fölemelt dárdával ábrázolták. A város védőjének szimbóluma azért került az új városházába, mert az eredeti, a Szentháromság utca 2-4 szám alatt lévő, volt városháza sarkáról nem volt elhozható. Viszont Pallasz Athénének helye van Budavár városházában. A lándzsát harcra készen tartó Pallasz Athéné ma is régi helyén – a Szentháromság téren –, a régi budavári városháza előtt őrködik; igaz, a lándzsáját sokszor ellopják.

„...titokzatos erő láncol engem az én királyomhoz”

Száz éve áll Strobl Alajos Szent István- emlékműve

Éppen százötven éve, 1856-ban született, nyolcvan esztendeje, 1926-ban hunyt el Strobl Alajos, akiről találóan mondta egy méltatója: kevés művész halt meg olyan fiatalon, mint ő, hetvenévesen.

Hosszú előtörténete van Szent István- emlékművének, a Halászbástya előterében, a budavári Mátyás-teplomnál álló lovas szobornak, amelyet száz esztendeje, 1906. május 21-én lepleztek le országos és fővárosi jelességek mellett őfelsége, a király, Ferenc József jelenlétében. (A szobor 1905. november 8-i talapzatra állításának fázisait Strobl Alajosné örökítette meg fényképeken.) Ugyanabban az évben született meg Mihály fiuk, aki a magyar szobrászat „gránitorozslánja” gazdag életpályájának állomásait gondosan leltárba vette a könyvben, mely a Holnap Kiadónál, Havas Katalin gondozásában jelent meg 2003-ban. (Strobl Mihály kilencvenéves korában, tíz esztendeje távozott az élők sorából.)

Még a XIX. század hatvanas éveiben indult mozgalom Szent István-szobor állítására; a nyolcvanas években a Pesti Napló indított érte gyűjtést; de csak 1896-ban rendelkezik törvénycikk a létrehozásáról az 1899. évi költségvetés terhére. És a már a megvalósítás küszöbére ért szoborterv még mindig új meg új dilemmákat vetett fel (köztük csak rövid epizód, hogy felállítása színhelyként egyszer felmerült a Bazilika előtti tér is).

Nem is csak a művész szenvedélytől fűtött mágondja – levelezésében ennek számos nyomát találni: „...titokzatos erő láncol engem az én királyomhoz”, írja –, aprólékos előtanulmányai odázták elkészültét az 1898-ban megkezdődött mintázás után. Hagyján, hogy Strobl milyen aggályossággal dolgozta ki el-

képzelését a királyi öltözékről, de külön részletesen foglalkozott még a kenyelvasak történetével is, és a városligeti Bacardi cirkusz remek lovai közül az epreskerti megmintázáshoz kiválasztott lómodell bronzsörényét díszes fonatba fogta, amikor az életnagyságú modell 1901. évi bemutatása után a másfélszeres nagyságú kivitelezéséhez hozzáláthatott. Elképzelései minél jobb hitelesítése végett szoros kapcsolatban állt Fraknoi Vilmos és Marczali Henrik történészekkel, Lyka Károly szavai szerint nincs Magyarországon emlékszóbor, mely nagyobb történelmi felkészüléssel készült volna. Az 1903 júliusára készen álló, hivatalosan elfogadott főalakon, amely a nemzeti hőst, a hittérítőt és a honalapítót egyszerre testesíti meg – modellje egy atlétatermetű kapucinus barát volt –, maga Strobl óhajtott változtatni még, mert időközben újabb történeti forrásokra bukkant.

Az Országos Képzőművészeti Tanács azt kérte a szobrásztól, hogy a II. Szilveszter pápa korabeli koronát váltsa fel a későbbi Szent Korona alakmásával, és a kettős kereszt helyett fejedelmi lándzsát adjon a kezébe. A minta megjelenítése heves sajtóvitát váltott ki. Végül visszakerült a király jobbja a kettős kereszt; ekkor meg maga Ferenc József kifogásolta, hogy azt felemelkedő testtartással, harciasan magasba tartja. A szobor nyugodtabb kéztartása ennek nyomán véglegesült (fejére a későbbi korona került).

A talapzat tervezésével megbízott Schulek Frigyes építész eleinte kifogásolta a lovas szobor templom közeli elhelyezését, éppen ezért zárt kupola alá akarta helyezni. Strobl Alajos saját álláspontja védelmében intézte a mellékelt, 1895. január 22-i keltezésű levelet Trefort Ágoston közoktatásügyi miniszterhez.

Érdekesség, hogy a szobortalapzat reliefjein látható jelenetek figurái képeiben kortársak bukkanak fel. Elöl tanácsadói körében, jobbán Szent Gelérttel, balján Szent Imrével ül a király; a jobb oldali domborművön a keresztelő medence feletti profil Justh Zsigmondé, a püspökbotot tartó főpapot Simor János hercegprímásról mintázta, a mellette országalmát tartó Nádler József festőművésztől. A kettős keresztet tartó főpapban Liszt Ferenc azonosítható. A koronázó főpap Rauscher Lajos építész. A király mögötti első vitéz Alpár Ignác. A háttérből betekintő vitéz arca Thaly Kálmáné. A kardjára támaszkodó Henrik herceg Wekerle Sándor, két másik pedig Fadrusz János és Hauszmann Alajos. Gizella királyné előtt, akinek alakja Erzsébet királynét formázza, imazsámolyon az édesanyját, a koronát tartó nőalakban feleségét, az előrehajló nőalakban nővérét örökíti meg Strobl; itt szerepel Szalay Lili is, a Justicia modellje. A templomalapítást megjelenítő reliefen Schulek Frigyes tartja térdepelve a templommodellt, a főpap ismét Rauscher Lajos. Hátul Lotz Kár-

A KISMINTA, AMI NEM TETSZETT
FERENC JÓZSEFNEK

olytól és Kurtz Vilmos apáttól közrefogva maga Strobl tűnik fel. A bal felőli reliefen tegez és nyílveszők fölé Munkácsy Mihályt tette Strobl, ugyanitt azt a figurát, aki – nem kis maliciózusság kellett az ötlethez! – a bécsi büntetőhadjáratát vezető király előtt hódol, Lueger bécsi polgármesterről mintázta, róla pedig köztudott volt, hogy ki nem állhatta a magyarokat és Budapestet mellesleg többször „Judapestnek” nevezte.

Az 1906-os szoborleleplezést kissé megzavaró eseményről idézi Strobl Mihály a korabeli sajtót: „A külső istentiszteletet kellemetlenül zavarta, hogy az oktanul kirendelt katonai zenekar mise alatt előírás szerint három ízben rázendített a Gotterhaltéra, mire e rengeteg embertömeg éktelen lármát csapott, majd pedig rákezdt a Kossuth-nótára, elfojtva a zenekar játékát.”

(Az utóélet, vagyis a most, a 2006-os évfordulón „újraavatott” emlékmű folytatódó előélete: az 1945-ös budavári harcok során a szobor erősen megsérült, márványreliefjei megrongálódtak, kevésen múltott, hogy egyáltalán a helyén hagyták, fémgyűjtők elvitték a nyeregből lecsüngő, letördelt díszeket és a kőkorlát két bronzajtaját. A szobrot 1957–58-ban restaurálták, majd a millicentenáriumra ismét rendbe hozták.)

Bognár Antal

Nagyméltóságú Miniszter Ur!
Kegyelmes Uram!

Most, midőn Magyarország ezeréves fennállásának évfordulati ünnepe már a küszöbön van, minden oly emlékmű létrehozásánál, melyekben még nem történt megállapodás, gyors tette van szükség. A gyorsaság azonban könnyen fajulhatna el hirtelenkedéssé, ha Nagyméltóságod ismert bölcseségével nem tenne úgy mint ahogyan tesz, hogy ugyanis az eléje kerülő eszmék közül nem a legbővebb beszédűeknek, hanem azoknak kíván érvényesülést biztosítani melyeknek gyökere is, lényege is, formája is – a nemzeti individualitás. Fogadja Nagyméltóságod hála köszönetemet azért, hogy az első magyar király, Szt. István emlékének tervezésekor megismerkedni kívánt azzal az eszmével is melyet évek óta én első [helyen?] hirdetek. Sugallatom teljes őszinteségével, lelkem teljes odaadásával, s melynek lényegét átérti elfogadta, és érvényesítés véget Nagyméltóságod elé terjesztette a Közok-

tatásügyi Minisztérium közvetítésével az ország legilletékesebb szaktestülete, az Orsz. m. Képzőművészeti Tanács. Az e szaktestületnek eszmém mellett nyilvánított s a közvélemény organumai által is örömmel fogadott határozata ellen csak egyetlen embernek, Schulek Frigyes építész úrnak van formulázott ellenvéleménye, mely már bizonyára le van téve Nagyméltóságod asztalára. A nevezett építész úr, kit magam is a középkori építészeti formák jeles mesterének tartok, Szt. István király emlékét építészetiileg kívánja megoldani. Egy világítás nélküli kőszátorban helyezi el a nagy királyt, mint egy mereven stilizált, s minden egyéni jellemzés nélküli bizánci templomi szentet, – a kőszátor előtt pedig egy kissé szárazon megoldott, művészi melegség híjával lévő kolostori folyosót futtat végig, kicsinyes rideg saroktornyocskákkal, melyeket nem tudnék sem esztétikai, sem gyakorlati szempontból indokolni. Amit itt elmondok, Kegyelmes Uram, arra feljogosítva érzem magamat, mert Szt. Ist-

ván király emlékének pusztán építész stíltani szempontból, minden művészi lendület nélküli megoldása nincs érdekében a nemzetnek, de nincs érdekében a Mátyás-templomnak sem, mely önmagában véve oly remekmű, hogy sem egy őt magyarázni, vagy kiegészíteni akaró építészeti függelék-re nem szorul, sem pedig nincs oka ellenezni azt, hogy közelében helyet foglalhasson egy szobrászati mű, mely nem román-gót stílben van ugyan tervezve, de mely ezt a fogalmat, hogy Szent István, magyar király, jelentésének minden irányában hiven s a nagy királynak a magyar fej képzeletében, s a magyar sziv érzületében élő legendaszerű alakját képzelettel és érzéssel több felé vonatkoztatva és egyesítve fejezi ki.

Nem szándékom, hogy Schulek építész úr tervének boncolgatásával untassam Nagyméltóságodat, bár fölhívott erre nevezett építész úr, az által, hogy kinyomtatott memorandumában egy szuverén fensőbbség hangjain tiltja el a szobrászattól az emlékszerű művek önálló alkotásától, a mit pedig ez a művészet, a történelmi tanúsága szerint valamennyi társánál régebben, valamennyinél több jogosultsággal, arra valóbb eszközökkel és maradandóbb hatással gyakorol. Én Szt. István királyt lovas szoborban óhajtom a budavári halászbástya fokára állítani, arccal a fölkelő nap felé, jobbjában magasan tartva az európai civilizáció jelét, a keresztet, mely alá apostoli ihlettel tömörítette nemzetét, de mikor szükség volt, kardját is kihuzta az általunk most jubilandó 1000 év érdekében – hüvelyéből.

Nem egy gyöngye, istenes öreg királyt, egy múmia szerű szentet akarok én megörökíteni szoborban, hanem egy mozgalmas, fáradalmat nem ismerő, jóságos, de fegyveres, szelid, de

erős fejedelmet, aki keresztet tartott a kezében, de kardot viselt az oldalán, aki a hadra termett lovas szittyaságnak, és nem valami jámbor bibliai halásznépnek volt az apostola. Szt. István király kezében a kereszt nem pusztán a politikai bölcsesség eszköze. Szt. István király nem pusztán egyházi szent, hanem egyszersmind nemzeti szent.

Szt. István király nem pusztán az Isten országának, hanem egyszersmind a saját országának volt bajnoka. Szt. István király lényének fogalma nem fér meg az egyházi felfogás szűk keretei között. Szt. István nemcsak szent, hanem egyszersmind és pedig főképpen, király is, de nem pusztán király, hanem egyszersmind magyar király is! Az a fejedelem, aki ha szükségét látta, harcba szállt és vért ontott, s aki négy felé tagoltatta politikai ellenfeleit az bár mily hive is volt a kereszténységnek, bizony nem úgy él a magyar nép képzeletében, mint azok a derék jámbor hosszuszakállu merev bibliai szentek, akik a teplomok fülkéit és oltárait ékesítik. Szt. István nem csak apostol, hanem hadúr is.

Szobromat a következőképpen gondolom. A király lovon ül, apostoli ihlettel s fönséges határozottsággal tartva népe előtt a keresztet. Fején korona dics fénytől övezve, vállain pallást, oldalán kard. A talapzat alját egy pogány oltár képezi, rajta (négy oldalán) körülfutó magas domborműben 1) István megkeresztelése 2) Silvester pápa küldi a koronát 3) A pogányság megtörése 4) A pannonhalmi apátság alapítása. A talapzat e része trioli fehér márványból lenne mely éghajlatunkat jól bírja el. – A pogány oltár fölött négy színes márványból faragott oroslánon nyugszik a szobrot tartó oszlopos piederstál. Az oszlopok sötét zöld márványból lennének esetleg tompított

aranyozásu oszlopfőkkel. Az oszlopok két hosszanti között bizánci stilben karyatidszerűen fehér márványból esetleg aranyos háttérben mintázott anyagok töltik ki, melyek a megdicsőülés szimbolumaképpen mintegy fölfelé emelik a szobor alakot.

Az oszlopok között vannak elhelyezve a királyság címere, a birodalmi alma stb., [a] hátulsó részen pedig feliratok alkalmazhatók. Magán a lovas alakon részben, vagy esetleg egészben is tompított aranyozás alkalmazandó.

Hogy a szent király szobra ott a bástya kiszögellő fokán mily páratlan érdekes látványa lesz a fővárosnak, arról megközelítő fogalmat nyújt a mély tisztelettel itt bemutatott tervrajz, amelyen egyszersmind szembeszökő az is, mennyire tévedett Scuhulek építész úr midőn attól félt, hogy egy lovas szobor ártani fog a Mátyás-templom arányainak. Szobrom

A BRONZ LOVAS SZOBROT
1905. NOVEMBER 8-ÁN ÁLLÍTOTTÁK
A TALAPZATÁRA (STROBL ALAJOSNÉ
FOTÓDOKUMENTÁCIÓJÁBÓL)

méreteinek megálapításánál kerültem a monstrositást, s ezzel ellentétben az intim hatásra törekedtem. A lovas alak kétszeres életnagyságban tervezve 4 méter, a talpazat pedig a földről számítva 8 méter, vagyis az egész mű mindösszesen 12 méter magas lenne – s elhelyezését illetőleg 10 méter távolságot gondolok a szobor és a bástya kőkorlátja között. A Schulek-féle oszlopos folyosó helyett ugyanis, ha eszmém megvalósításáról van szó, egy igen sokkal olcsóbb, egészen alacsony de stilszerű kőkorláttal kell megoldani a bástya számításba vett vonalát, hogy a szobor is érvényesülhessen, a templom se legyen eltakarva, s a közönség is élvezhesse a páratlan szép kilátást. S amint az itt bemutatott tervrajzon is látható, a bástya és a fölvezető lépcső egyszerűsített, s ennél fogva monumentálisabb megoldásban oly szép művészi feladatokra kínálkozik képzőművészeinket évek során át foglalkoztató alkalom, hogy e megoldással Budavárának e része nagy hírű érdekességét képezheti majd művészeti tekintetben eddig oly igen sivár fővárosunknak, s az egész mű méltán sorakozhatik majd azokhoz az újabbkori alkotásokhoz, melyek Nagyméltóságod korszakot alkotó kormányzásának örök tanúi lesznek Magyarország kultúrtörténetében. Midőn egyúttal tervem költségelőirányzatát is ide mellékelni bátorkodom, engedje Nagyméltóságod, hogy újból is nagybecsű figyelmébe és kezeibe ajánljam tervemet.

Budapest, 1894 November 25kén

*Nagyméltóságodnak
alázatos szolgálója*

*Strobl Alajos
szobrász tanár*

Katona Tamás

A budai vár ostromai

A tatárjárás tapasztalatai után 1247-ben tette meg IV. Béla a budai várat királyi székhelynek. A 750.évfordulót a Budavári Önkormányzat gazdag programmal ünnepelte. Markó Aranka, a kerület művelődési házának tragikus körülmények között, fiatalon meghalt igazgatónője szokásához híven kiváló munkát végzett. 1997. április 20-án megnyitottuk a Várbarlangnak egy több száz méteres szakaszát, augusztus 20-án a Halászbástya alatt rejtőző Szent Mihály-kápolnát, utána pedig négynapos kulturális és idegenforgalmi műsorral emlékeztünk az évfordulóra – katonai hagyományörzők látványos nemzetközi felvonulásával, ifjúsági fúvószenekarok versenyével, nemzetiségi táncgyűttesek fellépésével, gyönyörű, késő esti operahangversennyel.

A Szent Mihály-kápolna a Mátyás-templom tőszomszédságában van. A Halászbástya építéskor Schulek Frigyes megóvta, szépen befalazta a bástya hatalmas, új falai közé, de felülről egy kis ajtóval megnyitotta, oldalról szellőzőablakokról is gondoskodott. A kápolna csaknem a Szent István-szoborig elér – vagy tíz méterrel a szobor előtti tér alatt. 1997 tavaszán a Toldy Gimnázium és a Hunfalvy Közgazdasági Középiskola diákjai Kiszely István antropológus – mellékesen akkor a Budavári Önkormányzat jeles alpolgármestere – vezetésével szépen kiásták a kápolnát, eltávolították a benne lerakott többméteres törmeléket, megnyitották a Halászbástya alja felől is. A Várnegyed így egy szép történelmi emlékkal lett gazdagabb, csodálatos kiállítási helyiséget, kamarazenekari hangversenytermet kapott. Mivel a kápolnába kereszt illik, kereszt alakban azokat az évszámokat raktuk ki a hajdani oltár helye fölé a falra, amikor a budai várat ostromolták. Jó nagy kereszt lett belőle. Érdeemes talán végigszaladni az évszámokon.

1302. Az Árpád-ház kihalta után a leányági leszármazottak közül többen is igényt tartanak a magyar trónra. 1301-ben az esztergomi érsek egy alkalmi koronával megkoronázza az Anjou-házbeli Károly Róbertet, a kalocsai érsek pedig a Szent Koronával a cseh trónörökösöt, Vencelt, aki magyar királyként mindig a László nevet használta. 1302 szeptemberében Károly Róbert hívei megtámadják a királyi székhelyet. Kőszegi Iván nádor csapatai mentik fel a várat. A pápa Károly Róbertet támogatja, Magyarországra küldött legátusa egyházi tilalom alá veti Buda városát.

1307. Vencel-László király segítségére siet az apja, II. Vencel cseh király. 1304-ben Budára jön, elviszi Csehországba a fiát, a Szent Koronát és túszként a budai bírót, Wernher fia Lászlót, és a helyébe Kunc fia Peturmannt teszi meg budai rektorrá. Peturmann a budai pappal feloldatja a várost az egyházi tilalom alól, és tragikomikus fordulattal kiközösíti a pápát és Magyarország valamennyi püspökét az egyházból. (Peturmann nevét örökíti meg a budai Várnegyedben a Petermann bíró utca, mert a Kádár-korszak a törvénytelen rektor ostoba cselekedetét antiklerikális hagyománynak tekintette. Az utcanevet sajnos mindmostanig nem sikerült megváltoztatni.) 1307-ben megszökik a fogságból Wernher fia

László, visszatér, visszafoglalja a várat és a várost, és ezzel elősegíti, hogy Károly Róbert végre-valahára tényleges királya legyen az országnak.

1311. Csák Máté volt nádor be akarja venni Budát, de kudarcot vall. Károly Róbertnek fokozatosan sikerül megtörnie a nagy étvágyú tartományurak, Csák Máté, Kán László, az Amadé fiak hatalmát, és nemcsak az ország egységét állítja helyre, nemcsak a királyi uralmat szilárdítja meg, hanem kiváló tárnokmestere, Nekcsei Dömötör segítségével a forintot és az ország gazdaságát is.

1490. Mátyás király halála után Habsburg Miksa római király, Ulászló cseh király, János Albert lengyel herceg és Corvin János herceg, Mátyás természetes fia egyaránt szeretné elfoglalni a trónt. A szerencse végül Ulászlónak kedvez, és Corvin János budavári őrsege végül feladja a várat.

1529. A mohácsi csatavesztés, II. Lajos halála után két királya is van az országnak: Habsburg (I.) Ferdinánd és Szapolyai (I.) János. I. Jánost már 1526-ban megkoronázzák, I. Ferdinándot pedig 1527-ben – ugyanott, Székesfehérvárott, ugyanazzal a koronával, a Szent Koronával, és ugyanaz a püspök, az érsekek eleste után rangidős Podmaniczky István nyitrai püspök. Budát 1526-ban ellenállás nélkül foglalják el (és rabolják ki) a törökök, 1527-ben pedig I. János vonul ki (és I. Ferdinánd vonul be) vérontás nélkül. 1529-ben a törökök már ostromolják a várat: a német őrség Nádasdy Tamás várnagy akarata ellenére leteszi a fegyvert, a török pedig átadja Budát I. Jánosnak.

1530. Wilhelm Roggendorf tábornok I. Ferdinánd nevében elfoglalja Esztergomot, Visegrádot és Vácot, Budát azonban hiába ostromolja.

1540. Leonhard Vels tábornok I. János király halála után I. Ferdinánd számára akarja megszerezni Budát, Werbőczy István és Török Bálint azonban sikeresen megvédi Izabella királyné és a csecsemő János Zsigmond számára.

1541. I. Ferdinánd újabb kísérlete: megint csak Wilhelm Roggendorf próbál szerencsét, és bár a budai polgárok egy része (Izabella királyné tudtával) megkísérli a vár átjátszását, nem jár eredménnyel. Szulejmán szultán török serege visszavonulásra kényszeríti Roggendorft (a német tábornok bele is hal a visszavonulás során kapott sebébe), majd augusztus 29-én a török csellel elfoglalja a várat. Buda a Török Birodalom része lesz, az ország másfél évszázadra három részre szakad.

1598. A tizenöt éves háború során nagy keresztény sereg vonul Magyarországra. Visszaveszik Győrt, Tatát, Gesztest, Veszprémet, Várpalotát és Nagyvázsont, és október első napjaiban megkezdik Buda ostromát. Mátyás főherceg novemberben kénytelen elrendelni, hogy az eredménytelen ostrommal hagyjanak fel.

1602. Az új királyi fővezér, Heinrich Russwurm gróf októberben kísérletet tesz Buda visszafoglalására. Pestet el is foglalja, Buda ostromával azonban novemberben megint csak kénytelen felhagyni. Pesten királyi őrség marad.

1603. Ezért aztán Russwurm újabb ostromba fog. A tél beálltával ez az ostrom is véget ér. Russwurm Hatvant visszafoglalja, de aztán ellenségei, Basta és Belgiojoso tábornokok bevádolják az udvarnál, és 1605-ben lefejeztetik. Rudolf császár az utolsó órában kegyelmet ad, Lang komornyik azonban szándékosan csak a kivégzés megtörténte után érkezik meg a kegyelmi irattal.

1684. A Bécs elleni török támadást 1683-ban a keresztény hadak visszaverik. Ez az utolsó nagy török erőfeszítés végre ráeszmélteti Európát, hogy közös

erővel ki kell szorítani a magyar és a horvát földről a törököket. A kitűnő új fővezér, Lotharingiai Károly herceg már 1684 júliusában körülzárja a budai várat, de Ibrahim pasa szívós védekezésével szemben nem boldogul.

1686. XI. Ince pápa anyagi támogatásával hatalmas keresztény sereg gyűlik össze Magyarországon. Csatlakoznak hozzá a Thökölyből kiábrándult kurucok is. Az egyesült sereg június közepén megkezdí Buda ostomát. Szeptember 2-án rohammal beveszik a várat. A török fővezér, Abdurrahman Arnaut (Abdi) pasa maga is elesik. Száznegyvenöt év török megszállás után a rommá lótt Buda újra keresztény kézre kerül. Az ostrom egyik hőse Ramocsaházy volt kuruc tiszt. Egy merész előretörés során török fogságba esik, és a törökök nyomban felkötik egy fiatal bodzafára. A fiatal fa le-lehajlik, a fiatal tiszt lába le-leér a földre, el-elrúgja magát, és mikor a következő keresztény rohamnál levágják a fáról, még él. Még hatvan évig él Buda visszavétele után, és szívesen kísétál „az ő bodzafájához”.

1849. A trónfosztás után Kossuthnak feltétlenül szüksége van Buda visszavívására, hiszen a remélt angol-francia beavatkozásnak előfeltétele, hogy a magyar kormány bizonyítsa: ura az országnak és az ország fővárosának is. Görgey tehát Komárom alól visszafordul Budára, körülzárja a várat, és mihelyt a komáromi várparancsnok, Guyon vezérőrnagy Kossuth erélyes parancsára leküldi a várból az egyébként Görgey serege által elfoglalt osztrák ostromágyúkat, rést lövet a vár falába, és a honvédek rohama a rés leomlott törmeléklejtőjén vezet felfelé, be a várba. Az osztrák várparancsnok, Hentzi vezérőrnagy kiváló műszaki képzettségű tiszt, vitéz katona, de érthetetlen módon ágyúit és mozsarait nem Görgey ostromlövegei ellen fordítja, hanem a forradalmi lázban égő Pest városát leckézteti meg, lángba borítja, rommá löveti a gyönyörű klasszicista Dunasort. Május 21-én hajnalban a honvédsereg elképesztően vitéz rohammal

VÁGÓ PÁL

BUDAVÁR OSTROMA 1849-BEN

veszi be az elképesztő vitézséggel védett várat. A rohamozók közt kúszik fel a résen Nagysándor József tábornok, a magyar I. hadtest parancsnoka, és ceruzával megírja első jelentését: „Reggeli 5 órakor, május 21-én, 1849. Ha Isten is úgy akarja, tartani fogjuk magunkat a várban, melynek egy részét, az istállók táját kilenc zászlóalj hadtestemből már elfoglalva tartja. Nagysándor.” Gondosan összehajtja a papírt, illendően megcímezi a fővezérnek, majd kívül még ráírja: „Tizenegy zászlóalj van a várban.” Ez pedig azt jelenti, hogy a II. hadtest és a III. hadtest első zászlóalja a Várkert, illetve a Bécsi kapu felől szintén bejutott már a várba. Az osztrák vezérek, Hentzi vezérőrnagy és Allnoch ezredes (mindketten Magyarországon születtek) elesnek. A tavaszi hadjárat ezzel a rövid ostrommal, ezzel a diadallal ér véget.

1944. Az 1944. október 15-i kiugrási kísérlet után német rohamcsapatok támadják meg a királyi palotát. A testőrség megszervezi a palota védelmét és ellenáll. Október 16-án reggel 5 órakor Horthy Miklós kormányzó még a német támadás visszaverésére ad parancsot. Reggel 6 órakor már elhagyja a palotát és elrendeli az ellenállás megszüntetését. Reggel 7 órakor a tűzharc véget ér, a palotában a németek, az országban a segítségükkel uralomra jutó nyilaskeresztesek veszik át a hatalmat.

1945. 1944 karácsonyán bezáródik a szovjet gyűrű Budapest körül, kezdetét veszi a több mint egymillió lakosú főváros hét hétig tartó ostroma. A harc súlyos veszteségekkel jár. A német-magyar védősereg lassan felörlődik a küzdelemben, de a támadók még több katonát veszítenek. A polgári lakosság áldozattá válik – nemcsak az üldözött több mint kétszáz ezres budapesti zsidóság, hanem a frontvonal közelébe kerülő, hetekre a pincékbe szoruló egész fővárosi lakosság is. Mind a német, mind a – hatáskörrel nem rendelkező – magyar parancsnokság a Várhegy alatti alagútban rendezkedik be, a 22. „Mária Terézia” SS lovashadosztály főhadiszállása pedig a vár alatti barlangrendszerben. (Máig megvannak azok a falfülkék, amelyekben a távbeszélő-készülékek álltak, lehet látni, hol voltak a csempés zuhanyfülkék és a vízöblítéses mellékhelyiségek.) A barlangrendszer nyújt menedéket a polgári lakosságnak is. Van itt sziklakórház a lakosságnak, táborig kórház a sebesült katonáknak. Aggregátorok biztosítják a világítást és a vízszolgáltatást. Egyre több azonban a sebesült, egyre elviselhetlenebb a zsúfoltság, egyre nehezebb ellátni a betegeket és a sebesülteket. Ney Klára – a Várbarátok Körének későbbi kitűnő vezetője – sebesült testvérét keresi meg a barlangkórházban. Így számol be a tapasztaltakról: „A Szentháromság utcai bejárat legfelső lépcsőfokánál elkábulunk a feláramló hőségtől és bűztől. Nem is csoda, hiszen a két emelet mélységbe vezető pincelépcsőn hordágyon fekszenek a hullák... Sötét, mindenféle szerteágazó sikátorszerű folyosók. Ember ember hátán mindenütt, hihetetlen piszokban és nyomorúságban. A puszta sziklafalak alatt fekete salakos földön, hevenyészve összetákoltsz deszkákból, ajtószárnyakból, hordágyakból összehordott fekvőhelyeken a szó legszorosabb értelmében egymás hegyén-hátán összezsúfolva félkarú, féllábú, sebektől eléktelenített emberi roncsok.” A 79 000 főt számláló német-magyar védőseregből 1945. február 11-ig 35 000 katona esik el vagy kerül hadifogságba. A még életben lévő 43 900 katona (közülük 11 600 sebesült) ezen a napon kitörést kísérel meg a várból, hogy elérje a német vonalakat. Mindössze 624-en jutnak át. Az első és legnagyobb csoportot, Wolff és Schöning alezredesekét

Szomornál Szilassy László, az akkori magyar filmek szélsőjobboldali bonvivánja kalauzolja át, mert sítúráiból pontosan ismeri a terepet. A többiek elesnek vagy fogságba esnek. Ez az utóbbi is végzetes lehet. Az oroszok sok helyütt lemeszárolják a foglyokat, a várban a Honvédelmi Minisztérium melletti kórház sebesültjeit például az utcára hordják, és harcokcsival tapostatják el őket. A vár hatalmas romhalmaz. Egyetlenegy kis ház nem kap találatot.

1956. A forradalom során a vári műegyetemi kollégium lakói szervezik meg az ellenállást a szovjet csapatokkal szemben. Többen csatlakoznak hozzájuk a Széna téri csoport tagjai közül is. A Bécsi kapuhoz vezető útvonalat síkossá tesz, több tank megcsúszik, körbe-körbe forog. Heves harcok dúlnak a Bécsi kapu téren. Az Országos Levéltár egyik toronyraktára kigyullad, az oltást végző tűzoltókat az oroszok megtámadják: szürke egyenruhájuk miatt azt hiszik, hogy „nyugatnémet katonák lángszórával”. Az evangélikus templom kapujának kilincsén fennakad egy forradalmár, Balogh Aladár. A légnyomás dobja fel, és katonaköpenyének dragonja akad bele a kilincsbe. Kéz- és lábakkal kapálózik, de nem tud szabadulni, a válla mellett megy el az orosz géppisztolysorozat. Végül egy bajtársa odakúszik és vállal leemeli. November 7-éig tart ki a maroknyi csapat, akkor is csak a lőszerhiány vet véget az ellenállásnak. Ohmann Béla angyalszobrán, amely az 1686. évi ostrom hőseire emlékeztet, ott csügg egy immár üres dobtáras géppisztoly. Az orosz túlerő diadalmaskodik. A nyugati hatalmak, akárcsak 1849-ben, örülnek sikereinknek, lovagiasan befogadják a menekülőket – és cserbenhagynak minket.

Nagy kár, hogy a Várbarlangot 1998-ban becsukta a Budavári Önkormányzat, a Szent Mihály-kápolnát pedig nem hangversenyteremként, kiállítóhelyiségként hasznosítja, hanem – kényelmes megoldást választva – bérbe adja. Történelmi értékek károsodnak, pusztulnak így. Történelmi emlékhelyeket nem ismerhetnek meg, nem látogathatnak az erre járó turisták. Lassan majd az itt lakók is elfelejtik mindezt.

Dr. Hecker Walter

Vári lovasjelenetek

Buda déli részén IV. Béla épít először erődítményt, magas, erős falakat a tártjárás után. IV. Béla 1241-ben kemény leckét kapott a mongol lovasok harci erejéről. A nomád lovasok kíméletlen, elsöprő rohamai ellen magas, vastag falakat, bevehetetlennek tűnő erődítményeket emelt a védekező hatalom. Azok mögött kerestek menedéket, védelmet a benn lakók a nomád lovasok támadásai ellen. Ezt tet-

ték a kínaiak a hun lovasok ellen, és ezt tette IV. Béla a mongol lovasok támadása után.

Érdekes kérdés, hogy az a nép, amely háromszáz évvel korábban maga tartott Európának félelmetes bemutatkozó előadást ebből a harcmodorból, hiszen fiai az „olasz csizmát” és az Ibériai-félszigetet is beszáguldották kitűnő lovaikkal, hogyan felejtette el ezt a harcmodort és az ellene va-

ló védekezést. Az a nép, amely a „De sagittis Hungarorum, libera nos Domine” (A magyarok nyilaitól ments meg minket, Urunk!) imára tanította Európa népeit, most szekerekből épít tábornak a mongol lovasok ellen, melyet a mongolok tüzes nyilaikkal felgyújtanak, és a pánikba eső harcosokat lemészárolják.

A mongol lovasok nem tértek vissza, a budai vár tovább épült. Az Anjou Róbert Károly idején özönlének be hazánkba a nyugati világból a nomád lovasok ellen a perzsa királyoktól átvett és továbbfejlesztett páncélt hordozó lovasok.

Zsigmond király (1458–1490) alapítja az egyetlen középkori magyar lovagrendet, a sárkány rendet 1408-ban. A rend jelvénye egy a saját farkába harapó sárkány. A lovagi torna is ebben az időben honosodik meg hazánkban. Jelentős építések, bővítések folynak ekkor a budai várban.

Mátyás király (1458–1490) sokak által megcsodált és dicsért pompás királyi palotává emelte Buda várát. Magas színvonalúra fejlesztette Magyarország lovas életét, és ragyogóvá tette a magyar ló hírnevét is.

Galeotto Marzio „helyszíni tudósítása” alapján elevenedik meg szemünk előtt Mátyás király és a cseh Holubár vitéz „Budán, a Szent Zsigmond terén” lefolyt lovagi torna párbaja, amely Mátyás győzelmével végződik. Galeotto azt sem titkolja el, hogy Holubár „erejére és testének roppant tömegére nézve csodálatra méltó” volt. Mátyás viszont „...közepes növésű és közepes erejű, de igen rátermetten üli meg lovát és annyira összenőtt lovával, hogy vele egyenlővel, vagy hozzá hasonlóval a mi korunk keveset látott. És hogy magamról beszéljek, annyi sok ezer embert látva, annyi sok földet bebarangolva, bizony

nem emlékszem, láttam-e két embert, ki ennyire rátermetten lovagolna, csak Francesco Sforzát, Milánó hercegét és Robertót, San Severino urát.”

Mátyás király korában alakul ki az országban a huszárság, amely a török megszállás alatt fejlődik ki. Ezt a fegyvernemet és harcmódot a magyarság terjeszti el Európában és a világban.

Mátyás elfoglalja Bécsét, és székhelyét 1485-ben Bécsbe teszi át. Ekkor Buda és Bécs között postakocsigyorsjáratot épít ki. Ez a Budát Béccsel összekötő út érint egy Komárom megyei kis községet, melynek Kocs a neve a mai napig. A Kocson élő ügyes mesteremberek olyan elmés – kocs – szekeret szerkesztenek, amellyel különösen gyorsan és kényelmesen lehet közlekedni. Bertrandon de la Brocquiere flamand követ szavai szerint: „...ezen hat, hét vagy nyolc személy is ült, egyesek fedettek, nagyon szépek és olyan könnyűek, hogy kéreklével együtt akár a vállán is elvihetné egy ember. A hátulso kerek sokkal magasabbak, mint az elülsők, nagyon jól lehet bennük aludni és pihenni.” Ez a kocsi olyannyira népszerű lesz Európában, hogy ennek a kis községnek a nevét ma Európa minden nyelvén megtaláljuk. Erre utal az angol coach, a német Kutsche, a flamand goetse, a lengyel kocz, a svéd kush, a spanyol koche és az olasz cocchi. A buda-bécsi gyorsjárat végállomásának helyére a budai Gyorskocsi utca neve emlékezteti a mai embert.

A lovak sík terepi versenyekben lefolytatott próbája minden lovas nomád nép ősi hagyományához tartozik. Így van ez a magyarság körében is. Anonymus az *A magyarok cselekedetei* című művében írja: „Akkor Ond, Ketel és Tarcal keresztül haladtak egy Bodrog folyó melletti erdőn leggyorsabb lovaikon nyargalva, mint-

ha csak versenydíjért küzdenének, s felértek egy magas hegy csúcsára. A derék Tarcal vitéz elsőként jutott fel a hegy tetejére, ezért ezt a hegyet attól a naptól fogva mind a mai napig Tarcal hegyének hívják.”

Jókai Mór *Egy magyar nábob* című regényében szemléletesen írja le az akkor még életben lévő pütkösdí királyválasztás népszokását, amely lóversenyen dől el. A nomád lovas népek, például a mongolok, mind a mai napig a tavasz ünnepén nagy lóversenyeket tartanak.

Az első magyar lóversenyről szóló hivatalos értesítés 1525. május 1-jén és 2-án kelt. Ekkor II. Lajos magyar király rendez Budán lóversenyt. II. Lajosnak az ország gyalázatos anyagi helyzete ellenére húsz kiváló versenylova állt a budai istállókban. A jeles eseményre a krakkói vajda is küldött öt versenylovat. Az előkelő hölgyek és urak a páholyokból élvezték a látványos eseményt, a futamok között a nádorispán és az egri püspök trombitásai, valamint cigányok muzsikáltak. A lovakat a király apródjai lovagolták. A futtatásokat feltehetően a Vérmezőn tartották, míg a királyi ménes a Tormás-mező (Kelenföld) mély fekvésű, zombékos, kövér fűvű rétjein legelt, ez a talaj futtatásra alkalmatlan volt.

II. Lajos 1526. július 20-án Phrysius nevű fekete harci ménjén indult Mohács felé. Brodarics István szerémi püspök írja le, hogy ákosházi Sárkány Ambrus birtokáról indulva a király kedvenc fekete harci ménje, Pyrisius kidőlt a király alól, és kimúlt. 1926-ban Érden a régi római hadi út mentén emléktáblát állítottak az esemény megörökítésére.

Ez az esemény felmenti a magyar lovat az alól a szégyen alól, amely II. Lajos halála miatt érhetné. A fekete fríz mén a nehéz páncélos lovagok lo-

va volt. A király öltözete, fegyverzete Phrysius kidőlése után egy hasonló, nehéz, páncélos lovas alá való lovat kívánt. Nehéz felszerelésével egy ilyen ló valóban nehezen kel át a megáradt patakon. Ugyanakkor egy könnyű magyar lónak ez gyerekjáték, hiszen eleink sokszor nagyobb folyókon is átkeltek úsztatva

Amikor I. Szulejmán 1526-ban a korszak legnagyobb létszámú és legjobban felszerelt hadseregével legyőzi a magyarokat, már Kelet legjobb lovaival vívja csatáit. Hiszen a Nyugat felé indított világhódító hadjárata előtt az oszmán birodalom maga alá gyűrte Kis-Ázsia, a Közel-Kelet legkiválóbb lovait tenyésztő türk és beduin törzseket. Nem véletlen, hogy ebben az időben egy főúrnak, úrnak való török, szerezsen (szaracén) lóért vagyonokat adtak, sokan életükkel fizettek érte.

1541-ben II. Szulejmán csellel elfoglalja Buda várát, fekete-fehér lovat János királynak ajándékozta. Őt viszont János király magyar paripája ragadta ámulatra. A magyar főurak is azt állították, hogy a szultán istállójában nincsenek olyan szép lovak, mint a királyéban. (Igaz, a török főurak véleményét erről a kérdésről nem ismerjük.)

Budavár visszafoglalására Savoyai Jenő lovas szobra emlékeztet a budai várban. Róna József szobrászművész barokk lóra ültette a törökverő hős hadvezért, a „szügyébe harapó” harci mén a hadvezér kemény kezét, elszántságát hangsúlyozza. Gróf Andrassy Tivadar lipicai ménje „állt modellt” a szobor lovának megformálásához.

Benczúr Gyula csodálatos festményén (*Budavár visszavétele*) impozáns barokk lovakra ültette a budavári hősöket.

Gróf Sándor Móric, az ördöglovas köti össze Buda nevét ismét szorosan

a lóval. A rendkívül tehetséges, vakmerő és öntörvényű lovas lépcsőn megy le és fel lovával, szekereket ugrat át, a budai lépcsőkön lehajt négyes fogatával, átkel a zajló Dunán fogatával, egy angolt, aki arra kérte, mutasson olyat, amelyet még nem látott, azzal némított el, hogy szagगतott, meredek vágásokkal tarkított terepen a vad vágóban robogó lovak közé dobta a szarát. Igaz, a kocsi felborult, és az angol a bajnai kastély vendégszeretetéét élvezte felgyógyulásáig, de „tudásszomja” kielégítésre került. Az ördöglovas egész Európában ismert alakja lett a kornak. A kor egyik krónikása azon kesergett, hogy az európai ember Magyarországot csak tokaji boráról és „bolond grófjáról” ismeri. Azt már kevesen tudják róla, hogy kiváló ízlése volt, és a művészeteket is bőkezűen pártfogolta. Báró Podmaniczky Frigyes írja *Naplótöredékeiben*: „Kíváncsiságból és örömtől áthatottan – mert nagyon kedveltem a lovakat – bámultam naponta délelőtt a Magyar Király Szállója elé érkező számtalan

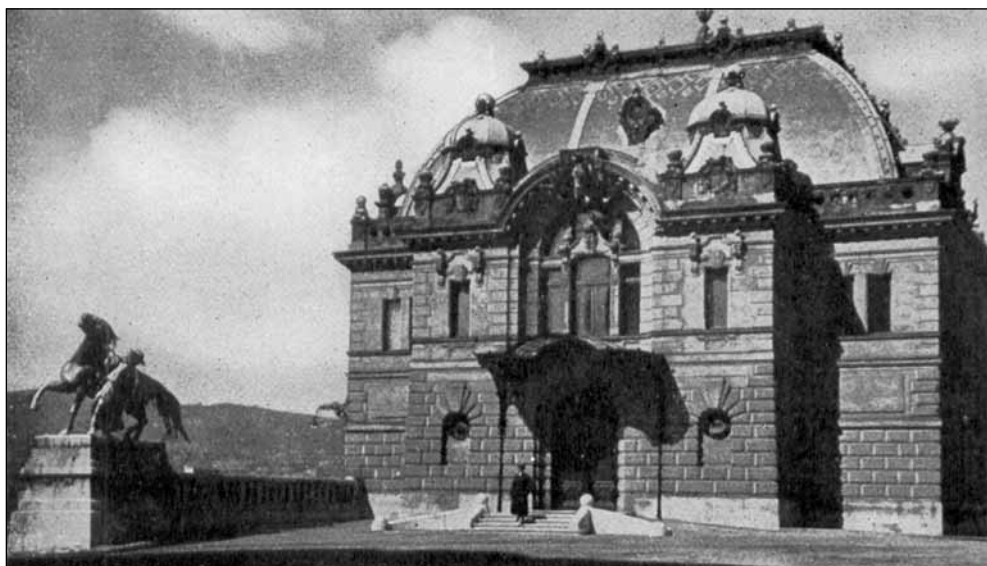
GRÓF SÁNDOR MÓRIC NÉGYESFOGATÁN
LEHAJT A BUDAI VÁRLÉPCSŐN

fogatokat, melyek között mindig első és legszebb volt Sándor Móric grófé, a világhírű lovas és kocsisművészé, aki akkor ama palotában lakott, Buda várában, amelyben most a miniszterelnökség van elhelyezve.”

1901-ben helyezik el a várban lévő lovarda elé ifj. Vastagh György Csikos szobrát. Az egészen kivételes képességű művész állatábrázolásban a világ legnagyobbjai közül is kiemelkedik. Az 1900-as párizsi világiállításon a magyar mezőgazdaság bemutatóját gazdagító egyedi állatportréi óriási feltűnést keltettek. A Francia Akadémia Tisztikeresztjének kitüntetésével ismerték el tudását Párizsban, a szobrok egy részét a kiállítás után a londoni British Museum vásárolta meg.

A ló háziasítását követően a lovak képzése két szálon indult el. Az egyik szál a nomád lovas népek módszere, amelyben a ló teljesen azonos értékű társ, a ló gyorsaságára, fordulékonyaságára épül, a lovas a lóval teljesen összenő, vele szinte egygyé válik. Ez a harcmodor a gyors támadásra és a menekülés színlelésére épül. A másik út a lovas lovas elleni közelharcra képzi a lovat. Itt a teljes engedelmség, a rendkívül fegyelmezett mozdulatok a meghatározóak. Ezt a képzést a görög Xenophón (Kr. e. 430–354) írja le először. A görögök a nomád szkítáktól tanulták el a lovak tudományát, de azt ebben az irányban fejlesztették tovább.

A klasszikus görög ismeretek Bizánc bukása után jutnak el Európába. A két irányzat sokszor élesen szemben áll egymással. Európában a fiatal nemes ifjakat lovas akadémiákon tanítják a lovaglás művészetére, vívásra, táncrea és a szellemes társalgás fortélyaira. Kevesen tudják, hogy Pla-

A SPANYOL LOVASISKOLA ÉPÜLETE

tón görög tudós attikai hősről elnevezett iskolája helyszínének neve, az Akademosz korábban lett lovaglást tanító intézmények neve és csak később vették fel ezt a nevet a különböző országok tudományos központjai.

A két különböző, sokszor egymással nagy csatákat vívó irányzatot először Bécsben egyesítették, amikor egy személyben Gottfried, majd Max von Weyrother vezeti a használati kiképzést irányító Campagne Reitschulét és a klasszikus alapokon álló Spanische Hofreitschulét is. Ez az egységesítés teremti meg a modern ló- és lovasképzés alapját. 1918-ig, a Monarchia összeomlásáig a magyar lovastiszteket is Bécsben képezik.

1920-ban a Mária Terézia által alapított Magyar Királyi Nemesi Testőrség utódjaként megszületett a Magyar Királyi Testőrség. Ezen belül létrejött a Lovas Testőrség egysége is, így a ló ismét hivatalosan is visszakerült a várhoz. A lóállomány eleinte vegyes volt, később szürke arab lovakra cserélték, ezzel a lovas testőrök megjelenése

egységesebb és sokkal látványosabb lett. Az egységhez 16 fő és 12 ló tartozott. A testőrség öltözetét Bocskai István, Rákóczi György, Thököly István és Rákóczi Ferenc harcosai által viselt ruházat alapján állították össze. A Monarchia felbomlása után a szigorú trianoni békediktátumok miatt a magyar lovaglótanár-képzés csak „pótló idomító keret” fedőnéven folytatható (a budapesti Ferenc József lakatanyában).

Óriási szerencse, hogy a kiképzést a kiemelkedő tudású, európai hírű, kivételes személyiségű Josipovich Zsigmond irányította, aki Wiener Reitlehrer Institut tanári székét cserélte fel a Ferenc József laktanya poros udvarára. 1930-ban a képzés innen az újonnan megépült Örkénytábori Magyar Királyi Lovagló- és Hajtótanári Iskolába költözik.

Josipovich Zsigmond javaslatára ezen belül 1933-ban megalakul a magyar spanyol iskola. Vezetői és beosztott tisztjei különösen jól képzett lovasok. Vezetője, Hanthy László és

helyette, Hazslinszky-Krull Géza a bécsi spanyol iskolában nyerték továbbképzésüket, Szabadhegyi István a francia lovasképzés központjában, Saumurben tanulhatott tovább.

1938-ban, egy igen jól sikerült bemutatónak után júniusban a magyar spanyol iskolát a budai várban helyezték el, és ezzel megszületik a Magyar Királyi Testőrség spanyol iskolája.

Közben, 1935-ben a várban felavatják Görgey Artúr gyönyörű lovas szobrát, ifj. Vastagh György csodálatos alkotását (sajnos a szobor nem maradt meg, az összetört bronzot a Sztálin-szobor megalkotásához használták fel). Görgey szobra ismét áll a várban, de lovas szemmel messze alatta marad Vastagh György művének.

1936-ban az Úri utcában felállítják Hadik András lovas szobrát. Ez sokak szerint a világ legszebb lovas szobra. A ló megmintázásához Vastagh György Bábolna két akkor leghíresebb törzsménjét, Gazal II.-t és Shagya XXV-öt használta modellül. A kettőből mintázott egy csodálatosan impozáns arab mén. Érdekes, hogy az élet ebben az esetben leutánozta a művészt, mert 1944-ben Gazal II.-nek született a Shagya XXV-ös mén egyik leányától egy fia, amely Gazal VII. néven a fajta egészen kiemelkedő örökítője lett. A szobor méltatását leghitelesebben művésztársa, Borsos Miklós szavaival végezhetjük el: „Élő remekmű... a mozdulatlanságban olyan feszültség rejlik, hogy az ember azt érzi, az elegáns lovasnak egy halk noszájára úgy megiramodna, hogy Napóleon újra futásnak eredne előle. Az arab mén tág orrlukai remegnek. Hadik elegánsan üli, mintha a bécsi szépasszonyoknak parádézna. Semmi bombasztikus póz. Semmi hősies. Intelligencia lóban, lovasban, mértéktartó szépségben áll előttünk.

Finomságában valami olyan virgoc »huszáros« szépség van, amitől, százszor látná is, összeszorul a szívem. Becsüljük meg. Talán rákerül a sor és az elfelejtett mesterről is elkészül egy kiadvány. Tudom, sürgősebbek is vannak, meg modernebbek, de jobbakról nem tudok.”

1937 májusában az olasz király, Viktor Emánuel látogat Magyarországra. Lázár Károly testőrparancsnok javaslatát elfogadva Horthy Miklós kormányzó a királyt a Keleti pályaudvarról lovas fogatokkal viteti fel a várba. Az első javaslat szerint az eseményt az összes állami ménes által összeállított fogatok segítségével rendezték volna. Pettkó-Szandtner Tibor, aki ekkor a bábolnai ménes parancsnoka, kiváló, nemzetközi sikerekkel rendelkező fogathajtó, emellett az ősi magyar fogathajtás minden titkának kiváló ismerő-

III. VIKTOR EMÁNUEL LÁTOGATÁSA
BUDAPESTEN 1937-BEN

je, amit 1931-ben megjelent, *Magyar kocsizás* című kitűnő könyvével is bizonyított, másként vélekedik. Ő azt állítja, ha ezt a javaslat szerint rendezik, akkor ez az egész esemény olyan lesz, mint egy falusi lakodalom, ahová mindenki a saját fogatával érkezik. Az ő javaslatát fogadják el, miután vállalja a fogatok összeállítását és kiképzését is. Végül – valamennyi szürke arab és lipicai lovakkal fogatolt – öt ötös és tizennégy négyes fogat viszi fel a várba a vendégeket és magyar kísérőiket. A fogatokat a lovas testőrség lovasai kísérték. Pettkó-Szandtner Tibor írta emlékirataiban erről az eseményről: „Mátyás király óta nem látott Buda vára ilyen magyar királyi bevonulást, mert bár a bécsi udvar spanyol és osztrák parádéi gazdagabbak, s pompásabbak voltak, de ez valóban az utolsó, kis, legapróbb részletéig is, még az oldalt varrott magyar csizmáig is tiszta, hamisítatlan tiszta stílusban rendezett magyar felvonulás volt.”

A visszautat ugyan autóval tervezték, de az olasz király az utolsó napon megjegyezte, alig várja, hogy ismét láthassa a szép lovakat és élvezhesse a kocsikázást, így meglepetésszerűen igen rövid idő alatt újra kellett szervezni az egész felvonulást, amely simán, sikeresen zajlott le.

A várban sok kiváló lovas ember lakott a legutóbbi időkben is. A Dísz téren lakott Jankovich Miklós, Fehér megye utolsó főispánja, aki levéltári kutatásaival a magyar ló történetét sokoldalúan tárta fel. *Pferde, Reiter, Völkerstürme* című kitűnő, a Bayerischer Landwirtschaftsverlag kiadásában Münchenben megjelent könyvében nemcsak méltó emléket állított a magyar lovas hagyományoknak, hanem, szemben az akkori „hivatalos” tudományos felfogással, az elsők között foglalt állást a magyar ló

turáni eredetével kapcsolatban. Ezt később Bökönyi Sándor, az MTA Régészeti Intézetének igazgatója is igazolta, aki több ezer lócsontot azonosított a Rajnától az Altaj hegységig.

Az Úri utcában, a Hadik-szobor szomszédságában lakott a kiváló ugatólovos, Szepessy-Schaurek Ottmár, aki sok nemzetközi verseny győztese, az 1936-os berlini olimpia díj-ugrató csapatának is tagja volt. Később ugyanebben a lakásban lakott Szemere Csaba kiváló díjlovos és edző, aki határtalan tudását nagy szeretettel adta át tanítványainak.

Lejebb az Úri utcában lakik ma is még Gencsy Tibor huszártiszt, kiváló akadálylovos, kemény, férfias, markáns alakja a magyar lovas világnak.

Néhány szóban emlékezzünk meg a Magyar Királyi Testőrség kiváló lovasairól. Hanthy Lászlónak Lajos bajor királyi herceg segített München mellett elhelyezkedni. Hazslinszky-Krull Gézát néhány évi mezőhegyesi edzősködés után a holland király invitálta meg, és haláláig a holland királyi udvar lovasedzője volt. A beosztott lovasok közül Magyar Imre emelkedik ki, aki nemzetközi eredményekkel, majd eredményes edzői működésével segítette a magyar lovassportot. Ez a sportág még ma is nyögi annak a súlyos veszteségnek a következményeit, hogy legkiválóbb lovasainkra, mert katonatisztek voltak, az akkori vezetés nem tartott igényt, üldözték, lehetetlenné tették őket, ha egyáltalán sikerült életben maradniuk.

Kevés embernek tűnik fel, hogy a bécsi kaputól a fehérvári kapuig a bástyafal mentén egy keskeny út húzódik, a Lovas út. Feltehetően onnan kapta nevét, hogy a szélesebb kocsin is járható utakat a fogatok használták, ezt a keskenyebb utat viszont inkább a lovasok vették igénybe.

Saly Noémi

A' Kávés ház előtt minden Estve Muzsika tartatik...

A „pesti kávéház” a mai napig fogalom, s nagyjából ugyanaz jut róla eszébe minden literátus városlakónak: gyönyörű terek, márványasztalok, tonettszékek, gomolygó füstben vitatkozó értelmiségiek. Persze már ezt a képet is tágítanunk, árnyalnunk kellene, de most inkább egy ritkán fölvetődő kérdésre összpontosítunk: mi volt Budán? Hol voltak, milyenek voltak a régi Várnegyed kávéházai, kávémérési?

Arról, hogy már a török korban működött itt kávéház, az 1643-ban elhunyt Vüdsúdi Mehmed *Budavár dicsérete* című költeményéből tudunk:

*„Olyan szép Budavár, mint maga Isztambul,
kiességben nem hinném, hogy hátrább áll nála*

[...]

Ha kávéházba mégy, költők társasága

[...]

*Bölcsei, mint a cukorszavú papagáj,
s a költői olyanok, mint a fülemülék...¹*

Igen ám, csakhogy a fülemüleszavú költők *törökök*. Ebben az időben borissza magyartól és serissza némettől egyaránt idegen még a „fekete leves”. A harcok elcsitultával aztán egyre több magyar diplomata, katonatiszt és – szempontunkból talán még fontosabb – egyetemista járja Európát. Ők ott vadonatúj *nyugati* divatként fedezik föl a kávé s a főúri szalonokra emlékeztető, díszes kávéházakat. Ez a divat hozzánk is hamar elérkezik, Pest-Budán viszont az északnyugat-európai mellett jócskán érezhető lesz az olasz és – továbbra is – a balkáni hatás: olasz kávéosok és cukrászok telepszének meg az ikervárosban, a kávékereskedők fő útvonalai pedig továbbra is délkelet felől, Erdélyen át kanyarognak Budáig. Ennek eredménye nemcsak a mai napig makacsul élő magyar kávéízlés (amely a déli típusú, jó kis méregerős főzetet részesíti előnyben a híg „német” lötyökkel szemben), hanem a legendás kávéházi demokrácia is, ami ugyancsak a déli stílusok makacs továbbélésének köszönhető.

Lássuk hát, mi volt a helyzet a Várban!

A negyed első és sokáig egyetlen fogadója az 1700-as évek elejétől 1805-ig működő Vörös Sün. Színielőadásokat sűrűn tartottak benne, de kávéháza nem volt. Annál inkább volt viszont a Fortuna fogadónak, melynek épülete három középkori ház összeépítéséből jött létre. 1687-ben Petrovay László pestmegyei alispán, majd az esztergomi káptalan tulajdona, 1777-ben a Budára telepített egyetem kap helyet benne, mígnem 1784-ben Buda városának tulajdonába ke-

¹ Vüdsúdi Mehmed Ibnul Abdul Aziz: *Győrvár viadaláról való ének és Budavár dicsérete*. Magyarul ismerteti Mészáros Gyula. Századok, 1908, 385–400., 385.

rül. Ekkor alakítják át fogadóvá, benne díszes kávéházzal. Az építkezést végző Hammon Mihály kőművesmester árajánlatából tudjuk, hogy a kávéházi tér kávézó és biliárdteremből, továbbá kávéskonyhából és mellékhelyiségekből állt.²

A belső falak kifestésére 1785-ben Schöffl József és Serovics József kap megbízást.³ Szép summa: 130 forint üti érte a markukat. (A pesti főbíró évi fizetése ugyanekkor 600, a városi szolgálé 140 forint.)⁴ Schöffl elismert művész, a tabáni Szent Katalin templomot is jeles művekkel gazdagította.⁵ Serovics Józsefről nem szól a fáma, szól viszont talán apjáról, a gyanúsán hasonló nevű Schervitz Mátyásról (1701–1771), akiben egyebek közt a Fő utcai kapucinus templom főoltárát díszítő Szent Erzsébet-kép alkotóját tisztelhetjük. (Jegyezzük meg itt, hogy a Fortuna épületének felújítása most folyik, és mint néhány éve a tabáni „Virág Benedek Ház” több helyiségében, itt is kerültek már elő régi falfestések. Hogy a Schöffl–Serovics páros alkotásainak maradványai-e, még nem tudjuk.)

A fogadó első bérlőjét az iratok szerint Bellián Jánosnak hívták. Jóllehet csak mintegy fél évig működik itt, nevére érdemes felfigyelnünk, mert az első három pesti kávé egyikének leszármazottját sejtjük benne. Francesco Bellienót 1729-ben Kassán a kereskedők társulata hajlandó fölvenni tagjai sorába, ha bizonyítványt hoz arról, hogy a szakmát kitanulta.⁶ 1734-ben kerül a pesti polgárok sorába mint „csokoládé-csináló”, 1737-ben pedig egy tanácsülési jegyzőkönyvben a civakodó „Három kávések” közt szerepel.⁷ Valószínűleg a fia Bellieno János Jakab, aki 1751 és 1775 között komoly városi tisztségeket visel Pesten.⁸ Az évszámokat figyelembe véve vagy János, vagy pedig a fia lehetett a Fortuna bérlője.

Két esztendeig Burgmann Mátyás „polgári kereskedő” és felesége, Erzsébet vezeti az üzletet 1785-től. A város ezt követően különválasztja a fogadó és a kávéház bérletét. Az új kávék Lessner Jakab cukrászmester és kávéfőző. A kávéház ekkor már két nagy, biliárdal is felszerelt helyiségből és két kisebb szobából, valamint konyhából és kamrából áll, de tartozik hozzá fáskamra és pince is. Lessner nem bizonyul alkalmasnak a feladatra, rövid úton elküldik. A magisztrátusnak észnél kell lennie, ha bevételt remél, hiszen ekkor már két új, magánkézben lévő kávéház is csalogat.

² Konrádyné Gálos Magda: *A budavári Fortuna fogadó*. Borza Tibor szerk.: *A Magyar Vendéglátóipari Múzeum évkönyve 1970*, 117–135, 117. skk.

³ Schoen Arnold: *A budai Szent Anna-templom*. Bp., 1930., 181.

⁴ Schmall Lajos: *Adalékok Budapest székes főváros történetéhez*. Bp., 1899, 107.

⁵ 1811-ben a Szent Flórián-oltárral, amelyen az egy esztendővel korábbi nagy tabáni tűzvész örökíti meg (ennek maga is szemtanúja volt), majd 1816-ban két további oltárképpel.

⁶ Kerekes György: *A kassai kereskedők életéből harmadfélszázad (1687–1913)*. Bp., 1913, az Országos Iparegyesület kiadása, 34.

⁷ Bevilacqua Borsody Béla–Mazsáry Béla: *Pest-budai kávéházak, kávé és kávésmesterség*. Bp., 1935, a Kávék Ipartestület kiadása, 1/2, 9.; Bellienót azért panaszolta be két kollégája, mert olcsóbban adta a kávé, s ezzel rontotta az üzletüket. A tek. Tanács kötelezte, hogy igazodjék a reális árakhoz, egyben mindhármójukat békés együttélésre intette. Ezt a tanácsi határozatot tekintjük a pesti kávék céh megalakulásához vezető első lépésnek.

⁸ Vö. Schmall Lajos: *Pest város tisztviselői és egyéb alkalmazottjai 1686–1848*. in *Adalékok*, 188, 259.

A forgalmat az 1790-es években a budai országgyűlésekre érkező nemes urak lendítik föl igazán. Gvadányi József 1790-ben keletkezett művében, *A' mostan folyó ország gyűlésének satyirico criticé való leírásában* emlegeti a fogadót:⁹

*A Gróf Francofurtba a'meddig mulatott
Azon idő alatt ülés nem tartatott,
A' Gavaléroktól Buda únattatott,
Multság kevés volt, dolgok sem adatott.*

*Fortunánál a' mint ők Piliárdoztak
Végezvéen le ültek 's azon panaszkodtak,
Hogy hosszú üdejek igen únatkoztak,
Tehát mit tegyenek, arrúl tanácskoztak.*

A szerző a második idézett szakaszhoz a következő jegyzetet fűzi: „Fortuna a' Budai várba egy nagy Vendég fogadó, a' mellyben szép kávé Ház is Piliárddal vagyon.”

A legkedveltebb kávéházi foglalatosság a biliárdozás és a beszélgetés mellett az olvasás volt. Sok kávé tartott az újságok mellett egész kis kézikönyvtárat, sőt olykor kölcsönkönyvtárat is. Az olvasókörök, a német mintára alakult Lese kabinetek az 1790-es években „...az ellenzéki, radikális körök gyülekezőhelyei. A budai Fortuna fogadóbeli olvasókör alapítói között voltak Berzeviczy, Verseggy, Hajnóczy és barátja, Kovachich Márton György kamarai tisztviselő és történész... azután Szentmarjay és a Martinovics-per két másik halálraítélteje, Szolartsik és Őz, az Abaffy fiúk nevelője, azután maga Abaffy Ferenc árvai követ és mások, tisztviselők, ügyvédek, orvosok. A tagok közül többen – közösen – meghozatták a Moniteurt, a francia forradalmi lapot...”¹⁰

A mozgalom leverése után a kávéházakban már csak cenzúrázott lapokat volt szabad olvasni, irodalmi folyóiratokat pedig a kávéások egyáltalán nem tarthattak.

Gaál György tudós palóca 1803-ban főként szerencsejátékokról mesél: „A' Fortuna Kávéházban még erősen folytatták a' Kotzka játékot s azért még kitettség, hogy Budán pénzes emberek találkoznak [= találhatók], noha sokan nyomorult időkrül, nagy drágaságról és a' rossz állapotokról panaszkodnak.”¹¹

A tudós palóc szerint a kibicelés is szórakozásszámba ment: „Mivel pedig azon Kávéházba [a Fortunában] magát kiki (leg inkább nagy pénzbe játszó tekintetes Urakat nézvéen) mulathattya; a' napokba én-is ott valék...” – meséli.¹² 1808 decemberéből van adatunk arra is, hogy a városkapitány törvénybe üt-

⁹ Gvadányi József: *A' mostan folyó ország gyűlésének satyirico criticé való leírása*. Négy sorú Versekben Hazájának eleibe terjesztette 1790. Esztendőben, Bak Havának 25. napján. Lipsiában, Wéber Simon Péter költségével, 1791. Az idézet a 96. lapon található.

¹⁰ Fábri Anna: *Az irodalom magánélete*. Bp., 1987, Magvető, 72. o.

¹¹ Gaál György: *A' tudós palótz, avagy Furkát Tamásnak Mónosbélbe lakó sógor-urához írt levelei*. Budán, Konrád Ádolf Hartlbennek könyves boltjába, 1803. IV. kötet, Első levél, 10.

¹² Gaál, III. kötet, Harmadik levél, 25.

közö „faraó játékon” kapja a vendégeket, köztük egy nemes ifjút és egy, a nádor szolgálatában álló, idősebb muzsikust.¹³

Mit játszanak még? Hallgassuk tovább Gaál György hősét.

„...elmentem a’ Fortuna kávéházába, a’hol, mivel éppen azon nap a’ Kortsmáros a’ farsangját tartotta, igen számos vendégek voltak. Egy rövid látású Úr, a’ ki ugyan ott, tudni illik a’ Fortuna kávéházába az ujonnan feltalált Kotzka játékba elég jártas, azt beszélte, hogy a’ nyereségébül annak utánna élni fog, ’s a’ Szalláriumjából magának egy hires Komédiásnét fog tartani. De más egy valaki azt mondotta, hogy jobb vólna, ha az átkozott Kotzka játék inkább kaszsziroztatna, mert az egész pénzt azon vesztette.”¹⁴

Ez a játék valami kockapóker-féle lehetett, mert egy későbbi jelenetben a vendégek egy fapoharat vagdosnak egymás fejéhez:

„Most a’ Fortuna Kávéházába már nem igen játszák a’ Kotzka játékot, mert sokaknak táskájokat a’ Kórság nagyon megkörnyékezte. De a’ napokba, midőn tudniillik még játtzottak, igen szép Comédiát láttam, egy Úr a másikkal mind addig eldisputált, még egymásnak Fa-poharat Fejébe nem vetettek. [...] De a’ Pörlekedésnek vége a’ vólt; hogy egymást ismét megölelték, és megsókolták, és így a’ régi barátságra léptek.”¹⁵

Említsünk meg még egy rövid életű, kissé erotikus színezetű társasjátékot, melyben a szembekötödsdi alakult szerencsejátékká. Röckl János kávésnál játszották a Fortunában, a 18. század végén. A játékot kitalálójáról, Vígano bécsi táncosnőről nevezték el,¹⁶ s annyiból állt, hogy húsz-harminc, különbözőképpen öltözött és számmal ellátott leány körbetáncolta a bekötött szemű „bankárt”, akinek el kellett kapnia az egyiket. A játékosok a lányok számára fogadtak, és aki eltalálta, tizenegyszeres pénzt kapott. A játék természetesen hamar tilalmi listára került.¹⁷

A fogadót és kávéházát 1812-től Hayder János, majd 1819-ben bekövetkezett halála után még öt esztendeig özvegye vezeti. A következő bérlő Lutter Márton, 1830-tól pedig kilenc éven át a francia származású Tarrault Péter. Lutter eközben a Vár 130-as számú házában működtet kávéházat, ám Tarrault bérletének lejártakor visszatér, s marad egészen 1849-ig. A fogadó ez idő tájt már hanyatlásnak indul. Ennek okait sorolva a pesti oldalon épült igényes, új szállodák és a tabáni vendéglátóhelyek fejlődése mellett Lutter azt panaszozza egy beadványában, hogy a Várban több asszony kapott kávémérési engedélyt.

Megszűnik a fogadó 1868-ban, de a kávéház még nem. Utolsó leltárából ismerjük az akkori berendezést: 1 biliárdasztal, 18 asztal, 61 szék; egy játékszekrény 2 sakk- és néhány dominó-készlettel; 14 újságtartó nádkeret... A jó budaiak ez után már csak négy évig sakkozhatnak-dominózhatnak a Fortunában: a város az egész épületet bérbe adja a budai királyi törvényszéknek. 1875-ben a házba a törvényszék „bűnfenyítő osztálya” költözik.

¹³ Levéltári adat alapján említi Konrádyné, i. m. 123.

¹⁴ Gaál, II. kötet, Harmadik levél, 24–25.

¹⁵ Gaál, IV. kötet, Harmadik levél, 25–26.

¹⁶ Kisfaludy Sándor imárottjának, Maria Medinának, Salvatore Vígano táncmester feleségének nevét egy szoknyaféle is őrizte, sőt egy ideig egyszerűen a szoknya szinonimája volt.

¹⁷ Zoltán József: *A barokk Pest-Buda...*, 193.

A karmelita kolostorból lett Várszínházban 1788 elején kezdődtek meg az előadások. Még jóformán el sem készült, már megnyílt szemben a kávéház. Nyaranta, mint a *Bécsi Kurir* 1791-ben beszámol róla, „a’ Budai Várban a’ Kávés ház előtt minden Estve Muzsika tartatik, a’hol véghetetlen sokaság jelenik meg, nevezetesen a’ szebbik Nemből, kik mind Nemzeti öltözetben vagynak öltözve, ha tsak valamire valók”.¹⁸ Déryné pedig ezt meséli az 1820-as évek végéről: „Budán a színészek, lehet mondani, majd mind egy környékben laktunk: mind a György-téren. Én éppen szembe a színházzal, s itt egy kávéház, melynek ajtaja éppen a György-térre szolgált ki, – két oldalt, az ajtót közbevéve, két festett pad, – ott volt a gyűlhelye valamennyi színésznek a próba óráját elvárando.”¹⁹ (Ennek az üzletnek egy 1841-es címtárból ismerjük az utolsó írott nyomát, bár Bevilacqua szerint csak 1884-ben szűnt meg.)

A Fortunával és két említett versenytársával, illetve a színház kávéházával együtt az 1780-as évek végén tehát négy kávéház működött a Várnegyedben. A két rivális egyikéről a peleskei nótárius meséli dohogva:

„Mivel éppen a’ Kávéházokat illeti a’ beszédem, még következendő toldalék-is ide tartozandó: Budán az úgy nevezett Károly kávéházába malatz természetű vendégek-is szoktak meg-jelenni: a minap egy Urat láttam, a’ ki egy Bétsi újsággal az asztalt, a’mellyen éppen egy pohár Sört elöntött, le törülte. Más ember, a’ ki olly piszkos Újságot a’ kezébe vesz, azt gondolja, hogy az Újság író ténta helett sörrel írta az Újságot.”²⁰

Bár a Várnegyed soha nem a pezsgő kávéházi életről volt híres, a cím- és lakjegyzékek kötetekben bókászva rábukkanhatunk még néhány érdekességre. 1841-ben²¹ például a 88. vári házsám alatt szerepel Mathias Dax [= Borz] Három Borz fogadója, kávéházzal, amelynek ez az egyetlen általunk ismert említése.

Körülbelül 1867 és 1890 között működött az alagút dunai kijáratá fölötti teraszon egy népszerű nyári kávéház, az Ellyps. Nevét a meredek ösvényekkel beszőtt vároldalnak ezt a nevet viselő szakaszáról kapta. Toldy István egy kis beszélyében idézi a hétköznapi délutánok hangulatát:

„A hivatali hierarchia székel itt híven megőrizve a rang igényeit. A ministeri tanácsosnék hangadása mellett a titkárnék vezérlik a fiatal fogalmazónékat, s az egészet a penzionált [= nyugalmazott] tisztviselőnék keretezik be.”²²

A Dísz tér 8. szám alatti Marczibányi-házban a nagy múltú Casino kávéház helyén 1903 körül²³ nyit kávéházat Nyúl Sándor. 1907-ben az üzletet már özvegye nevében találjuk, ám ő 1909-ben átköltözik a régi Fortuna melletti házba, a Fortuna u. 6.-ba. Bevilacqua Borsody Béla szeretettel emlékszik erre a csendes tanyára a *Budai Napló*ban, 1934-ben:

„Nyúl Józsefné [sic!] asszonyosság volt benne a kávé. A Kuba, Jáva és Mokka kávé maga keverte össze, maga pörkölte azt egy nyeles serpenyőben. A cukor

¹⁸ *Magyar Kurir* (Bécs) 1791, 696.

¹⁹ *Déryné emlékezései I-II.* Budapest, 1955, Szépirodalmi, II. 145.

²⁰ Gaál, I. m. III. kötet, Harmadik levél, 26–27.

²¹ Blaskovits A.: *Pester und ofner Wegweiser. Gemeinütziger Kalender 1841.* Gyurián und Bagó’schen Schiften.

²² Toldy István: *Mikor a nők kávéházba járnak. Adél asztalára.* Pest, 1869, Lauffer Vilmos, 19–37., 25. sk.

²³ Az üzlet az 1904-es *Cím- és lakjegyzék*ben szerepel először.

kék, fedeles üvegpikszisben állott, ki-ki annyit vehetett belőle, amennyit akart. Két krajcárért olyan zömök foszlós kalácsot adott Nyúl néni, hogy ma már három telne ki belőle. Budai diákok, piktorok és filozófusok jártak oda, majd később poéták, írók s egyéb rendetlen péksegédek.”

A kávémérés valamikor az első világháború vége felé szűnhetett meg: az 1916-os címtárban még szerepel, de az 1922-esben már nem. Ekkorra már Opre Mária vagy Crempeltz Rosalia hasonló kis, családiás üzletének is hiába szimatoljuk hűlő illatát, elfogynak a Várból lassacskán mind. Pillantsunk be búcsúzóul Kárpáti Aurél *Budai képeskönyvébe*, melynek lapjain megelevenedik előttünk egy – s rajta keresztül talán valamennyi – régi vári kávémérés békés kisvilága.

„Két homorúra kopott kőlépcsőn át juthatunk a szűk, egyablakos helyiségbe, amelynek bizonytalan színű boltozatára műértő kezek szénnel rajzolták rá a boltajtó előtt is ékeskedő három pogányfejet. Itt szolgálja föl mosolygós arccal a két Turner kisasszony a gőzölgő, illatos kávékat, sőt vasárnap a csokoládét is, annak a néhány csendes öreg úrnak, akik évek óta nap-nap után pontosan megjelennek a »Három szerecsen«ben, hogy átlapozzák a *Gartenlaube* legújabb számát, és órákig törjék a fejüket a legnehezebb találós képeken, amelyeken hol a vadászt, hol a kutyát kell megkeresni. Leginkább nyugdíjazott miniszteri hivatalnokok, levéltári tisztviselők a vendégek, akik mindig jókedvűek.

A berendezés nagyon egyszerű, de szinte bántóan tiszta. Ilyen illedelmes és merev rendet csak katonák (őrmestertől lefelé) és öreg kisasszonyok tudnak tartani. [...]

Este, mikor meggyújtják a fényes dróton függő petróleum-lámpát, s a zenélő óra, amely egy fakó aranykeretes olajnyomású képben van elrejtve, halk spinét-hangon kezd bele egy ábrándos német dalba, az idősebb Turner-kisasszony, Agatha az ablakhoz lép, s a félrehúzott függönyt fehér ujjaival gondosan visszahajtja, szigorúan ügyelve arra, hogy mind a két oldalra tizenkét ránc jusson. Tinka, a fiatalabb leány, akit Deák Ferenc halála napján tartottak keresztvízre, ilyenkor szorgosan rakosgat a konyhán, ahol bugyborékolva forr a fehér tej, s a cukrostetejű kuglófszeletek aranyként csillognak a lámpafényben.

Hat óra körül megélénkül a kis kávémérés, különösen télen, amikor vastag hósipka borítja a régi ház csúcsos tetejét. Jókedvű, megelegedett arcok hajolnak a rokokó díszítésű kávéscsészék fölé, s a Turner kisasszonyok főkötőinek bóbítái mintha még fehérebben, tisztábban ragyognának a barátságos barackszínű fényel itatott szobában.”²⁴

²⁴ Kárpáti Aurél: *Budai képeskönyv*. Budapest, é. n., „Élet” irodalmi és nyomdai Rt., 44. skk.

Cilinder a tűzfalak alatt

Márai Sándor bejárta és – kényszerűségből – belakta a világot, de féltékenyen őrizte lelkében élete két, általa legfontosabbnak tartott színhelyét: Kassát és Budát (csak ritkán Budapestet!), melyből utóbbi húsz éven át volt lakhelye. Miként alakult Márai és Buda kapcsolata? Talán egy szökése miatt a *családi tanács elhatározta internálásomat; intézetbe adtak Pestre* – írja az *Egy polgár vallomásaiban*. A II. kerületi Érseki Katolikus Főgimnáziumra és Rákóczi Kollégiumára mint katonai nevelőintézetre emlékezik vissza. Nem gondolhatta még ekkor, hogy élete egyik legmeghatározóbb időszakát éli majd itt, és a Mikó utca gesztenyefái elkísérik a négy évtizedes száműzetésbe is.

Feleségével 1928-ban költözött ide: *Budára költöztem, az ismerős negyedbe, s mindennap óvatosan, gyanakodva mentem csak át Pestre*, ahogyan főművében írja. Hazaérkezett, és olyan otthonosságot élt meg a Krisztinavárosban, amelyet csak néhány helyen tapasztal meg az ember. Ezért (kassai témájú írásaihoz hasonlóan) irodalmivá tesz minden ide kapcsolódó témát, s egyfajta ironikus-nosztalgikus stílusban ír szűkebb hazájáról és környékéről: „Gondolhatnék arra is, hogy új élet fakad a romok között, de ehhez most nincs kedvem. Fázom Guglhuberéknél. Egy házat, melynek hiányoznak falai, talán nem is lehet ilyen szigorú téiben rendesen kifűteni.” (*Romok a hóban*)

Az *Egy polgár vallomásaiban* is megnyilvánul e stílus: „Itt akartam élni, és itt akartam maradni...” S némi iróniával jegyzi föl: „A környékbeli kereskedők egy ideig mély köszöntéssel üdvözöltek; később megtudtam, hogy valaki „háztulajdonos” híreket költötte a vidéken. Mikor kiderült a valóság, hogy nem vagyok háztulajdonos, csak író – s a Krisztinában minden igazság kiderül –, továbbra is köszöntöttek, de nem olyan mélyen.”

A városrész, Máraiék új lakhelye teljesen az író személyiségének megfelelő. Így ír Várkonyi Nándor a *Pergő évek* című, az 1970-es években írt, de csak 2005-ben kiadott kötetében a Krisztináról: „Ha meggondolom, komoly irodalmi városrész ez, talán az egyetlen Budapest kávéházakra centralizált irodalmi életében. Igaz ugyan, hogy az események, csatározások, ütközetek a kávéházakban zajlottak le (a kártyacsaták a Fészekben), a Krisztinában pedig »csak« laktak és laknak az írók, ám ez annyit jelent, hogy a környezet sokaknak kedvére való. [...] A negyed, a Vár, Gellért-, Sas-, Márton-, Isten-, János-hegy, Rózsadomb karéjában, stílustörés nélkül beillett volna a felvidéki városok sorába, melyek övezetében felnöttem...” Jelen sorok akár Máraitól is származhatnának...

Válás *Budán* című regényében írja a budapesti városrészről, hogy *A Várban lakni világnézet* (Az *igazi* című regényben *Budán lakni világnézet* formában újra szerepelteti, és ez utóbbi változat rögzült a köztudatban is.) Úgy tűnik, nem pusztán egy szállóigét teremtett meg, hanem valódi alapja van idetartozásának, ezért is írja később: „A Várban született ember örökké érzi, hogy nem pesti, még csak nem is budai származású; afféle területen kívüliségi előjogokkal éli várbeli életét.” (*Szépséges Vár*)

Ha sokszor közhelyszerű is („Aki nagyon sajnálja a múltat, mindig nevetséges kissé” – írja az *A Színkör balladája* című tárcájában), a szívéhez közel eső tájról (tőle

szokatlanul) bizonyos megilletődöttséggel ír, s ennek a nosztalgikus hangnemnek különböző árnyalatai vannak, mellyel azt is érzékelteti: az itteni események csak itt, e környéken történnek így. A Mikó utcában a májusi vihar is teljesen egyedi: „Ebben a görbe és csendes budai utcában az ablak előtt, ahonnan most a világot nézem, két tucat gesztenyefa áll: azt a két tucat gesztenyefát, akik tegnap este még lakodalmas díszben felgyújtott gyertyákkal, a természetből a városba tévedt növények drága és nemes tartózkodásával és gőgjével ünnepelték a tavaszt, ma reggel rongyosra tépte, koldussá pofozta a vadóc vihar, ami hajnalban rászakadt az alvó városra, végigpofozta Budát és Pestet, tört és sodort, s mire a rendőrség közbeléphetett volna, már odébb is állott, zsákmány nélkül, vandál böggessel, cserepek, lombok és üvegek szemétjét kergetve maga előtt.” (*Májusi vihar*)

Mikó utca című 1930-as verse sötétebb tónusú érzelmekeket mutat: sem itt, sem a világon nem találja helyét: „Én e földön csak homokra építék Mindenfelé, / s más nem is akarok, Csak élni borotvátlan...”

Fontos számára Buda más része is, írásaiban többször megemlékezik a Tabánról. Ősei vannak itt is, akiktől a vérségi kapcsolaton túl más is örökölt: lokálpatrióta szemléletet, mely egyfajta „rendiséget” eredményez, létrehozza a „budaiak” és a „pestiek” kasztját, s a kettő között nincs átjárás. „A tabániak meglehetősen gőgös emberek. A Szarvas téren, abban a házban, ahol most a patika működik, hetven évet élt egy Tóni keresztnévre hallgató nagybátyám, bizonyos dohányjövédéki igazgató, aki arról volt híres Tabánban, hogy életében soha, egyetlenegyszer sem járt odaát Pesten. Gyanús volt neki.” (*Tabán dolga*) Már a Vízivárosba költözés is „hazaelhagyás”.

S ha mégis elköltözné valaki a tabániak közül, mit tenne: „Ahogy ismerem őket, ezek inkább Óbudán keresnek majd lakást, mert a svábok keze alatt tisztábban forr ki az újbor.” (*Tabán dolga*). Úgy mutatja be a városrészt, mint egy zárt, egységes közösséget: lakói együtt élnek és (a városrész átrendezése miatt) együtt keresnek új lakhelyet, együtt költöznek Óbudára, a „tisza borok hazájába”.

Ténylegesen odaköltöztek-e vagy teljesen szétszóródtak, az író számára mindegy, mert egyfajta egyéni mítoszteremtés eszközei és részesei a tabániak: a Tabán, a Víziváros, a Krisztinaváros, a Vár ugyanúgy az író életének legszemélyesebb helyszínei, mint Óbuda, ahová viszont már nemcsak ő, de Krúdy Gyula, az „örök Szindbád” is kapcsolódik. Így tehát bármerre néz az író, ott-hon van. (Itt csak utalok arra a tényre, hogy maga Márai is „jelenség” volt szűkebb hazájában, a Mikó utcában. Varannai Aurél jegyezte le azt a jelenetet, amint Márai és a Logodi utcai szomszéd Kosztolányi beszélgetnek; a két író párbeszéde a szemlélő számára olyan volt, mint egy hangverseny).

Vallomásos jellegű kötetéhez hasonlóan budai témájú cikkeiben is egy leltűnt világot keres: „Sokan vagyunk, akik nem hangulatot és romantikát keresünk a Várban, hanem a régi magyar városi kultúra néhány utolsó eleven emlékét. [...] Mert egy séta a Várban, nyári vagy téli este, tavaszi vagy őszi délutánon, az élet egyik titkos és nemes ajándékát jelenti. Mintha visszautazna a sétáló száz évet a magyar időben.” (*Szépséges Vár*)

A második világháború idején is otthon érzi magát itt, erről tanúskodnak a Várról írt lírai vallomása utolsó sorai: „Induljunk haza, le a Zerge-lépcsőn. Mindig úgy megyek el innen, mint aki elhagyja a kevés helyek egyikét, ahol otthon van még a világban.” (*Szépséges Vár*)

1945-ben a szeretett házat a Mikó utcában már csak romokban látja viszont a Leányfaluról visszatért író. („S ez volt a ház! A boldogság, a hőskor!” – írja *Harminckettő* című versében.) Ha itthon marad, talán együtt pusztul több ezer kötetes könyvtárával („...a falon töretlen üveg alatt, sértetlenül lóg Hufnagel metszete Kassáról... Minden más elpusztult.” *Budai séta 1945. március*), vagy elviszik őt a nyilasok, akik e lakásban keresték a vidéken tartózkodó író. Nem maradt más hátra, mint a romok közül megmenteni legértékesebbnek tartott köteteit. „Lakásomból mindössze néhány tűzfatat találtam. Az ostrom alatt a ház három bombatalálatot és több mint harminc gránátlövést kapott.” (*Föld, Föld!*) Egy elmúlt világ jelképe az is, hogy a cilinderét tudta még kimenteni a romok alól...

Kisebbsfajta „emigráció” következik életében, a II. kerületbe, a Zárda (ma Rómer Flóris) utcába költöznek, egészen 1948-ig, a visszavonhatatlan és végleges emigrációig. Először csak a házat, később a hazát is el kell hagynia azok miatt, akik már nem osztják véleményét, hogy a *Várban lakni világnézet*, mert csak egyfajta üdvöztőnek tartott világnézet léteztetett: a Pártban lehetett hinni, Budában nem. (Talán nem csupán olcsó szójáték, de Márai számára ez volt „Buda halála”.) De vajon elhagyta lélekben is „éltető” Budáját, Olaszország feledtette volna vele e környéket? Ezt írja élete végéig vezetett *Naplójában*: „A Posillipo egészen olyan, mint a Rózsadomb. (...) És Nápoly olyan, mint Budapest... Margitszigete nincs, de van Caprija, Lukács uszodája nincs, de van tyrrheni tenger, Dunája nincs, de itt az ablak előtt a nápolyi öböl, Sváb hegye nincs, de itt a Vezúv.” Benépesíti új, ideiglenesnek vélt lakhelyét itthoni kedves helyszíneivel, így amikor a Vezúvra tekint, a Sváb-hegyet látja.

Nem sokkal később megírja az emigrációba kényszerült ezrek rekviemjét, a *Halotti beszédet*. E fájdalmas nosztalgiával megírt versben feleleveníti Mikó utcai emlékeit is, de itt egykori lakhelye már csak hét gesztenyefát őriz („...a Mikó utca gesztenyefáit, mind a hetet”). Talán a teljesség szimbóluma is a hetes szám: minden jelen volt itt a számára, ég és föld együttese, ahogyan a középkorban értelmezték a hetes számot... (Megdöbbenő tény, hogy a legelőször említett két tucat, majd hét gesztenyefa után már csak egy darab gesztenyelevél maradt vele a messzi távolban: az, amelyet 1948-as útlevelében őrzött meg, egészen az írói hagyaték hazaérkezéséig.)

A lélekben (örök) visszatérés egyúttal erőforrás a következő csomagoláshoz és megérkezéshez: New York, Salerno, San Diego... De nem tudja feledtetni sem New York („Ülök a padon, nézem az eget, A Centrál Park nem a Margitsziget”), sem Salerno csodálatos tengerparti vidéke Budát. 1956-ban még utoljára felcsillan a hazatérés lehetősége, de a szovjet megszállás másodszer teszi lehetetlenné Márai számára a viszontlátást – immár véglegesen. Ezután csak néhány naplójegyzet vagy levélben megörökített sor jelzi: nem feledte és nem feledí sohasem a Tabánt, Krisztinát, a hely szellemét. „Éjjel Virág Benedek verseit olvasom. Szomszédok voltunk a Krisztinavárosban, csak ő 200 évvel előbb költözött oda, a Szarvas térre. Verseit a felfedező örömeivel olvasom (...) Papköltő volt, színésziesség nélkül, mécszlászlós ripacszkodás nélkül. Jólesik éjfélkor a Csendes óceán partján szót váltani a szomszédokkal.” (*Napló 1984–1989*)

Miért ír kevesebbet ekkor egykori, szeretett lakóhelyéről? Élete eseményei (betegség, szerettei halála) más „témát” adtak tolla alá. Lehet, hogy szemérmességből vagy mert van a szenvedésnek, a nélkülözésnek egy olyan mélysége, sza-

kasza, amikor az ember arról hallgat leginkább, ami fontos számára, mert „el-száradnak idegeink, elapad vérünk, agyunk”. A San Diegó-i napsütés az öreg író számára meleget ad, de belül nem tudja létrehozni azt az otthonosságot, amit a kassai, majd a budai lét képviselt. Mert Kalifornia gazdagsága – üresség, az Éden-től keletre fekszik. Legfőképpen pedig azért nem, mert *Budán lakni világnézet.*

Mészáros Tibor

Márai Sándor

Tabán dolga

Ujság (Műsoron kívül), 1933. március 29.

Tabán dolgában sűrűn és hosszsan tanácskoztam az illetékesekkel, t. i. a tabániakkal. Szerencsés vagyok ismerni ott egy kőfaragót, egy nyugalmabavonult szobafestőt és több kocsmárost. Ismerek továbbá még egy tabáni urat, aki a rác templom mellett lakik, állandóan biciklin jár és nem lehet megtudni foglalkozását. Ezekkel a kiváló tabániakkal alaposan megvitattam Tabán problémáját, s mondhatom, az élet kevés gyakorlati kérdését ismerem olyan megbízhatóan, mint a tabáni kérdést. A tabániak, mintegy háromezerötszázán, megkapták már a főváros felmondását, s bizonyos tartózkodó pesszimizmussal néznek Tabán sorsa elébe. Nagyon kevesen jártak csak közülök új lakás után s elítéléssel beszélnek egy cipőfelsőrészkészítőről, aki már májusra lakást keresett a Vízivárosban. A szobafestő szerint, aki a legöregebb emberek egyike a Hadnagy-utca és a Szent János-tér között, a Tabánt valószínűleg lebontják egyszer, de semmiesetre sem most, mert a fővárosnak és az államnak együttesen nincsen annyi pénze, hogy megfizesse a kubikusokat. Ebben lesz valami, ha a szobafestő mondja, mert az öreg ál-

lítólag kezét fogott még Kossuth Lajossal és sok mindent tud, amit általában az emberek nem tudnak. Nagyjából megoszlanak a vélemények. A biciklis úr, aki éjjel is tologatja biciklijét a meredek Kereszt-utcán, mikor az Avar, vagy Albekker felé igyekszik, s mint huszár a lovát, a kocsmában is ott őrzi a kerékpárt az asztal mellett, minap azt a hírt hozta, hogy valóban felbontják a Tabánt, még pedig fenn kezdik, a Hadnagy-utca meredek végében, de felépíteni már nem tudják, sőt az is kétes, hogy a közműveket megcsinálják-e, mert a fővárosnak és az államnak újólag nincsen pénze. Általában ez a refrén. A tabániak, amilyen komoly emberek, megbízható értesülésekre támaszkodva makacson ismétlik, hogy az állam és a főváros anyagi viszonyai nem a legjobbak. Ez az utolsó reménysugár. Már a Rác-fürdőben is beszélnek.

Ami Tabán hangulatát illeti e kritikus hetekben, az kétségtelenül levert, de túlzás lenne kétségbeesésről vagy forradalmi elkeseredésről beszélni. A tabániak, mind a háromezerötszázán, külön törzs, komoly és megfontolt emberek, s mint a zsidók között a samaritánusok Nablusban, ők is a bu-

dai nép legelőkelőbb és legrégebb törzsének tartják magukat, s bizonyos keleti bölcsességgel szemlélik a világ eseményeit. Tabánból, így tetszik, inkább a fogalom fontos nekik, mint a pár koszos utca, s jobban izgatja a kedélyüket, milyen lesz az új Tabán, mint az, hogy köveiben elpusztul a régi. A tabániak meglehetősen gőgös emberek. A Szarvas-téren, abban a házban, ahol most a patika működik, hetven évet élt egy Tóni keresztnévre hallgató nagybátyám, bizonyos dohányjövédéki igazgató, aki arról volt híres Tabánban, hogy életében soha, egyetlenegyszer sem járt odaát Pesten. Gyanús volt neki... Ilyen gőgös emberek ezek. A tabániak, akik lelkük mélyén meglehetősen megvetik az olcsó romantikát kereső pesti kirándulókat, s lenézik a szerelmes férfiakat, akik ilyen filléres hatással akarnak nőt hódítani, mint séta Tabánban, meglehetősen beletörődtek már a gondolatba, hogy a rendkívül piszkos és úgy a műemlékek becsét, mint az üzleti tehetőségeket nélkülöző utcák sorát lebontják. Tabán már évek óta jórészt abból él, hogy lebontják; mint az üzlet, amely állandóan és visszavonhatatlanul végkiárusítást hirdet. Tabánt sem azért keresik fel a pesti látogatók, mert van, hanem, mert évek óta az a híre, hogy megszűnik. Tabán

törzsi életet él, s nem törődik a romantikával, melyet állítólag kisugároz. Ez a törzs egyszerre, egy napon vándorol majd el innen, mint a zsidók Egyiptomból, s szerteszóródnak a Vízivárosban és Óbudán. Pest ne reméljen sokat a tabániaktól. Ezek már itt maradnak a környéken.

Mintha ők maguk is megunták volna Tabánt, a tabániak... A legbölcsebb ember megunja egy napon, hogy pesti kupléírók slágerszövege legyen. Az utcákért nem kár; de az embereket fájlatthatjuk, hogy nem maradnak együtt, mert kiváló emberek éltek itt, akiknek szélszóródását csak sajnálni lehet. Egyébként fogalmam sincsen, műemlék-e Tabán, vagy sem, mert gyakran láttam ugyan, de nappal soha. A szobafestő, aki minden szobát belülről látott itt nyolcvan év alatt, azt állítja, hogy építészeti szempontból nem kár érette. Csak a tabániakért kár, – mondja ő is. S ha valaki, ő tudja, aki kezet fogott Kossuth Lajossal. És a biciklis is ezt mondja, akinek egyszer éjjel, sajnálatos körülmények között, homlokára léptek a Fehérsas-téren. Kedves törzs volt, inkább bölcs, mint józan, de mindenképpen filozófikus hajlamú törzs élt Tabánban. Ahogy ismerem őket, ezek inkább Óbudán keresnek majd lakást, mert a svábok keze alatt tisztábban forr ki az újbor

A Színkör balladája

1937. augusztus 8.

Jöjj, nyájas olvasó, aki utad a nyárvégi évadban Budára visz: álljunk meg a Színkör előtt és csodálkozzunk. Ez az évad, mikor minden vidéki, aki Budapestre jött, s minden pesti, aki átrándult Budára, egyszer az esztendőben

megállt a Színkör előtt, felvonás közben, elszívni egy cigarettát. A Színkör hozzátartozott a pesti nyárhoz: múltja volt, ha nem is klasszikus, de nem is érdemtelen múltja, a magyar színpad legelső művésznői és művészei

szórakoztatták e rozoga deszkákon a nagyváros elárvult nyári közönségét; a deszkaszínház homlokzata fölött most is ott ragad még a primadonna neve, aki sikerre vitte az utolsó zenés nyári újdonságot. Álljunk meg a Színkör előtt és merengjünk. Meglátod, ez a merengés tanulságos.

Talán emlékezel rá, vándor, hogy hónapokkal elébb szigorú ukáz rendelkezte el: a színkört le kell bontani. Mint ez ilyenkor szokásos, természetesen több okból kellett lebontani. Először is, mert tűzveszélyes. Aztán, mert „nem felel meg többé hivatásának”. S végül: mert legfőbb ideje, hogy fölépüljön helyébe az új, modern budai kőszínház. A hírre felszisszentek az érdekeltek. A sajtó – e sorok írója is – telhető pártatlansággal közölte a hírt, elismerte, hogy a régi Színkör nem valami pompás látványosság, s csakugyan üdvös lesz, ha modern kőszínház épül helyébe. Az ember nem szívesen válik meg emlékeitől: a színkör hozzátartozott a régi Budához, mint a Bátyasétány, vagy a Horváth-kert, melynek peremén régen közel félszázad előtt, felépült. A sajtó tárgyilagosan elismerte, hogy a rozzant budai színház megérett a lebontásra. A tűzveszéllyel nem lehet vitatkozni: igaz, ha valami negyven éven át nem volt tűzveszélyes, miért lenne éppen most, mikor már újszerű impregnálással lehet védekezni a lángok ellen? E kérdésre, melyet a sajtó bátortalanul fölvetett az öreg Színkör érdekében, nem felelt senki. Belenyugodtunk, hogy megválunk e kedves és megszokott nyári szórakozóhelytől, ahol a pesti ember szerény keretek között mulatságosan eltöltött egy színházi estét az évadban, mikor minden budapesti kőszínház becsukja kapuit. Sajnálunk, persze, hogy sajnálunk: de az idő rohan, legázolja a múlt

kegyeletes emlékeit. Aki nagyon sajnálja a múltat, mindig nevetséges kis sé. És elbúcsúztunk, mindenki a maga hangnemében.

A színészek, a színházi vállalkozók, a zeneszerzők, jegyszedők persze sírtak. A régi, alkalmi trupp egy része elvonult a Ligetbe, s ott iparkodott szórakoztatni e nyáron a világváros közönségét. A Budai Színkör maradt, ahol volt, árván és zölden, a Horváth-kert peremén, s várta a csákányt. Olvastam elsietett riportokat, melyek már látni vélték, amint a csákány és fűrész nekiesnek a deszkahodálnak, ahol Fedák és Csontos arattak nagy sikereket a közelmúltban, hogy más csillagokat ne is említsünk. Ezek a riportok arra készítették, hogy időnként elsétáljak a halálra ítélt Színkör előtt, s megnézzem, amint szakszerű kezek tárgyilagos közömbösséggel szétzedik három budapesti nemzedék ifjúságának derűs emlékhelyét. Mindez tavasszal történt. Egyelőre nem láttam semmit, ami romboláshoz hasonlítana. A Színkör helyén állott, kissé megviselten, a tépett falragaszok rongyait lobogtatta kapui előtt a tavaszi szél. Az ilyen öreg, halálraítélt színház oly szomorú látvány, mint az öreg, sikerekből kikopott színész, aki szivart koldul a törzskávéházban, ahol egykor pezsgővel ünnepelték. A Horváth-kert, karjai között a tetemmel, elárvult e tavasszal, a padokon nem ülnek magoló és viháncoló színinövendékek, a szomszédos kávéházak és vendéglők hasztalan várták a vidám pestieket, akik előadás után betérnek egy pohár sörré és elmesélik a főpincérnek a nyári darab jó bemondásait. Lassan bontják, gondoltam: nem sietnek vele. Ez a kegyelet meghatott. Aztán elmúlt május, június, az új modern budai kőszínház tervéről nem hallottunk többé, s a régi Színkör egyre roskad-

tabban várta a csákányt, mely késett. Most már Szent István felé járunk, olvasó; ilyenkor szokott megbukni a második nyári darab Budán. De az idén már nem lesz premier a Budai Színkörben. Hogy a hivatalos érvelés hangnemében maradjunk, több okból nem lesz: először, mert nem értek még rá lebontani a régi Színkört, másodsor, mert nem értek még rá megépíteni az újat, s végül és harmadszor, nem lesz, mert az Ügyosztály bezárta a Színkört. Nincs tovább. Ez és ennyi a Budai Színkör balladája.

Tudom, nem valami országos ügy ez; de ha az olvasó közelebb hajtja a fejét s jobban odafigyel a ballada – elismerem, nyári ballada- dallamos szépségeire, észreveszi majd a lokális mögött az általánosan érdekeset, a jelentéktelen mögött a jelentékenyt. Mert, mi történt? – kérdezheti iskolás és naiv hangon a laikus. Az történt, fel lehetem a krónikás oktató hangján, amihez mi, akik nem vagyunk színházi, sem bontási szakemberek, akik nem vagyunk Ügyosztály, csak közönség, egyszerűen nem értünk. Az a nagy rejtély ismétlődött meg, amely tetemes idő előtt például arra készítette az Ügyosztályt és az Illetékest, hogy sürgősen lebontassa a Nemzeti Színház épületét, mondván, kell a hely az Újnak. De az Új késett. Mai napig késik. Csak az ország közönsége lett szegényebb egy színházzal, csak a Rákóczi út és a Múzeum körút sarkán tátong, mintegy emlékeztetőül, az a torz épületcsonk, ahol árulnak cipőzsinórt és csokoládét, egyszóval mindent, csak azt nem, amiért lebontották: a művészetet. Miért volt a sietség? – kérdezheti, az idő távolából, iskolás-éneklő hangon a laikus. Azért, feleli a krónikás, mert vannak dolgok a földön és egén, különösen, ha bontani kell valamit, mikor az Ügy-

osztálynak semmi nem lehet elég sürgős; s mi, laikusok, ezt nem értjük. Ez történt most a Budai Színkörrel is. Mély tisztelettel az Ügyosztály iránt, mely halálra ítélte, mert elavult, mert ez idén tűzveszélyes az, ami tavaly nem volt tűzveszélyes, mert le kellett gyorsan bontani, hogy fölépíthessék helyébe, vagy szomszédjába az újat: mély tisztelettel, de tökéletes tájékoztatlansággal állunk meg elmenőben mindennap Buda csukott nyári színháza előtt, s ámulva kérjük: miért?

Mert a régi Színkör ott áll a régi helyén, s nincs semmi baja. Nem vitte el a szél, s nem esett a lángok martalékaul, most sem, mikor nem vigyáztak rá esténként tűzoltók. A Színkör áll, tehát bizonyos, hogy nem volt oly sürgős lebontása, mint hirdették. A Színház mellé nem épült fel az új, abból az egyszerű okból, amiért az új Nemzeti sem épült fel a régi helyére, s amiért a színházak általában nem szoktak felépülni: mert nincs pénz az építkezéshez. Nem vagyunk jószok, de bizonyos tapasztalatok alapján nyugodtan állíthatjuk, hogy még sokáig nem épül fel az új színház. Mindössze az történt – s ez az, amit a laikus nem ért –, hogy a régi színház, amely tavaly még játszott, ez idén már nem játszhatott, az történt, hogy a Színházat, amelyet becsuktak, mert sürgősen le kell bontani, nem bontották le sürgősen, az történt, hogy egy nagy csapat szegény ember: színésznők, színészek, zenészek, rendezők, statiszták, díszletezők, jegyszedők nem kerestek ezen a nyáron egyetlen fillért sem, az történt, hogy a budai kocsmák fölöslegesen elvesztették nyári, pesti közönségük egy részét, az, hogy néhány nyári daljáték, ez a nem valami magas rangú, de nem is értéktelen műfaj, melyhez nálunk zeneszerzők és librettisták kitűnően értenek, nem kerülhetett színre, s vé-

gül az, hogy e szegény, poros nagyváros közönsége – legalábbis azok, akik nem mehetnek el nyáron a salzburgi Festspielékre –, egyszóval egymillió ember közül mindazok, akiknek szerény nyári multságához hozzátartozott egy este a Budai Színkörben, ahol hangulat, zene, atmoszféra az ifjúságra emlékeztette őket, ez évben nem mehetett el a Budai Színkörbe. Miért? Csak. Mert le kellett volna bontani. Mert fel kellett volna építeni a másikat. S végül, mert mindenesetre könnyebb bezárni valamit, mint megnyitni, könnyebb elvonni egy csapat embert a keresettől, mint kenyeret adni nekik, könnyebb megvonni egy seereg fővárosi szegény embertől a nyár esti szórakozás e szerény válfaját, mint cserébe üdülést adni nekik. Mindig könnyebb valamit elhamarkodva megszüntetni, lerombolni, bezárni és megsemmisíteni, mint valamit – a legcsekélyebbet is – alkotni.

Ez a ballada tanulsága. A Színkör áll, mint tavaly, csak nem játszik,

mint tavaly. A Színkör, ha parancsolják, jelkép. Semmi nem könnyebb, mint hatalmi szóval elrendelni, hogy holnaptól ne létezzék, ne iparkodják, ne kísérletezzék az élet harcában valami, ami tegnap még, a maga módján, létezett és iparkodott. Semmi nem könnyebb, mint aktaszerűen megszüntetni valahol az életet, s aztán behinteni sóval az élet helyét, s fölénnyel várni, amíg nő a nyomában valami. A nyájas sétáló elmegy e nyáron a Budai Színkör előtt, mely dacolhat az aktával, mely halálra ítélte: elmegy előtte és nem érti. Tavaly még itt énekeltek, gondolja. Szórakoztak, pénzt kerestek. Az idén nem énekelnek. Igaz, viszont le sem bontották. Nem történt semmi, mint a könnyű dalművekben éneklük: nem történt semmi, csak megint egyszer mohón és idő előtt hozzányúltak az élethez, valamit tollvonással tönkretettek, s nem adtak helyette semmit. Ennyi a tanulság. Sétáljunk odább, olvasó.

Buzinkay Géza

Otthonra találni a lakhelyen

A budai Várbarátok Köre

Először is egy kérdés: hogyan születhetett meg pusztá érdeklődésből és odaadó munkálkodásból, s mitől maradhatott fenn huzamosan a késői XX. században, a Kádár-korszakban és a korai vadkapitalizmusban egy olyan társaság, amelynek csak lelkes hívei vannak, de nincsenek anyagi alapjai, pénzügyi támogatói? Hátha a budai Várbarátok Körének pusztá léte is reményt kelthet a társadalom és kulturális állapota iránt.

Idén ősszel lesz négy évtizede, hogy a budai Várnegyedben megkezdte működését a Várbarátok Köre. Négy évtized alatt megszokottá és a Várnegyedben közsismertté vált ez a klubszerűen működő, a városnegyedet megismertetése révén védő, múltját feltérképező, a várbeliek életformájának, sorsának változásait nyomon követő és a vári lakosok vagy vári születésűek teljesítményeit be-

mutató kör. Az ilyen társaságot szokás röviden honismereti-helytörténeti célzatúnak nevezni. Ami különlegessé teszi: negyvenéves folyamatos működése. Saját társasági vagyron nélkül, hivatalos bejegyzés nélkül, kizárólag a lakóhely iránti szeretet és a kör vezetői, előadóiban élő kötelességérzet a közösségért végzett munka iránt tartja életben mind a mai napig. A fennmaradt hagyományok őrzése, a hozzájuk való kapcsolódás, mindenfajta egyéniség – épített egyediség, történeti és kulturális szerepkör vagy egyéni karakter – megbecsülése: ezek pótolják a pénzügyi alapot, láthatóan tartósan.

Két személy és számos segítőjük alapította meg a Várbarátok Körét 1966-ban. Az évszámot tekintve érthető, hogy nem volt olyan nagyon természetzerű esemény egy rendszeresen összegyülekező társaságot létrehívni és működtetni a Kádár-korszak viruló időszakában, tíz évvel a forradalom leverése után, a szigorúan szabályozott nyilvánosság és a spontán egyesülés tilalma idején. Nem volt merőben lehetetlen az egyesületalapítás, csak ennek ma már különösnek ható eljárásrendje volt.

Az akkor 85 éves Ney Ákos (1881–1967) személye adta azt a koncepciót és tekintélyt, amely futó ötletnél többé tette az indulást. A mérnöki végzettségű, egykori MÁV-, majd Vasútforgalmi Rt.-igazgató és miniszteri tanácsos Ney, több jelentős vasútállomás tervezője, aki az első világháborút lezáró Fegyverszüneti és Jóvátételi Bizottság szakbizottsági tagja volt, s a két világháború közötti vasutas- és mérnöki közéletben is szerepet vállalt, a második világháború után természetesen „osztályidegennek” minősült, nyugdíját is megvonták, úgyhogy hetvenegy éves korában kellett beosztott mérnökként állást találnia a Fővárosi Mélyépítési és Tervező Vállalatnál, hogy valami minimális nyugdíjhoz jusson az ott ledolgozott hét év után. Vagyis nem tartozott a „népi demokratikus Magyarország” kegyeltjei közé, legfeljebb azok közé, akiknek vegetálását legalább már eltűrték az 1960-as években. Nagypolgári karaktere, modora, a politikai konjunktúra iránti megvetése még növelte is a hivatalos fenntartásokat vele szemben; a legkedvezőbb esetben őskövületnek tekintették, aki még a Monarchiából maradt itt.

Ney Ákos ugyan már elmúlt húszéves, amikor a Várba, az Úri utca 19.-be költözött – amelyet nemsokára meg is örökölt –, ám attól kezdve elkötelezett vári lokálpatrióta lett. 1917-ből ismerjük első írását a budai várról¹, az 1920-as évekből több publikációt is, 1935-ben pedig *Budapesti műemlékek* címmel rádióelőadást tartott, és a Nemzeti Klubban javasolta, hogy „Budapest műemlék-múzeuma legyen a Vár!”² 1945 áprilisában (!) javaslatot nyújtott be a Műemlékek Országos Bizottságához a háborúban romhalmazzá pusztított vár helyreállítására vonatkozólag, a következő év márciusában a kiscgazdapárt I. kerületi helyiségében a megnyitó ünnepséget használta fel arra, hogy a Várnegyedről tartson előadást, s még a fordulat évében, 1948-ban is azzal kísérletezett, hogy bejegyeztesse A Budai Vár Barátainak Egyesületét a vári római katolikus egyházközség címén, amit a belügyminiszter – magától értetődően – megtagadott.

Mindezt figyelembe véve részben természetes, de részben meglepő is, hogy ismét tőle indult ki a várbarát-kör létrehozásának javaslata. Ter-

¹ Építő Ipar – Építő Művészet, 1917. május 13. 116-117. o.

² Nemzeti Ujság, 1935. február 28. 2. o.

mészetes, ha vári elkötelezettségét nézzük, meglepő, ha arra gondolunk, hogy még egy olyan politikai rendszerben is hasznossá akarta tenni magát, amely mindenétől megfosztotta és a társadalomból is ki akarta zárni. Ő még neveltetéséből és a Monarchiából hozta magával, őrizte élete végéig a jómódúak, magasabban állók kötelességérzetét a társadalom iránt. Ez keresztényi kötelessége volt, amit nem befolyásolhatott a külvilág. Tehát a várbarát-kör megteremtése céljával összefogott az egy nemzedékkel fiatalabb, tevékeny és lelkes sebész főorvossal, Földmár Györggyel (1913–1977), akinek nemcsak kiterjedt ismeretségi köre, elfogadottsága volt hivatásánál fogva, de tanácsstagként politikai befolyása is. Földmár ismerte a megvalósítás módját. „...Egy késő téli alkonyaton édesapám, Ney Ákos kérésére – emlékezett vissza Ney Klára – elkísértem őt az Úri utca 58.-ba a gyönyörű volt Forgách-palotába, ahol az időben az 1/3-as pártkörzet székhelye volt. Vajon mit kerestünk mi itt? A gondolat dr. Földmár György főorvostól, a Vár lelkes rajongójától származott, aki ismerte édesapám vári kötődését, öregkorában is a Várral kapcsolatos élénk tevékenységét, rábeszélte, keressék fel Bokor Artúr közgazdászt, az akkori vári párttitkárt, és nyerjék meg őt egy Várbarát Kör alapítása ügyének. Így is történt, nem kellett különösebb rábeszélés, Bokor Artúr a legmesszebbmenőleg pártfogolta ügyünket, amiért hálával és tisztelettel emlékezünk meg róla ma is. Óriási dolog volt mindjárt az, hogy az Úri utca 58.-ban a gyönyörű dísztermet biztosította teljesen díjmentesen előadásaink céljára.”³

Ney Ákos 1966 nyarán – fellelkesülve a kör megalapításának esélyén – a megalakulásra megírta „pohárköszöntőjét” a műemlékekről és a modern építészetéről, és publikálásra elküldte a számára legalább néha olvasható, legkevésbé pártpropagandista ízű napilapnak, a Magyar Nemzetnek. A Kádár-korszak óvatos és állandó ideológiai-politikai ellenőrzése alatt álló sajtójában azonban még egy ilyen „olvasói levél” sem jelenhetett meg lektorálás – azaz a szerkesztő lefedezése – nélkül, tehát az írást megküldték az építészközélet legnagyobb tekintélyű alakjának, a Kossuth-díjas akadémikus, tanszékvezető egyetemi tanár és építőművész-szövetségi elnök Major Máténak. A néhány oldalas szövegre Major Máté terjedelmes levélben írta meg véleményét. Több kérdésben egyetértett Ney Ákossal, néhányban viszont nem: például nem sajnálta a Nemzeti Színház lebontását, mert „műértéke nem volt”, és védelmébe vette a vári foghíjbeépítéseket. Határozottan visszautasította Ney javaslatát egy laikusokból álló városzépítési bizottság létrehozására, amely az épületek által érintett lakosság véleményének fóruma lenne, mert, mint írta, „a városépítés-szépítés feladatának megvannak a maga állami és társadalmi-szakmai szervei”.⁴

Ezek után nem meglepő, hogy a Magyar Nemzet nem közölte Ney Ákos írását, arra hivatkozva, hogy Major Máté véleményével és az arra adott válasszal együtt túlságosan terjedelmes anyaggá duzzadt. A levélváltás később más formában került nyilvánosságra: Ney Ákos az 1967. április 20-i várbarát-köri ülésen ismertette.

³ Dr. Ney Klára: *Emlékezés a 25 éves Várbarátok Körére*. Az 1991. november 11-ei előadás szövege, kézirat 1. o.

⁴ Major Máté levele a Magyar Nemzet szerkesztőségének, 1966. augusztus 29. (kézirat)

Amint ebből a levélváltásból is kiviláglik, Ney Ákos a korhoz nem illően a társadalom beleszólási igényével közelített olyasmihhez, aminek megvoltak a párt- és állami intézményei. Természetes tehát, hogy a kör sikeres megalapításáért közbe kellett ékelődnie még néhány lépésnek. A következő fél év alatt részben Földmár György szervezésében több alapítót sikerült megnyerni az ügynek, s így az már nem egy „reakciós” öregúrtól származó indítványnak, hanem „konstruktív” társadalmi kezdeményezésnek mutatkozhatott. Ney Ákoshoz és Földmár Györgyhoz társult Keresztessy István, az I. kerületi Tanács műszaki osztályának vezetője, Dragonits Tamás Ybl-díjas építész, a Városépítési Tervező Iroda irodavezetője, a Hazafias Népfront kerületi bizottságának elnöke és Borza Tibor, a várban működő Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum igazgatója. Bokor Artúrral „...hatan baráti beszélgetésre összeültünk ... és megállapítottuk: a Várban sok művelt ember él, aki jó előadó és sok olyan ember, aki szívesen hallgatna jó előadásokat. [...] Így alakult meg 1966. október 6-án az MSZMP I/3-as körzet klubjában a 'Budai Vár Barátainak Köre'...”⁵

A párt Bokor Artúr személyében tehát támogatta a kör életre hívását, és egy közgazdász párttitkár a Várban más volt, mint egy párttitkár valamelyik munkásnegyedben. De persze még ilyen tolerancia mellett is elmosódott célról beszéltek az alapítók, a közügyekbe való beleszólás említése nélkül, és még így is feltétele lett a működésnek, hogy a várbarátok köre a Hazafias Népfront keretei között fejtsse ki működését.

A népfront neve ma is ismerősen hangzik, de hogy tulajdonképpen mit is jelentett, nagyrészt már elhomályosult. „A népfrontmozgalom nemes feladata, hogy hozzájáruljon a nemzeti egység erősítéséhez, a szocialista demokrácia kiteljesítéséhez, a fejlett szocialista társadalom építéséhez – foglalta össze programját *A Hazafias Népfront budapesti körzeti bizottságainak kézikönyve*. – (...) Mozgalmunkban mindenki megtalálhatja azt az elfoglaltságot, amelyben legjobb meggyőződése, képzettsége és érdeklődési köre szerint dolgozhat a fejlett szocialista társadalomért.”⁶ Feladata tehát az volt, hogy a pártirányítást az államon kívül a társadalomra is minél jobban kiterjessze („tömegmozgalom, amely a népi-nemzeti egység kifejeződésekként összekapcsolja a pártot, a tömegszervezeteket, társadalmi és kulturális szerveket”), de hatásának ezen „túl kell nyúlnia”, „a szervezetlen hazafias tömegekre”.⁷ Ez az ideologikus feladatmeghatározás persze nem volt könnyen végrehajtható, sőt Magyarországon különösen sikertelen lett, a Hazafias Népfront a nemzeti „civil társadalom” bűvőhelyévé és működési lehetőségének megteremtőjévé vált, sőt, végül a rendszerváltást előkészítő műhelyek egyike lett.

A „lakóterületi politikai munka” azonban a hatvanas évek végén még elkerülhetetlen volt, legfeljebb a helybelieken múlt, hogy ez mit jelentett, milyen értelmet adtak neki. Egy bélyeggyűjtő körnek éppúgy elkerülhetetlen volt, mint egy honismereti csoportnak, hogy időnként teret adjon a helyi tanács által közvetített rendezvényeknek, például a „baráti szocialista országok” életét, gazdasági-politikai sikereit bemutató vándorkiállításokat fogadjon, a tanácselnököknek mint előadónak szereplési lehetőséget biztosítson, vagy választások idején

⁵ Várkerület, 1967. november, 12. o.

⁶ *A Hazafias Népfront budapesti körzeti bizottságainak kézikönyve*. 2. kiad. Bp. 1981. 9. o.

⁷ Uo. 20. o.

előadási lehetőséget nyújtson a képviselőjelöltnek (például 1971. április 5-én Barcs Sándornak, az MTI elnökének).

Mindez nem okozott különösebb nehézséget, legfeljebb időnként zavarossá tette a szerepköröket. Amikor az ember azt olvasta, hogy „terveink között szerepelnek a nálunk még be nem mutatott Vietnam és a Szovjetunió ismertetése”⁸, nem valószínű, hogy ebből felismerte: itt a budai Várbarátok Köréről van szó. Másfelől viszont a Hazafias Népfront jellegéből következett, hogy óvatosan ugyan, de támogatta a nagypolitikai vonatkozás nélküli, helyi közügyekkel kapcsolatos véleménynyilvánítást. Így támogatott események lettek a különféle „lakossági fórumok”: a vári közlekedésről vagy a lakossági állásfoglalás artikulálása a mintadarabként már fel is állított utcai ostornyéllámpák ellen – aminek eredményeként megmaradtak a régi gázlámpák, átalakítva máig működő villanylámpákká. Ilyen kivételes alkalommal a Várbarátok Köre tevőlegesen városvédő mozgalomként is fel tudott lépni.

Ney Ákos a kör megindulásakor már betegeskedett, alig egy évvel később meg is halt, de ez alatt a rövid idő alatt előadóként igen aktív volt. Ő tartotta az első előadást 1966 novemberében *A Vár terei és utcái* címmel, majd („Kedves várbeli testvéreim” megszólítással) még két előadást tartott a nyári szünetig.⁹

A kör megszervezése Földmár Györgyre maradt. Tízéves elnöksége jóvoltából vert gyökeret az egyesület. Az egyéves évfordulón írta, hogy „az induláskor még attól féltünk, hogy nem lesz 30 hallgatónk sem, most büszkén attól tartunk, hogy nem férünk el a helyiségben”.¹⁰

Egy-két éven belül a Hazafias Népfront is büszke lett a körre. „Külön fejezetet érdemel a Várbarátok Köre tevékenységének ismertetése – írta beszámolójában az I. kerületi titkár, Csikai Miklós. – A Körnek több mint 300 rendes tagja lelkesen részt vesz a Várnegyed múltját és kultúráját ápoló összejöveteleken, előadásokon. Sok száz vendég hallgatta az István király államalkotó tevékenységéről szóló előadást, a Vár irodalmi emlékeinek felidézését és a külföldi városok történelmi nevezetességű várnegyedeiről szóló előadásokat.”¹¹ Az első tíz évben a Várbarátok Köre kilencvenhét alkalommal negyvenöt előadó segítségével hetvenkilenc előadást, tizenkét zenei előadást, négy vitafórumot és két múzeumlátogatást szervezett.¹²

Ez a közönségsiker – „315 tagunk van, Erdőtelektől Maglódig”, büszkélkedett Földmár¹³ – abból is adódhatott, hogy a körnek elhomályosult a sajátos arculata, s amolyan mindennel foglalkozó lakossági gyűlés lett. Egyre több hangverseny, zenei esemény is helyet kapott programjaiban, amelyeket a Tanács osztott ki a Várbarátok Körére. Ezek általában értékes és népszerű estek voltak – például az *Ars Renata*, a *Musica Antiqua*, a *Renaissance* együttes, a KISZ Népi Együttes előadásai –, csak éppen a kör eredeti funkciójához nem kapcsolódtak.

⁸ Dr. Földmár György: *A Hazafias Népfront I. Kerületi Bizottsága Várbarátok Köre*. Várkerület, 1976. május, 5. o.

⁹ Budapest székesfőváros polgármestere 365.828 / 1948. IV. ü.o. irata, 1948. május 26.

¹⁰ Dr. Földmár György: *Jubilál a Budai Vár Barátainak Köre*. Várkerület, 1967. november, 12. o.

¹¹ Csikai Miklós: *Munkában a Hazafias Népfront*. Várkerület, 1970. december, 6. o.

¹² Földmár, 1976. i. m. 4–5. o.

¹³ Uo.

A helyzet 1978 februárja után megváltozott: Földmár György halálát követően új vezetőt bízott meg a Hazafias Népront Ney Ákos lánya, dr. Ney Klára-Mária (1913–1999) személyében. Az új vezető bölcsészdoktor volt, írt verseket és meséket, s bár évtizedekig szakfordítóként volt állásban, fő érdeklődési területe az irodalom, a művészetek és a történelem maradt. Ney Klára valószínűtlenül nem XX. századi jelenség volt, inkább illet volna a reformkorba. A Budapest című folyóiratban így mutatta be önmagát és otthonát: „E sorokat ugyanabban a szobában írom, ahol bölcsőm is ringott, ugyanazok a bútorok vesznek körül, amelyeket szépapám 150 évvel ezelőtt hozatott ide. Mondhatnám úgy is, hogy a kör itt bezárul. Soha nem laktam máshol, mint az Úri utca 19. sz. házban. Ez az otthonom.”¹⁴ Gondoljuk csak el, mekkora a valószínűsége annak, hogy bárki is ugyanott élhesse le életét, ahol megszületett ebben a felfordulásokkal és tragédiákkal teli században, két világháború, több forradalom, diktatúrák alatt és után?!

Ha külső nem is, belső kényszere persze volt erre az életformára: ragaszkodás családjához, otthonához és a Várhoz. „Tágabb (nem is olyan tág) otthonom természetesen az egész Vár – írta –, ‘a’ templom a világ minden katedrális mellett is számomra csak a Mátyás-templom, a Vár utcáinak, bástyasétányának kövein tettem meg első lépéseimet, itt jártam iskolába, ide láncolt az ostrom, innen indult el minden, ami új és elhatározóan más lett életemben.” Ez a szenvedélyes szeretet kapott testet, amikor a Várbarátok Körét kezdte vezetni. Több mint huszonnégy éven át, egészen haláláig, végül korát és egészségi állapotát is meghazudtoló energiával szervezte a havi gyakoriságú előadóesteket, amelyekre nemcsak a Várból, hanem az egész főváros területéről jártak rendszeres látogatók. Még utolsó kórházba vonulása előtt is egyik legfőbb gondja volt, hogy a következő félév programját biztosítsa.

A kör világosan megfogalmazott céljával a Várnegyed történeti emlékeztének ébren tartását, emellett pedig „a Vár jelenének és ezzel jövőjének problémáival való foglalkozást” tűzte ki. Az ő vezetése alatt vált azzá a kör, amit a neve mondott – de nem szűkkörűen, hanem a legtágabb perspektívában. „Meggyőződésem szerint... mindig csak vári témákkal foglalkozni nem lehet és nem is lenne értelme – fogalmazta meg a kör működésének 25. évfordulóján tartott előadásában. – Igyekeztem persze az, hogy amennyiben van ilyen téma, feltétlenül hozzuk nyilvánosságra, s ha más témával, de vári előadót találunk, az is igen jó. Mindenesetre minket minden komoly, értékes téma érdekel...”¹⁵ A Várnegyed mint spiritualizált határu téma neves költőket és építészeket, régészeket és történészeket, mérnököket és orvosokat egyaránt megszólalásra ösztönzött az évtizedek során. Csupán néhány nevet kiragadva az előadók hosszú sorából: Keresztury Dezsőt, Gerő Lászlót, Zolnay Lászlót, Ritoók Zsigmondot, Ráday Mihályt, Pogány Ö. Gábort, Szakály Ferencet, László Gyulát, Vörös Károlyt, Cenner Mihályt, Borsos Bélát, Póczy Klárát, Török Ferencet, Dragonits Tamást, Horler Miklóst, Katona Tamást tudta megnyerni; mellettük a környékbeli iskolák igazgatói, tanárai vagy március 15-éhez kapcsolódó műsoraikkal több éven át a Tárnok Utcai Általános Iskola diákjai váltották egymást. A vári kulturális élet fontos, egyes időszakokban egyedüli fóruma lett a Várbarátok Köre.

¹⁴ Budapest, 1979. 4. sz.

¹⁵ Ney Klára: *Emlékezés a 25 éves Várbarátok Körére*. Elhangzott 1991. november 11-én.

Ney Klára tevékenységét a közönségen, a hűséges várbarátokon kívül az I. kerület és a főváros is több elismeréssel, köztük a Budapestért kitüntetéssel (1983) jutalmazta.

A meglepően tág előadói kör megnyerése tevékenységének csak az egyik oldalát képezte. Fennakadások nélkül biztosította a Várbarátok Köre folyamatos működését, miközben többször helyszínt kellett változtatni, és egyébként is minden téren kiszolgáltató volt az egyesület, egészen a meghívók elkészítéséig és a postázásáig. Mint sok más, rövid életű társaság, a Várbarátok Köre is kimúlt volna, ha Ney Klára kedvessége, mindenkit megnyerő egyénisége nem tudta volna áthidalni a nehézségeket.

Az összejövetelek helyszíneinek változása végigkísérte a kör múltját. Az Úri utcai Forgách-palota díszterme addig fogadta be az előadásokat, amíg a támogató párttitkár vissza nem vonult 1974-ben (a csinos épület nemsokára elit házasságkötő-teremmé vált). A következő helyszínt is a párt nyújtotta: a Dísz tér 4. sz. alatt, az egykori vatikáni követség, a nunciatúra épületében. A Várbarátok Körének közönsége is inkább a nunciatúrával kötötte össze a helyszínt, és nem a párttal. Ezt követően hosszú időre a Tárnok utcai iskola biztosított helyet a rendezvényeknek, majd a rendszerváltás után egy-két évig a Szentháromság téri Kulturinnov (korábban a Műgyetem diákothona, még korábban Pénzügyminisztérium) adott otthont a Várbarátok Körének.

Ney Klára halálát követően, 1999 őszén e sorok írója vette át a kör vezetését-szervezését. Megváltozott az összejövetelek helyszíne is, abból a megfontolásból kiindulva, hogy egy előadóteremnél vagy iskolai ebédlőnél otthonosabb, szinte már klubszerűnek nevezhető a Fortuna-házban működő Litea Könyvesbolt és Teázó, amelynek kötetei és szerzői amúgy is gyakori vendégei a Várbarátok Körének. A Litea vendégszerető vezetője, sikeres és értékes programok szervezője, Bakó Annamária igazi háziasszonya lett a körnek. Azóta nem változott, legfeljebb csupán módosult a Várbarátok Körének működési formája. A könyvesbolti környezet jó alkalom arra, hogy olykor publikált kötetek kapcsolódjanak az előadások témájához, máskor egy-egy várostörténetileg érdekes könyv megjelenéséhez időzítjük a mű szerzőjének előadását.

Persze a könyvekkel összeköthető előadásokon kívül sok más téma is megjelenik – például a Várhoz köthető művészek, alkotások bemutatása –, és a kör olykor el-ellátogat más helyszínekre is: a budai Városházára, a Mátyás-templomba, a Stróbl Alajos-emlékhelyre, a Szent Mihály-kápolnában működő Vincze papírmerítő műhelybe, a tabáni Virág Benedek-házba.

És most álljon itt néhány különösen érdekes előadás címe az elmúlt néhány évből: Póczy Klára Luigi Marsigli életművéből Buda XVII. század végi helyreállítási programját emelte ki; Prokopp Mária a festőművész Feszty Masa művészetét, a kilencven éves Borsos Béláné a régi Várnegyed furcsaságait és hétköznapijait; Buzinkay Géza Budapest történetét a karikatúrák tükrében; Hazai Józsefné a Ruszwurm cukrászda múltját; Buza Péter a budai Duna-partot mutatta be; Nagy Gábor Tamás polgármester a várkerület mint világörökség igazgatásáról beszélt; Buda 1944–45-ös ostromát Ney Klára naplójegyzetei alapján követték végig az egyik esten; Dravetzky Balázs karácsonyi történeteket mesélt „terített asztalokról és környékükről”; Blanckenstein Miklós és Mátéffy Balázs a Mátyás-templom múltját és jelenét mutatták be; Mészáros Tibor az egykor a

Mikó utcában lakó Márai Sándort és művészetét hozta közelebb a várbarátokhoz; Hergár Jenőné Strobl Krisztina Stróbl Alajos munkásságának vári emlékeit vette számba; Major Gyula a régi híres budai borokról; Saly Noémi a budai kávéházakról, Borsos Klára az ízlés és a technikai modernizálás lakberendezési megjelenéséről tartott előadást; Csáky Imre a szabad királyi városok címeres leveleit; Rozsondai Marianne az első budai nyomdász, Hess András alakját mutatta be; Buzinkay Péter kulturális örökségünk sorsát fürkészte az Európai Unióban; Bodó Sándor a vári múzeumokról beszélt; Ponori Thewrewk Aurél hadifogsági emlékeit elevenítette fel; Buza Péter bemutatta az újraindult Budapest című folyóiratot; Sebestyén Márta karácsonyi műsort adott, Sediánszky János budai emlékeiről beszélt; Császtvay Tünde és Ujváry Gábor a Bécsi kapu téri Hatvany-házról és vendégeiről, József Attiláról és Thomas Mannról tartott előadást; Porogi András a 150 éves Toldy Ferenc Gimnáziumot mutatta be; Ligeti Imre a budai sportélet múltját tárta fel; legutóbb pedig Messik Miklós a nagy-britanniai magyar emlékeket mutatta be.

Egy műemlékekből álló városnegyedben természetes, hogy a műemlékek, történetük, sorsuk és védelmüknek kérdései a legfontosabb témakör. Ám a kulturális örökség itt nemcsak a tárgyi emlékből, az épületekből és a műtárgyakból, műalkotásokból áll, hanem a szellemi örökségből, a hagyományokból, az emberekből és az atmoszférából is. Azokat a nehezen megragadható, noha létező momentumokat, jegyeket – „valamiket” –, amelyek az otthon, a hazát képezik, pontosabban amitől az ember valahol otthon érzi magát. Ismét Ney Klárát idézve: „A Vár! ...Sokat-sokat gondolkoztam azon, mi is tulajdonképpen az otthon, a város, amihez kötődünk, a haza, ahova tartozunk, a költő szerint »Hol élned s halnod kell«. [...] Mit jelent egy átmenő idegennek a budai Vár, és mit jelent nekünk? Az előbbi csak az utcákat, tereket, épületeket látja, jár vagy botladozik kövezetén, amely számunkra »ez a föld, melyen annyiszor apánk vére folyt«. A mi generációnknak eleven húsába hasít a költő gyönyörű sora, hiszen átéltük itt az 1944–45-ös ostrom borzalmát, nyomorúságát. Itt pusztult szemünk láttára hazánk, Várunk, otthonunk. Mégis azt kell mondanom, hogy e borzalom közepette értettem meg valamit egészen mélyen. Az összeroskadó házak, épületrészek láttán mintha szívembe hasított volna a kő fájdalom. Talán patetikusan hangzik ez, de valóban megrázó élmény volt a tárgy szenvedésének átélése. [...] Szeressük és óvjuk a tárgyakat, szeressük a Várat! [...]

Ma is van mit óvni rajta. De sokszor eszembe jut, amikor az elburjánzott vásári butikokat nézem, a szüntelenül áradó turistacsoportok közt csetlek-botlok: volt már egyszer néhány évszázaddal ezelőtt, 1541-ben, hogy bizonyos turistacsoportok addig-addig nézegették a Budai Várat, amíg 145 év múlva egész Európának össze kellett fognia, hogy távozásra bírja őket. [...]

Nagyon remélem, hogy mindezekről távol vagyunk, de azért vagyunk mi itt várbarátok, hogy mi is örködjünk azon, hogy ha megcsodálja az idegen Budát, tegye is, [mégis] Buda minden kövével, lakójával maradjon magyar, egyedüli, pótolhatatlan és másolhatatlan magyar. Adja a Jó Isten, hogy így legyen!”¹⁶

A Várbarátok Köre minden „várvédő” találkozóhelye, hajléka: hiszen a hagyományt, a megmaradt értéket sokféleképpen lehet védeni – de azért a Várból csak egy van.

¹⁶ Ney Klára: *Emlékezés...* i. m. 9–10. o.

Tandori Dezső
Abszurdjainknak

– – – *S ha fogyva rogytán,
tavasz baboztán,
püfi cseresznyés ágak,
Miről mit-jót tudsz tán, csak
fehér elébe
csorran, mi lébe
magva vált, mit sem totty tán,
ez egyen nem fáj,
az a szegény váll,
gyönyörének oroztán.*

*Vagy mint oroszlán,
csekély poroszkán,
ha ápolója fattya,
nem ismer itt bent
sivatag istent,
kénytelen léssen faggya,
bütyke rikoltoz,
nézi az olcsós
ünnep-jegyese, és bagyja.*

*S mit is szabadna
tennie, adta
szegény ember, maradgat
– cseresznyeágon
alább, a száron
vér, velő, így akadnak
balesetek még,
vagy grizzli medvék
esnek zöldje-utasnak.*

*Ne bízz emberben,
lelketlenebben
se, ebben, ölyv madárban!
Ha másképp nem, hát
mint rímet, elbágy,
elhány, megyen magában.
Szálltán vagy jártán,
közönnyel ártván
Macaón, Alaszkában.*

*Makkozz, te, disznót
 ha nézel, tim sód
 vér-erekre csorgatván,
 vagy csak kenőccsel
 büteni, hókkal
 kezelve, ha épp fagytán;
 azt ne hidd, nevel
 – nem azt már! – visz el! –,
 gyarapodásod folytán.*

Wittgenstein Elder-Felhár, Hamlet

Első verseskötetemre

*Ha elegendő,
 már nem közlendő.
 Beláthatatlan, kivédhetetlen,
 minden, ami már van.
 Jobb, ha személyedben
 szakad meg mindjárt egy áram.
 Mit mondjak, én, lám:
 nekem nincs témám,
 s nem veled, de kényszerű,
 hogy legyen, ha te vagy,
 maradjak, te is maradj
 magadnak, ily egyszerű.
 Nem találkozni,
 nem beszélgetni,
 átköltözni, ámulni,
 míg a sors rád nem dönti az önkényt,
 mely egy toronydarunyi.
 Kivédhetetlen került a daru
 házunk mellé, fenyeget,
 mit egyen a bú, mit mondjak néked,
 egyoldalú, mint a „NYEKK” –
 ha viharban megreped.
 Addig nem beszélgetek.
 Elegendő, mit őrzök,
 némán, mint költő-ősök,
 itt-mi-közük elődök.*

Szakonyi Károly

Országház utca 20.

Az a XIV. századi lakóház tömzsi falaival, kapuja két felén a simára kopott kerékvetőkkel, emeleti ablakai alatt a gótikus kőcsipkéekkel, melyek mintha sorban álló szenteket formáznának, a zárt udvar, az udvaron a százesztendő vadszőlő, melynek hajtásai, indái befonták az emeleti függőfolyosó vaskorlátját, a szinte feneketlen pince, mert a boroshordók közti járat félelmetesen döngött a léptek alatt, hiszen ott húzódott alatt, vízzel elárasztva a vári, titkos alagútrendszer egyik ága – egyszóval az az öreg ház, melyben a legenda szerint még maga Czillei Ulrik is lakott, s noha még mindig ott áll az Országház utcában, nekem az emlékek álommá szentesült világában létezik igazán.

Anyai nagyapámék vendéglője volt ott, s előbb az emeleten, majd a ház hátsó traktusában a lakásuk. A bolthajtásos üzletbe néhány lépcsőfok vezetett fel az utcáról, a nyitáskor kitért s a falhoz kapcsolt deszkaajtókon egy-egy címtábla hirdette a *kitűnő fajborokat* és a Polgári serfőzde söreit, a habzó söröskorsó mellé tormás virslit, kiflit, császárszömlét pingált a festő. A kirakatablakban jókora *lizi* állt, háromliteres krigli a bajnok sörivóknak.

Kis helyiség volt, de meghitt, törzsvendégek ültek a kockás abrosszal terített asztalok körül, minisztériumi tisztviselők jártak oda meg iparosok, s a palotából a szabadnapos testőrök frissen csapolt sörre, hosszúlépésre, fröccsre. Jó időben a kerthelyiségben, a vadszőlő árnyékában kvaterkáztak, s ha nagyapámnak kedve támadt rá, elővette a citeráját és pengette a tabáni dalokat.

Nyáron, napsütésben a Pénzügy magas épülete vetett árnyékot az utcára, a mély kapualj hűvös volt, az ódon kövek évszázadok leheletét árasztották.

Az utca lejtésében ott volt a Belügy meg a Hadügy, aztán a helyőrségi templom meg a laktanya, oda be is lehetett menni, mert a kapualjból nyílt a kantine, egy kedves, örökösen derűs kantine, nagyapám jó barátjával, aki törte a magyart és ezért számomra különösen mulatságos volt ahogy velem, a gyerekekkel diskurálgatott. Másfelől a Szentháromság téren mindig posztolt egy rendőr, nyaranta fehér zubbonyban, csillogó karddal és hegyes csáköval, engedte, hogy fényképezkedjünk vele, ma is megvan a kép, a szobor körül repdesnek a galambok, s a háttérben látszik a Szent István-szobor a Halászbástya előtt.

Aztán ott volt – s van ma is – a Russwurm, ahonnan még anyám lánykorában is vitték a vasárnapi ebédhez nagyanyámék a süteményeket. Emlékszem egy kis boltocskára, valahol ott, ahol ma egy mézeskalácsos üzlet van, parányi kirakatában gipszállatkák voltak, kaptam is onnan néhányat játszazodni.

Békés élet volt a harmincas években a várban. És élet. Úgy értem, rendes, hétköznapi élet, akár a város más negyedeiben. A háziasszonyok a Széna téri piacra jártak bevásárolni, az iparosok dolgoztak, a minisztériumok körül nagy volt a jövés-menés, a dolgaikat intézők sürgölődése, a palotában ott székel a kormányzó, vasárnaponként díszes és látványos őrsváltás zajlott, pompáztak a koronaörök, alabárdosok a maguk középkori öltözködésekben... Aztán jött a háború, és talán a főváros legtöbbet szenvedő negyede lett a vár.

Sokáig a romok között jártunk azután is, ha felsétáltam májusi estéken valamelyik kedvesemmel, át a Bécsi kapun, és benéztünk az Old Firenzébe, ahol zongora szól, és gin fizt lehetett inni meg szimpla kávé. A vár tetszhalott volt. Az Országház utca 20. is megszenvedte a magáét. Már nem a nagyapám vendéglője volt a házban, mert 1938-ban, a halála után eladtuk, az utód vitte az üzletet negyvenévig, aztán az ostrom után bedeszkázva állt. Maga az épület megmenekült talán még néhány újabb évszázadra, de a hátsó traktust bomba érte.

Amikor kezdett magához térni a vár, és a megindult az újjáépítés, később meg a házak tatarozása, szépítése, minden más lett. Ma inkább idegenforgalmi látványosság az egész. A hajdani olcsó kisvendéglők helyén drága üzletek vannak, külföldiek szállnak ki a buszokból, és csodálják a régi utcákat, sorban állnak a Mátyás-templom előtt, hogy bejussanak, mint egy múzeumba.

Nagyapám vendéglője eltűnt. A bejáratát befalzták, ahol az ajtó volt, most egy másik ablak szolgál a helyiség világosságára. Egy darabig a Budapest folyóirat, aztán meg a Filmvilág szerkesztősége kapott helyet a bolthajtások alatt. Az emeletre Mesterházi Lajos író és szerkesztő költözött a családjával. Nagyapámnak mindig mondogatta az akkori háztulajdonos, egy báró, hogy vegye meg az épületet a vendéglővel együtt, de ő ózdkodott a tulajdontól, inkább csak bérlő akart lenni. Így aztán csak emlék maradt minden.

Ha fenn nem is, de a pincében nyitottak vendéglőt. Vörös Ördögnek nevezték el, s minthogy mostanság nyitva a korábban mindig zárt kapu, néha benézek az udvarára. A szőlőtőke már régen nincs meg, de hátul van egy kis kert-helyiség.

A pincébe vezető lépcső falán régi fényképeket láthat a házról az érkező. A réges-régi állapotról, meg az ostrom alattiról és a későbbiről. Amikor lebalagtam a lépcsőkön, egyszer csak megláttam egy olyan képet, ami szíven ütött. Valamikor az első háború utáni években készülhetett, a vendéglő ajtaján egy lányka néz az utcára. Anyám az tizenvalahány évesen...

A pince-étterem külföldiekkel van tele zsúfolásig. Jól mehet az üzlet.

S amint nézem a pince boltját, meglátom az a részt, ahol valaha a lejárati volt, s ahol nagyapámmal olykor lementem a boroshordók közé, a titokzatos mélybe...

Ahogy mostanság már az emlékek mélységébe.

Sediánszky János

Törmelék alól visszamentve

A budai Várhoz fűződnek legkorábbi sétáim, kamaszkori emlékeim.

A nagy háború drámai végek, az ostrom folytán is, amely ott letarolt mindent, ami a gyermekkor élménye volt: a legelső látogatások, szüleim kezén csüngve, a bámészkodások az akkor még ép királyi termekben, a villogó parketten, a csillámló kristályok alatt. S egy-egy órségváltás feszés pompája, a díszruhás, alabárdos testőrökkel, a mögöttük vonuló főpapokkal, feketébe öltözött méltóságokkal. A Szent Jobbot ünnepelték, körülhordozva az ódon utcákon, a paloták között. Vagy a letekintés a Halászbástyáról velünk nézelődő turisták, falusiak között a még érintetlen, beépített Duna-partokra, az elegáns pesti szállodasorra, a korzóra. S büszkeségeinkre, a folyó felett büszkén feszülő hidakra,

Néhány esztendő múltán azonban mindennek csak a romjait láthattam, Hadik András lovas szobra alig látszott ki a törmelékhegyek közül, a palotának csak beomlott tetejű, kiégett

HADIK ANDRÁS LOVAS SZOBRA
(IFJ. VASTAGH GYÖRGY ALKOTÁSA)

trón- és báltermét, üszkös, csonka falait mutogathattam első külföldi barátaimnak, akikhez a más nyelvek zamatata, íze már éppúgy vonzott, mint lényük idegensége, mássága.

Azután jött a szerelem, az ötvenes-hatvanas években, az akkori időkhöz illően még sétálva-beszélgetve, amikor már közösen, kettesben örülhetünk egy-egy lassan, nagyon lassan újjáépülő várbeli háznak, palotának. Sokáig csak néhány ujjunkon számolgathattuk őket.

De végre mégiscsak kibújt romos köntöséből királyaink hajdani fényes palotája, tetőt és új kupolát is kapott, a réginel simábbat, szerényebbet, s vele új hivatást is: a magyar kultúra és művészet otthona lett, a benne elhelyezett Nemzeti Galériával, a Történeti Múzeummal, az Országos Széchényi Könyvtárral.

Ekkortájt már külföldi kollégákat, rádiósokat, televíziósokat, újságírókat kalauzolhattam a szűk utcákban, meg-megállva egy-egy boltíves, ülfülkés kapualjban, eltűnődve egy-egy szépen faragott címeren, helyreállított barokk homlokzaton.

A megsemmisült középkort, földbe temetett értékeit, maradványait csak Zolnay László, kiváló régészünk, a gótikus szobrok megtalálója fedeztette fel velünk, az egykori alapfalakat, amelyeken újjávarázsolódhatott legalább részben a dicső múlt, az újjáépített bástyákkal, a Buzogány toronnyal, a rondellával.

Ami megmaradt, annál jobban tiszteltük, szerettük: a Mátyás-templom orgonabúgásos félhomályát, tör-

ténelmi freskóit, a régi Országház, a Bartók-archívum, a Hadtörténeti Múzeum épületét, a helyőrségi templom csonkán is felmagasodó tornyát, csúcsíves ablakhasadékait.

A régi vendéglők is újjászülettek sorjában: a Vörös sün Ince pápa szobra mögött, a Fehér galamb, a Fekete holló, az Alabárdos, a Pest-Buda zene-irodalmi estjeink színhelye lett a Korona cukrászda, fáradhatatlan szervezőjére, Mikes Lillára is emlékezve, itt a kor nagy művészei, írói léptek fel a nem túl nagy pódiumon, a meghittent összebújó és mindig hálás közönség előtt: Ruttkay Éva, Sinkovits Imre, Mensáros Iászló, Kolozsvári Grandpierre Emil, Szabó Magda, Ne-

mes Nagy Ágnes – néhány a nagy nevek közül, akikkel együtt lehettem, akiknek mondanivalóját, művészetét közvetíthettem.

S mert az idő az ódon falak között sem áll meg, más esték, könyvbemutatók hangulata is kísér: a Fortuna-udvarban megnyílt Litea könyvszalomban, amelyek folytatása már napjainknak is öröme, tartalmas szórakozása. Mert „a szellem napvilága” felkelt és továbbra is ragyog az ősi kövek, falak között, erőt és vigasztalást is nyújtva a sokszoros pusztulás, megújulás után, fővárosunk szívében, az elpusztíthatatlan és tovább szépülő budai várban.

Boldog vagyok, hogy mindennek tanúja és részese lehettem!

Felföldi Anikó

Boldogság sok nyelven

A kultúra utazó nagyköveteként számos várat láthattam már szerte a világon, közelségbe tudtam kerülni az ott élő emberekkel, akiktől megtudhattam, hogy vajon milyen érzés lehet egy váron belül lakni. Nem is számítottam rá, hogy egyszer nekem is kisüt a nap, és beköltözhetek egy várba. Most már én is tudom, hogy milyen érzés „állam az államban” lakni. Az, hogy itt élek, meghatározza az egész életemet. Amikor jövök hazafelé, már a Lánchíd közepén érzem, hogy máshova érkezem, bár mikor jövök haza a színházból, az egy kicsit hiányzik nekem, hogy azt a zsongást tovább éljem, amit a színház adott nekem. Esténként túl kihalt a vár, hiányoznak a sétáló, beszélgető, nevetgélő emberek.

Már több mint tíz éve itt lakom, s fogalmazhatnék akár úgy is: eddig én utaztam azért, hogy a külföldiekkel találkozzam, most pedig mondhatom azt, elég csak kilépnem az utcára, már ideutazik hozzám mindenki. Nincs is olyan nyelv, amit ne lehetne itt hallani – ez boldogság nekem.

Egy olyan lakásban lakom a Táncsics utcában, amit annak idején Paulay Ede épített fel, s vissza is állítottam a lakás régi formáját.

Ami egy picit hiányzik: a kis üzletek, a kis presszók, kis boltok. Látszik, hogy a nagyra törekednek az emberek, ami nem jó.

Azt érzem itt a várban, egyfolytában, hogy itt egészen speciális emberek élnek: szeretjük egymást.

Gór Nagy Mária

Lelassulni jó

Nem csak esztétikailag jelent sokat, ahogy megy az ember a Lánchídon, és meglátja a vár színeit este, hanem ahogy belépünk a Vár területére, tartalmilag is mást ad. Mintha az ember nem is városban élne, hanem a város és a falu közt van valahol; talán olyan, mint egy megye, mint a vármegye. Az emberek eleve nem rohannak, köszönnek egymásnak, rámosolyognak, ránéznek a másikra. Ha például nyáron nyitva marad az ablakom és kifúj rajta a szél egy csekket, vagy egy cetlit, akkor a szomszédból áthozzák. Figyelnek egymásra az emberek egész egyszerűen, ami a mai világban sajnos nem mondható el amúgy. Esztétikai táplálék is itt élni a várban, az ember visszamegy az időben, ha az utcácskáin sétálgat. Én ettől lelassulok és ez nagyon nagy dolog ebben a rohanó világban. A sétányon, a Kapisztrán téren télen-nyáron csodálatos élmény időzni, kicsit andalogni, gondolkodni. Én már 18 éve itt élek, úgyhogy tele vagyok gazdag élményekkel. Kedvenc részeim a már említett Kapisztrán téren kívül a Táncsics utca, ahol lakom, és ezen kívül a Magdolna torony lenyűgöző látvány a fényeivel és a harangszóval. Azt vettem észre a 18 év alatt, törekszik a Várnegyed arra, hogy az értékeit ne hagyja tönkremenni. Minden szép lassan restaurálódik, amire szerencsére igény is van.

Lovász Irén

Védőburokban élünk

Ez az első lakásom, és nem bírok innen elmenni; idejárnak a gyermekeim a Budavári iskolába, idejártak a Dísz téri óvodába. Már amikor a pocakomban voltak, vagy utána, mikor kicsik voltak, mindennap a Tóth Árpád sétányra mentem velük sétálni. A palotakertbe jártunk nyaranta, és a buzogány torony alá jártam velük szánkózni, mikor már kimásztak a babakocsiból. Ez az egész mikroklíma, ami itt a Vár környékén van, az nekem, mint kisgyerekesnek egy védőburokot biztosít. Teljesen bejárnuk ezt a kis falut, ami a vár; az itteni postára, az itteni gyógyszertárba járunk rendszeresen... Ezenkívül itt van a Litea könyvesbolt is, ami nagyon jó kis szellemi befogadó műhely és motor, ami generálja az itteni kulturális életet és a közösséget. Többször énekeltem is már itt, a lemezeimet folyamatosan kérik, mert keresik a vevők. Arról nem is beszélve, hogy életemben először megtörtént velem az a csoda is, hogy a Mátyás-templomban énekelhettem. Az első olyan lemezemnek, az Égi hang című CD-nek a bemutatója volt itt, amit egyedül csináltam. Örülök, hogy végre befogadott engem a Mátyás-templom, és kicsit otthon lehettem benne.

A művésznők vallomásait lejegyezte Gáborjáni Szabó Orsolya